

*Integracija kot
človekova pravica*

**PRISILNI PRISELJENCI IZ
BOSNE IN HERCEGOVINE
V SLOVENIJI**

Natalija Vrečer

MIGRACIJE 12

MIGRACIJE

12

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

MIGRACIJE 12 Natalija Vrečer
Integracija kot človekova pravica
Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji

© 2007, Založba ZRC, ZRC SAZU

Urednica zbirke Janja Žitnik
Recenzentke Darja Zaviršek, Irena Šumi, Duška Knežević Hočevar
Jezikovni pregled Janja Žitnik
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Ža izdajatelja Marina Lukšič - Hacin
Žaložila Založba ZRC, ZRC SAZU
Ža založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar
Sozaložnik Andragoški center Republike Slovenije
Ža sozaložnika Slavica Črnoša

Andragoški center Republike Slovenije
Slovenian Institute for Adult Education

Tisk Present, d. o. o., Ljubljana
Naklada 360 izvodov

Tiskano s podporo Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610502951>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.745.3-054.73(497.4)

VREČER, Natalija

Integracija kot človekova pravica : prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji / Natalija Vrečer. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, Andragoški center Republike Slovenije, 2007. - (Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU ; 12)

ISBN 978-961-6568-97-5

232412160

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

*Integracija kot
človekova
pravica*

**PRISILNI
PRISELJENCI IZ BOSNE
IN HERCEGOVINE
V SLOVENIJI**

Natalija Vrečer

LJUBLJANA 2007

Knjigo posvečam svoji hčerki Nesi, ker je takšna, kot je.

*Posvečam jo tudi svoji najljubši učiteljici Majdi Klarer,
ki nas je že v nižjih razredih osnovne šole
znala navdušiti za intelektualno.*

VSEBINA

UVOD	9
TEMATIKA	9
OPREDELITEV KLJUČNIH KONCEPTOV IN GLAVNE HIPOTEZE ...	11
METODOLOGIJA RAZISKAVE: ETNOGRAFSKA METODA IN PRIMERJALNA ANALIZA	15
Tehnika delne identifikacije	15
Udeležba v organizaciji	16
Aplikativna antropologija	18
I. GLOBALIZACIJA, PRISILNE MIGRACIJE IN ANTROPOLOGIJA	23
ZGODOVINA IN VZROKI PRISILNIH MIGRACIJ	23
SODOBNI TRENDI PRISILNIH MIGRACIJ	27
ANTROPOLOGIJA IN ŠTUDIJE PRISILNIH MIGRACIJ	30
PRISILNE MIGRACIJE IN ČLOVEKOVE PRAVICE	31
ANTROPOLOGIJA IN ČLOVEKOVE PRAVICE	33
II. TEORETIZACIJA INTEGRACIJE	35
K CELOSTNEMU PRISTOPU	35
KULTURA KOT IMPLICITEN KONCEPT PRI INTEGRACIJI	41
DEJAVNIKI INTEGRACIJSKIH PROCESOV	43
PRISILNE MIGRACIJE IN ANTROPOLOGIJA: TEORETSKE PARALELE	44
TEORETIZACIJA EKONOMSKIH MIGRACIJ	45
TRANSNACIONALNE TEORIJE	46
TEORIJE MULTIKULTURALIZMA	49
Zagovorniki multikulturalizma	50
Kritiki multikulturalizma	55
III. PRISILNA PRISELJEVANJA IZ BOSNE IN HERCEGOVINE V SLOVENIJO	61
POLITIČNA INTEGRACIJA	65
Ženevska konvencija o statusu beguncev in Newyorški protokol.....	65
Zgodovina termina začasna begunska zaščita in njeni elementi.....	68

Slovenski Zakon o začasni zaščiti iz leta 1997	70
Direktiva EU o minimalnih standardih pri dodeljevanju začasne zaščite	71
Druga slovenska zakonodaja in uredbe o integraciji	74
Model pomoči	77
Vladne institucije, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci.....	80
Medvladne institucije, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci	82
Civilna družba in prisilno priseljeni	87
EKONOMSKA INTEGRACIJA.....	91
Desetletna prepoved rednega zaposlovanja	91
Medkulturni vidiki zaposlovanja prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine	94
PSIHOLOŠKA INTEGRACIJA.....	96
ETNOGRAFIJA: PERCEPCIJE PSIHOLOŠKE INTEGRACIJE	
PRISILNO PRISELJENIH.....	100
Naselitev.....	100
Izkušnje podaljšane liminalnosti	105
SOCIOKULTURNA INTEGRACIJA.....	110
Izobraževanje	110
Zdravstvo	113
Verska integracija.....	116
INTEGRACIJA SPOLOV.....	119
ETNIČNA INTEGRACIJA.....	122
Teoretski vidik	122
Etničnost in prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji.....	125
REPATRIACIJA IN REINTEGRACIJA PRISILNIH	
PRISELJENCEV V BOSNO IN HERCEGOVINO	128
Repatriacija	128
Reintegracija v Bosni in Hercegovini.....	129
ZAKLJUČEK.....	133
POVZETEK.....	135
INTEGRATION AS A HUMAN RIGHT: FORCED MIGRANTS	
FROM BOSNIA-HERZEGOVINA IN SLOVENIA (SUMMARY).....	137
BIBLIOGRAFIJA	139
IMENSKO IN STVARNO KAZALO.....	149

UVOD

TEMATIKA

Dan po osamosvojitvi Slovenije junija 1991 se je začela desetdnevna vojna, v kateri je Slovenijo napadla nekdanja Jugoslovanska ljudska armada. Vojna se je na žalost razširila tudi na Hrvaško. Kmalu potem so jeseni 1991 začeli v Slovenijo bežati pred preganjanjem Hrvati. Še bolj tragično vojno so doživeli prebivalci Bosne in Hercegovine, saj je vojna izbruhnila ob osamosvojitvi Bosne in Hercegovine v prvi polovici leta 1992. Prisilno priseljenim iz Hrvaške so se pridružili še prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine, ki so bežali pred vojnimi krutostmi med drugim tudi v Slovenijo.

Približno 1,2 milijona prisilno razseljenih iz Bosne in Hercegovine se je razselilo po vseh kontinentih sveta.¹ V Slovenijo jih je prispelo več deset tisoč, po oceni Urada za priseljevanje in begunce je bilo spomladi 1992 45.000 prisilno priseljenih iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine. Takoj po prihodu so se nekateri razselili v države Evropske unije, Kanado, Združene države Amerike in Skandinavijo.² Prvo uradno štetje je bilo septembra 1993. Takrat je bilo v Sloveniji še 31.000 prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine in Hrvaške. Večina tistih iz Hrvaške se je kmalu vrnila v domovino, nekaj pa jih je ostalo v Sloveniji.

V tej knjigi se osredotočam zlasti na prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji, omenjam pa tudi tiste, ki so se priselili iz Hrvaške in pozneje tudi s Kosova.³ Namen tega dela je analizirati in interpretirati integracijske procese prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v slovensko družbo. Integracija je namreč poleg repatriacije in razselitve v tretjo državo ena od dolgoročnih rešitev begunskega vprašanja.

¹ Točno število ljudi, ki so zbežali pred vojno v Bosni in Hercegovini, ni znano. Navedena številka 1,2 milijona je ocena UNHCR (Visoki komisariat Združenih narodov za begunce) (glej www.unhcr.org, 15. 5. 2000). Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine so se naselili tudi v Afriki.

² Vse statistične podatke o prisilno priseljenih v Sloveniji mi je posredoval bivši Urad za priseljevanje in begunce. Zahvaljujem se jim za prijaznost, s katero so mi vsa leta dajali podatke. Ocena, ki se je večkrat pojavila v medijih, da je bilo spomladi 1992 v Sloveniji 70.000 prisilno priseljenih, je pretirana (Stanković, Urad za priseljevanje in begunce, osebna komunikacija, julij 1997).

³ Pričujoča obravnava ne vključuje tistih, ki so zbežali pred vojnimi grozotami v Bosni in Hercegovini in so imeli slovensko državljanstvo ali pa so bili rojeni v Sloveniji, ali pa so njihovi predniki izvirali iz Slovenije. Več o tem vprašanju glej Šumi 2001.

Med vzroki, ki so jih prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine navajali za odločitev za Slovenijo kot ciljno državo, je geografska bližina, obstoj socialnih mrež in kulturna podobnost zaradi skupne jugoslovanske preteklosti. Poudarili so, da so se odločili za Slovenijo tudi zato, ker razumejo naš jezik.

Večina izmed prisilno priseljenih je ob prihodu menila, da bo vojna trajala samo nekaj dni in se bodo kmalu lahko vrnili v domovino. Sledilo je razočaranje, saj je vojna v Bosni in Hercegovini trajala več kot tri leta. Slovenija se je sicer izkazala kot gostoljubna, ker je sprejela več deset tisoč prisilno priseljenih, vendar pa jim je ponudila v glavnem streho nad glavo in hrano, zato so se mnogi, zlasti intelektualci, kmalu razselili v zgoraj navedene države. Po koncu vojne v Bosni in Hercegovini ob koncu leta 1995 pa so se začeli vračati tudi v Bosno in Hercegovino. Poudarek Daytonskega sporazuma, s katerim so poskušali uzakoniti mir, je bil med drugim tudi v tem, da se vsi vrnejo na svoje domove, vendar zaradi porušenih hiš in zasedenih stanovanj to ni bilo vsem mogoče. Repatriacija tako poteka vsa leta od konca vojne v Bosni in Hercegovini. V juniju 2003 je v Sloveniji ostalo še približno 2000 prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine. Odločili so se, da bodo ostali v Sloveniji. Domovi nekaterih izmed njih v Bosni in Hercegovini so še razrušeni; večina med njimi se je že vsaj delno integrirala v okolje, v katerem živijo zadnjih več kot deset let, mnogi pa so tukaj preživel večino svojega otroštva.

OPREDELITEV KLJUČNIH KONCEPTOV IN GLAVNE HIPOTEZE

V Sloveniji prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine niso dobili statusa begunca po Ženevski konvenciji o statusu beguncev (1951) in Newyorškem protokolu (1967), ki konvencijo dopolnjuje.⁴ Enako kot večina izmed njih po svetu so bili obravnavani kot začasni begunci, redki so bili namreč taki, ki so status begunca imeli. Kljub temu je bilo stališče UNHCR in nekaterih drugih avtorjev (glej na primer Lavenex 1998, Joly 1996), ki se jim pridružujem tudi sama, da so si zaslužili status beguncev po Ženevski konvenciji, saj so mnogi bili žrtve vojnih zločinov in niso imeli le utemeljenega strahu pred preganjanjem, ki opredeljuje status begunca. Iz omenjenih razlogov smo zato pogosto uporabljali termin begunec, da bi opozorili na pravice, ki jim pripadajo po Ženevski konvenciji. Za začasno zaščito je namreč značilno, da omogoča manj pravic kakor Ženevska konvencija.

Po Ženevski konvenciji se termin **begunec** nanaša na osebo, ki je zunaj države, katere državljan je, in je v stanju utemeljenega strahu pred preganjanjem, ki temelji na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenemu političnemu prepričanju, in se v državo izvora zaradi take utemeljene ogroženosti ne more vrniti. Občasna raba termina begunec se zdi primerna zlasti v pogovoru z vladnimi, medvladnimi in mednarodnimi organizacijami, ki določajo begunsko politiko in opredeljujejo obseg pravic tistih, ki bežijo pred preganjanjem. Zanimivo je bilo, da so se tudi prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji pogosto poimenovali s terminom begunec, ko so govorili o svojih pravicah, drugače pa niso želeli biti tako poimenovani. Izraz begunec namreč pogosto spremlja negativna konotacija pasivnosti in žrtve. Pogosto beguncem pripišejo samo »utelešenost čiste človečnosti« in ničesar več (Malkki, 1995b). Tako se jim utrjuje identiteta žrtve. Identiteto žrtve pa ne utrjujejo samo mediji in tisti, ki določajo vladno begunsko politiko, temveč pogosto tudi akterji humanitarnih organizacij. Slednji pogosto predstavljajo begunce kot nemočne žrtve in sebe kot rešitelje, ki pomagajo. Res je pomoč nujno potrebna, vendar pa tak pokroviteljski odnos beguncem in begunkam škodi (glej tudi Harrell-Bond, 1986).

Obstajajo primeri, ko se je terminu begunec pripisovala zlasti pozitivna konotacija. To so bili po drugi svetovni vojni tisti ljudje, ki so bežali pred komunističnim režimom iz Srednje in Vzhodne Evrope na Zahod. Termina begunec se je držala konotacija moralnega kapitala. Danes se poimenujejo z izrazom begunci tudi Grki iz Pontije, ki so se v devetdesetih letih začeli v večjem številu vračati v domovino iz predelov nekdanje Sovjetske zveze in želijo pravice,

⁴ V nadaljnjem besedilu bom za omenjeno konvencijo s protokolom uporabila izraz Ženevska konvencija.

ki jim pripadajo po statusu Ženevske konvencije (glej Voutira: v tisku). Izraz begunec ima za te ljudi tako izrazito pozitivno konotacijo.

Zaradi pogoste stigme, ki spremlja koncept begunca, je v devetdesetih letih termin **prisilni priseljenec** začel izpodrivati to poimenovanje.⁵ Koncept je opredelil Arthur Helton, nekdanji direktor Projekta o prisilnih migracijah, ki ga je financiral *Open Society Institute*. Njegova opredelitev je liberalnejša in vključuje zgoraj navedene opredelitve begunca v Ženevski konvenciji, saj vsebuje Heltonov predlog tudi prebege zaradi naravnih katastrof in kršitev človekovih pravic. Naslednji razlog, ki priča v korist rabi koncepta prisilno priseljenih, je poudarek, da so ljudje v migriranje prisiljeni in se jih ne drži stigma pasivne žrtve. Razlika med omenjenima konceptoma je tudi v tem, da koncept prisilno priseljenih vključuje notranje razseljene osebe, medtem ko se termin begunec nanaša na tiste, ki so prešli mejo in zbežali iz svoje domovine zato, ker so utrpeli strah pred preganjanjem.⁶ Problem koncepta prisilnega priseljenca je v tem, da še ni pravni termin, zato je njegova raba omejena. Nastajajoča zakonodaja Evropske unije, ki se harmonizira v mejah članic ter kandidatk za Evropsko unijo, se zdi primerna za uzakonitev termina prisilni priseljenec, vendar je videti, da ni dovolj politične volje za nadgradnjo Ženevske konvencije. Pravzaprav že vse od začetka devetdesetih let govorimo o obdobju, ko se Ženevska konvencija vedno manj uporablja, saj je vpeljanih mnogo restriktivnih tendenc, kakor bom pojasnila pozneje.

Koncept **integracija** se nanaša na družbene in kulturne procese vključevanja priseljencev v sociokulturni sistem države, v katero so se priselili, na način, da priseljenci lahko prakticirajo kulturo države izvora v javni sferi.⁷ **Reintegracija** pa je termin, ki se nanaša na procese, ko se prisilno priseljeni (bodisi begunci ali notranje razseljene osebe) ponovno vključujejo v družbo, ki so jo bili prisiljeni zapustiti. Koncept reintegracija se razlikuje od koncepta **repatriacija**, ki pomeni samo vrnitev v domovino.

Termin **multikulturalizem** je večpomenski. Najpogosteje se uporablja za državne politike upravljanja s kulturno razliko in je kot tak identičen z enim izmed pomenov koncepta integracija. Habermas ga opredeli kot »političen projekt ohranjanja kultur« (v Lukšič-Hacin, 1999). Lukšič-Hacinova (1999) omenja prvo rabo termina multikulturalizem v letu 1963 v Kanadi in navede še nekatere druge pomene multikulturalizma, kot na primer opis družbenokulturne realnosti pri sobivanju več etničnih skupnosti, ki živijo v isti državi – termin se uporablja tudi za teoretske pristope, ki preučujejo odnose med omenjenimi etničnimi skupnostmi – ali pa samo za politični diskurz o kulturnih razlikah. V primerjavi s terminom multikulturalizem se zdi koncept integracija bolj operacionalen, čemur gre pripisati tudi njegovo vedno pogostejšo rabo. Koncept

⁵ Angleško: forced migrant.

⁶ Več o zgodovini konceptov glej Vrečer, 2002.

⁷ Več o opredelitvi integracije glej v poglavju o teoretizaciji integracije.

multikulturalizem se vedno pogosteje uporablja tudi v skladu z družbenim dejstvom, da so vse državne družbe kulturno heterogene.

Za državo azila uporabljam izraz **država sprejema** in ne država gostiteljica, kakor je bila pogosta raba. Strinjam se namreč z van Hearom, da termin gostiteljica implicira dobrodošlico, ki pa je redko prisotna, zato se zdi primernejši termin država sprejema (glej Korač, v Binder in Tosić, ur., 2002).

Ena izmed temeljnih predpostavk je, da je prvi pogoj za razumevanje integracije celostni pristop, kjer upoštevamo časovni dejavnik, različne stopnje integracije in različne dejavnike, ki vplivajo na priseljence in njihovo življenjsko situacijo.⁸ Poleg sociokulturnega pomembno vplivajo tudi politični dejavnik, psihološki, biološki, geografski, zgodovinski in ekonomski dejavnik. Multidisciplinarni pristop je torej prvi pogoj za preučevanje integracije (glej tudi Frechette, 1994). Kakor bo razvidno v nadaljevanju, lahko torej govorimo najmanj o sociokulturni, ekonomski, politični in psihološki integraciji. Ker se antropologija ukvarja z vplivi celega spleta različnih dejavnikov na človeka, lahko trdimo, da je kot disciplina dobro opremljena za preučevanje procesov integracije.

Naslednja predpostavka se nanaša na teoretski nivo raziskovanja. Moja teza je, da je stanje v teoriji t. i. begunskih študij⁹ primerljivo s stanjem v antropološki teoriji: obema disciplinama namreč manjka veznih teorij, ki so pomembni deli generalnih teoretskih modelov in okvirov.

Naslednja predpostavka te raziskave je, da je manko teorij v študijah o prisilnih migracijah mogoče delno nadomestiti s teoretskimi pristopi v raziskavah ekonomskih migrantov, vendar le ob upoštevanju dejstva, da gre pri prisilnih priseljencah za tiste, katerih življenje je bilo ogroženo. Obstajajo namreč podobnosti in razlike med situacijama prisilnih in ekonomskih migracij. Nekateri izmed pristopov k teoretizaciji o ekonomskih migrantih so bolj elaborirani, čeprav tudi tam mestoma manjka sofisticacije. V pričujoči knjigi bosta predstavljena dva teoretska pristopa, ki poskušata razlagati ekonomske migracije: transnacionalne študije in multikulturalizem. Eden izmed ciljev knjige bo ovrednotiti, koliko sta oba pristopa ustrezna za razlago integracijskih procesov prisilnih migracij.

Naslednja predpostavka pričujoče študije je, da mnoge integracijske strategije za na novo prispele priseljence pomagajo integrirati tudi tiste, ki so bili v državi sprejema že prej, še zlasti, če so prišli iz iste države izvora kakor nanovo prispeli priseljenca. Integracijske strategije priseljencev imajo torej pomembno funkcijo pri ustvarjanju družbene kohezivnosti v državah sprejema.

⁸ V času pisanja te monografije sem ugotovila, da je tako tudi stališče Komisije Evropske unije.

⁹ Barbara Harrell-Bond je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja uveljavila begunske študije kot posebno disciplino, ki je značilna zlasti za podiplomske oddelke mnogih univerz po svetu. Nekatere oddelke so že preimenovali v študije o prisilnih migracijah v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Tak primer je na primer verska integracija muslimanov v Sloveniji ob dejstvu, da še vedno nimajo džamije: če bi jo zgradili, ne bi bila na voljo samo približno 2000 prisilno priseljenim muslimanom iz Bosne in Hercegovine, temveč tudi drugim, približno 60.000 muslimanom,¹⁰ ki živijo v Sloveniji. Podoben primer je tudi možnost učenja maternih jezikov in jezikov države sprejema za pripadnike etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije. Posledice odsotnosti integracije pa čutijo prisilno priseljeni, ki se jim naredi mnogotera škoda, ker se niso mogli integrirati, in država sprejema, ki jih mora vzdrževati na socialni podpori, ker jim ni dovolila integracije.

V pričujočem delu izhajam tudi iz predpostavke, da integracija migrantov postavlja izziv sodobnim državam (Favell, 1998), saj omogoča sobivanje kultur in prepreči stapljanje kultur v eno. Integracija v smislu integracijskih strategij omogoča torej heterogenost kultur in etničnih skupin, kar se zdi še zlasti pomembno pri procesih globalizacije, ko prihaja tudi do procesov homogenizacije kultur.

---

¹⁰ Ta številka je ocena nekdanjega muslimanskega muftija v Sloveniji Osmana Đogića.

METODOLOGIJA RAZISKAVE: ETNOGRAFSKA METODA IN PRIMERJALNA ANALIZA

Pri empiričnem raziskovanju sem uporabljala etnografsko metodo. Terensko delo med prisilnimi priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji sem začela leta 1992, ko sem delala magistrsko nalogo o prisilno priseljenih v Celju v obeh tedanjih zbirnih centrih na Teharjah in v Ribarjevi ulici. Terensko delo sem na začetku 1995 nadaljevala v Ljubljani v obeh tedaj še obstoječih zbirnih centrih na Viču in Šmartinski cesti, vendar pa občasno še opravljam terensko delo v edinem preostalem celjskem zbirnem centru v Ribarjevi ulici. Center na Teharjah je namreč že več let zaprt, prav tako so jeseni 1997 zaprli zbirni center na Šmartinski cesti v Ljubljani in jeseni 2002 še edini ljubljanski zbirni center na Viču. Vendar terenskega dela nisem opravljala samo med tistimi, ki so bili nastanjeni v zbirnih centrih, temveč tudi med privatno nastanjenimi. Leta 1997 sem obiskala tudi zbirni center v Mariboru. Čeprav sem intenzivno fazo terenskega dela v Ljubljani v času pisanja knjige že zaključila, še vedno ohranjam stike z nekaterimi informatorji, prav tako občasno opravljam intervjuje in se družim z novimi informatorji.

Z etnografsko metodo sem poskušala preučiti emsko perspektivo, to je perspektivo prisilnih priseljencev samih.¹¹

Etnografsko metodo kombiniram z metodo primerjalne analize. Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine so bili namreč razseljeni takorekoč po vsem svetu, kakor sem že omenila. Poleg rezultatov tujih avtorjev pa primerjalne podatke črпам tudi iz terenskih obiskov Beograda, Sarajeva, Zagreba, Budimpešte in Dunaja, kjer sem opravljala intervjuje s prisilno priseljenimi ter zaposlenimi na nevladnih, vladnih in mednarodnih organizacijah, ki se ukvarjajo s problematiko prisilnih migracij. V Sarajevu sem preživela teden dni v novembru 2002, kjer sem se pogovarjala s prisilno priseljenimi, ki so se vrnil v domovino, z notranje razseljenimi osebami, predstavniki mednarodnih organizacij ter predstavniki nevladnih ter vladnih organizacij.

Tehnika delne identifikacije

Da bi preučila emsko perspektivo priseljencev, sem uporabila tehniko delne identifikacije, ki jo je formulirala nemška sociologinja Marie Mies. Izhaja iz

¹¹ Distinkcijo emsko in etsko je prvi uporabil Kenneth L. Pike v svoji knjigi *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* iz leta 1967 po analogiji s fonemski, fonetski. Medtem ko se emsko nanaša na način, kako razmišljajo opazovanci, se etsko nanaša na perspektivo opazovalca (Barnard. V Barnard in Spencer, 1996: 180).

zavesti o obstoju razlik med ljudmi in »... predstavlja poskus konstituiranja bližine v vsakdanjem življenju *kljub* različnim sociokulturnim kontekstom« (Rošker, 1996: 53; poudarek izviren). Moja raba delne identifikacije je bila torej zavestno ugotavljanje podobnosti in razlik med mano in informatorji. Z delno identifikacijo sem torej ugotavljala harmoničnost naših izkušenj, hkrati pa sem bila pozorna na razlike. Delna identifikacija mi je omogočila pristnejše človeške stike z informatorji in povečala učinkovitost terenskega dela. Tudi Uni Wikan (1993) opredeljuje ugotavljanje harmoničnosti z informatorji kot pomemben del terenskega dela. Omenjena avtorica je poskusila analizirati občutja skladnosti in harmoničnosti, ki jih po njenem mnenju sestavljajo empatija, razumevanje in simpatija. Empatija se je izkazala kot pogoj za opravljanje terenskega dela. Po mnenju Michaela Jacksona je empatija prvi pogoj za razumevanje (v Bošković, 2003). Terensko delo med begunci je utrdilo moje prepričanje, da obstaja vsaj osnovna psihična enotnost človeštva. Psihološki antropologi pogosto govorijo o psihični enotnosti, Shweder jo opredeli kot »tisto, kar nas naredi prepoznavne za druge« (v Wikan, 1993: 194).

Ne glede na dejstvo, da sem izkusila občutke harmoničnosti z informatorji, pa me je vseskozi spremljalo zavedanje, da je splet begunskih izkušenj v celoti razumljiv le njim in da velja tisto, o čemer je pisal Loizos, in sicer, da le begunec begunca razume (Loizos, 1981). Ne glede na določene razlike v izkušnjah pa so nekatere travme, stresi in izgube, ki spremljajo pot v begunstvo in pogosto tudi življenje v državi sprejema, del vseh ljudi. Večina nas je namreč izkusila izgubo drage osebe ali padec standarda, spremembo jezikovnega okolja in v preselitvah tudi spremenjene socialne mreže. Kar pa opredeli specifičnost življenjske izkušnje beguncev, pa je dejstvo, da so izkusili večino naštetih izgub zelo koncentrirano, v kratkem času (Malkki, 1995a).

Tehnika delne identifikacije mi je omogočila učinkovitejše terensko delo tudi zato, ker je bil moj odnos do informatorjev tako egalitarnejši, saj so tudi prisilni priseljenci poznali del moje življenjske zgodbe in nisem pristopala k njim samo z nadrejene pozicije raziskovalke, temveč so bili naši odnosi bolj prijateljski.

Udeležba v organizaciji

Prva leta raziskovanja sem uporabljala klasično metodo neposrednega opazovanja z udeležbo, vendar so moje delo spremljale frustracije glede tega, da raziskovalno delo prisilno priseljenim ne pomaga veliko, zlasti če ne zaide na mize tistih, ki odločajo o pogojih življenja prisilnih priseljencev, zato sem se pozneje bolj vključila v proces organiziranja njihovega življenja. Pristop neposrednega opazovanja z udeležbo sem bolj približala metodi, ki jo Chambers imenuje *udeležba v organizaciji* (v Harell-Bond, 1986). O problematiki prisilno priseljenih sem začela pisati v dnevne časopise ter organizirati okrogle mize, na katere sem

vabila prisilno priseljene in predstavnike nevladnih, vladnih in mednarodnih organizacij, kjer sem pred mediji in v dialogu z omenjenimi organizacijami predstavljala rezultate svojega dela in odpirala prostor za diskusijo. Napisala sem tudi več strateških dokumentov, v katerih sem predlagala konkretne (alternativne) predloge za reševanje problemov prisilno priseljenih.

Vendar omenjeno angažiranje ni koristilo samo prisilno priseljenim, temveč je postalo koristen del terenskega dela samega, saj sem bila z vključevanjem v *policy* proces hitro in natančno seznanjena s kontekstom, v katerem nastajajo normativne odločitve, in s spremembami v zakonodaji in drugih dokumenti.

Opravljalna sem torej številne vloge, ki jih antropolog lahko opravlja na terenu. Najprej naj navedem *kulturno prevajanje*, ki je potekalo na praktičnem in bolj simbolnem nivoju, saj sem pogosto prevajala eno kulturo v drugo v smislu etnografskega razumevanja. Evans-Pritchard kulturno prevajanje primerja z lingvističnim in meni, da je naloga antropologije v tem smislu izrazito humanistična in interpretativna (v Seymour-Smith, 1991).

Kulturno prevajanje pa se je izkazalo kot pogoj za *zagovorništvo*. Antropološko zagovorništvo Kirsten Hastrup in Peter Elsass opredelita kot »... nejasen termin, ki obsega širok razpon aktivnosti« (1990: 301). Te aktivnosti so povezane z angažiranjem antropologov pri zagovoru pravic določene marginalizirane skupine. Glede potrebe po zagovorništvu in etične pozicije antropologa v tem početju so mnenja v stroki deljena, vendar pa ostaja dejstvo, da se antropologi svoji vpletenosti ne moremo izogniti, ne glede na to, ali se odločimo za bolj distancirano ali angažirano terensko delo (Hastrup in Elsass, 1990). Omenjena avtorja menita, da teorija ne varuje pred uporabo rezultatov, zato je tudi razprava o aplikativnosti relevantna za vsako antropološko raziskavo. Pomembno pa je, da je zagovor skupine ljudi in njihovih potreb korektno izpeljan. V študijah o prisilnih migracijah je poudarjeno, da moramo delati s prisilnimi priseljenci in ne zanje. Prav tako opravljamo zagovorništvo le, če tega preučevana skupina ljudi sama ne opravi. Tako ne more priti do pokroviteljstva. Koncept zagovorništva torej priznava mesto antropologov kot kulturnih posrednikov.

Kulturni posrednik je, po mnenju Marthe Davis, »posrednik med močjo in dobrinami 'struktur moči' in nosilci določenih tradicij« (1992: 362). Barbara Harrell-Bond in Eftihia Voutira (1992) navajata Waldrona, ki ugotavlja nujnost antropološkega delovanja v kulturnem posredništvu, da se sporoča perspektiva beguncev. Tudi Kirsten Hastrup meni, da je distancirano opazovanje stvar preteklosti, in se zavzema za deljenje izkušenj (1995). Hazel Weidman nadgrajuje ideje Erica Wolfa in meni, da je kulturni posrednik povezava med dvema kulturnima sistemoma, ki sta enakovredna (v van Willigen, 2002). Po mnenju van Willigena je

... kulturno posredništvo /.../ intervencijska strategija raziskovanja, usposabljanja in storitev, ki povezuje osebe dveh ali več sociokulturnih sistemov prek

posameznika z osnovnim ciljem narediti programe skupnostnih storitev bolj odprte in odgovorne za potrebe skupnosti in izboljšanja dostopa skupnosti do virov (2002: 130).

Kulturni posrednik mora imeti znanje obeh kultur, da lahko opravi kulturno mediacijo, ki se nanaša na proces povezovanja. Tako proces mediacije ščiti kulturne vrednote vpletenih etničnih skupin (van Willigen: 2002).

Omenjene vloge, ki sem jih opravljala, so bile tako pomemben del terenskega dela in so predstavljale način deljenja družbenega prostora s prisilno priseljenimi. Poleg tega pa so tudi okrepile zaupanje prisilno priseljenih vame in tako sem lažje prišla do informacij, kar je pripomoglo k uspešnosti mojega terenskega dela.

Aplikativna antropologija

Tradicijo zagovorništva in kulturnega posredništva ima aplikativna antropologija, zato bom na kratko orisala njen razvoj in poudarke. Sicer je nesmiselno ločevati med teoretično in aplikativno antropologijo, kot sem že opisala. Prav tako aplikativni oziroma akcijski antropolog pri svojem delu uporablja teorijo, pravzaprav je teorija prvi pogoj za kakovostno delo t. i. aplikativnih oziroma akcijskih raziskav, kakor meni tudi Sol Tax, utemeljitelj akcijske antropologije, ki jo bom pojasnila pozneje: »(Akcijski antropolog) ... je in mora biti teoretični antropolog, ne le v osnovi, temveč tudi v praksi.« (v Šumi, 1999: 73)

Van Willigen opredeli aplikativno antropologijo kot antropologijo v uporabi (2002). V osemdesetih letih pa se je razširilo mišljenje, da je aplikativna antropologija to, kar počnejo akademski antropologi, kadar svetujejo v zvezi s praktičnimi problemi (van Willigen, 2002). Ker ima aplikativna antropologija različne fokuse, se zdi še vedno uporabna opredelitev Georga Fosterja:

Aplikativna antropologija je fraza, ki jo pogosto uporabljajo antropologi, da opišejo svoje profesionalne aktivnosti v programih, katerih temeljni cilj so spremembe v človeškem vedenju, ki se v glavnem bolj osredotočajo na reševanje družbenih, ekonomskih in tehnoloških problemov kot pa na razvoj družbenih in kulturnih teorij (v van Willigen, 2002: 9).

Van Willigen razlaga, da je bilo že pionirsko (predprofesionalno) obdobje antropologije zaznamovano z aplikativnostjo in disciplinskimi začetki (van Willigen, 2002). Tako naj bi bil že eden izmed Herodotovih namenov zbrati podatke o potencialnih sovražnikih in (potencialnih) kolonizatorjih. Tudi Tomaž Akvinski (1225–1274) naj bi pisal o sorodstvenem sestavu in tabuju incesta v prizadevanju, da bi podprl cerkvene zakone o poroki (Honigmann, v van Willigen, 2002).

Za enega izmed začetnikov aplikativne antropologije velja tudi Pter Martyr d'Anghera, italijanski raziskovalec iz 16. stoletja, ki je zbiral opise za Vatikan in špansko krono (Bennett, 1996). Van Willigen navaja tudi jezuitskega duhovnika Josepha Lafitauja, ki je pisal o šegah in navadah ameriških Indijancev na začetku 18. stoletja, hkrati pa je s pomočjo indijanskih zeliščarjev želel najti ginseng v Severni Ameriki in ga promovirati v Evropi. To mu je tudi uspelo.

V dvajsetih letih tega stoletja se je aplikativna antropologija razvila v Veliki Britaniji kot podaljšek kolonialne administracije v Afriki. Vodilo britanske aplikativne antropologije je bilo, da je treba izboljšati kakovost življenja ljudi v afriških družbah in preučevati družbene spremembe. Ta dela so v zadnjih desetletjih predmet natančne presoje t. i. pokolonialne kritike, van Willigen pa večini teh del pripisuje pozitiven namen (2002), saj so večinoma želeli izboljšati enakopravnost in humanost notranjih in imperialnih kolonialnih sistemov, kakor so potrebo po tem pač sami razumeli.

Tudi prvi akademski oddelek antropologije na Univerzi v Oxfordu je bil ustanovljen zato, da bi usposobili kolonialne administratorje v neke vrste aplikativnem programu usposabljanja (Fortes. V van Willigen, 2002). Tudi pri ustanavljanju ameriških antropoloških oddelkov je bila uporabnost navedena kot argument za ustanavljanje oddelkov (van Willigen, 2002).

V tridesetih letih 20. stoletja pa se je v Združenih državah Amerike aplikativna antropologija razvila zlasti v zvezi z vladnimi reformami v zvezni administraciji federalnih indijanskih rezervatov. V Združenih državah Amerike je bil kot vodilo aplikativne antropologije pogosto prisoten deklarativen egalitarizem. Z aplikativno antropologijo so namreč pomagali spreminjati družbene razmere, ki so po njihovem naziranju zavirale samouresničevanje ljudi (Bennett, 1996).

V štiridesetih letih prejšnjega stoletja je bilo v Združenih državah Amerike ustanovljeno Društvo za aplikativno antropologijo¹² – za eno izmed začetnic velja Margaret Mead. Časopis, ki ga to društvo izdaja, se imenuje *Human Organization*. Ustanovitev društva štejejo za prelomnico v razvoju aplikativne antropologije, sicer pa jo van Willigen označi tudi kot enega izmed najpomembnejših dogodkov v razvoju antropologije dvajsetega stoletja (v van Willigen, 2002).

Z začetkom ekonomske depresije ob koncu tridesetih let prejšnjega stoletja v Združenih državah Amerike se je povečalo tudi število aplikativnih študij (van Willigen, 2002). Van Willigen kot razlog navaja dejstvo, da je vlada potrebovala študije, prav tako pa so antropologi potrebovali službe. Teme, ki so jih najpogosteje zanimale, so bile izobraževanje, prehrana, kulturni stik, migracije, najem zemljišč itd. (van Willigen, 2002). Druga svetovna vojna je prinesla povečanje števila aplikativnih študij, po mnenju Margaret Mead so se skoraj vsi ameriški antropologi aplikativno angažirali (v van Willigen, 2002), zlasti v vojnem in povojnem naporu. Tudi ameriški Nacionalni raziskovalni svet je ustanovil dva odbora, ki naj bi vplivala na *policy* raziskave antropologov. To je bil odbor za

¹² *Society for Applied Anthropology*.

prehranske navade, katerega članice so bile Margaret Mead, Ruth Benedict in Rhoda Metraux, ter Odbor za nacionalno moralo, ki je imel za nalogo odkriti, kako bi lahko z antropologijo in psihologijo izboljšali nacionalno moralo med vojno. Njegovi člani so bili Gregory Bateson, Elliot Chapple, Margaret Mead in drugi (van Willigen, 2002).

Povojna aplikativna antropologija pa je bila v ZDA izrazito akcijsko naravnana. Sol Tax je formuliral tako imenovano akcijsko antropologijo, za katero je bilo značilno, da je vključevala informatorje kot aktivne udeležence in sogovornike v procesih ugotavljanja potreb in vrednot (Bennett, 1996). Irena Šumi (1999: 72) navaja Vogeta, ki meni, da gre

... pri aplikativni antropologiji, kamor prišteva tudi akcijsko antropologijo za 'tri načine ravnanja' v interakciji z opazovanci, ko antropolog zaporedoma nastopa kot 'tehnični svetovalec, humanistični posredovalec in diskutant – katalizator'.

Sol Tax zastopa mnenje o univerzalnih vrednotah, ki niso značilne samo za nekatere kulture, temveč so generične človeške vrednote (v Šumi, 1999). O vlogi akcijskih antropologov Sol Tax pravi:

Ne gre le zato, da opazujemo, kaj se bo 'naravno' zgodilo; povsem pripravljeni smo dogodke tudi sprožati ali jih pospeševati, ali pa vsaj delovati kot katalizatorji dogajanja. Verjamemo, da se tako lahko naučimo veliko stvari, ki se jih drugače ne da naučiti. Smo torej antropologi in se zanimamo za antropološke probleme, vendar jih preučujemo v kontekstu akcije (v Šumi, 1999: 72).

Pri tem meni Sol Tax, da ima antropolog dva cilja: hoče pomagati dani skupini ljudi razrešiti problem in se iz tega procesa kaj naučiti (v Šumi, 1999). Tudi v mojih raziskavah o prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji sem sledila obema ciljema. Pettanovo mnenje je podobno mnenju Sola Taxa, in sicer meni, da je bistvo aplikativne antropologije v tem, da uporablja antropološko znanje, da bi koristilo razvijanju odnosov med ljudmi in pomagalo pri reševanju njihovih problemov (Pettan, 1995). Aplikativna antropologija se tako ne izčrpava le v poglobljanju in razširjanju znanja, temveč pomaga ustvarjati bolj uravnotežen odnos dobivanja in dajanja (Pettan, 1995).

Za povojno aplikativno antropologijo je značilno pomnoževanje vlog antropologa, ne priznavata se samo raziskovalni in svetovalni vlogi kakor prej. Poveča se tudi intenzivnost participacije, s tem pa število vidikov aplikativnega problema, s katerim se antropolog ukvarja. Antropologi se bolj angažirajo pri implementaciji in intervenciji, poveča se tudi odgovornost antropologov za reševanje problemov. Antropologi ne delujejo samo kot tisti, ki spremljajo in predvidevajo spremembe, temveč delujejo tudi kot agensi sprememb (van Willigen, 2002).

Bastide se je v knjigi *Aplikativna antropologija*, ki je izšla leta 1971, zavzel za boj proti marginalizaciji, novim oblikam izkoriščanja in za pomoč ljudem, da se sami odločijo za to, kar želijo (Bennett, 1996). Aplikativna antropologija se je zlasti od sedemdesetih let naprej razvila tudi zunaj akademskih okvirov in se razširila v druge institucije, kakor so na primer zdravstvo, mednarodni razvoj, javna administracija, načrtovanje mest itd. (Pettan, 1995). Od sedemdesetih let naprej je pogostejše tudi zagovorništvo in kulturno posredništvo (van Willigen, 2002). V sedemdesetih letih se okrepijo tudi antropološke *policy* raziskave v Združenih državah Amerike; v Evropi se ta razvoj odvija počasneje.

I.

GLOBALIZACIJA, PRISILNE MIGRACIJE IN ANTROPOLOGIJA

ZGODOVINA IN VZROKI PRISILNIH MIGRACIJ

Ljudje so bežali v begunstvo, do koder sega spomin. Vse imperialne sile so namreč uporabljale izgon ljudi kot sredstvo za doseg svojih ciljev. Milan Mesić piše, da so prva migracijska gibanja, o katerih so ohranjeni zapisi, povzročili Hetiti, ki so 2000 let pred našim štetjem prodrli v Malo Azijo in tam ustanovili svojo državo (1992). Pojem azila kot zaščite pred preganjanjem je znan že iz časov Grkov in Rimljanov.

Beseda begunec (*réfugié*) se je prvokrat uporabljala za Hugenote, francoske protestante, ki so bežali iz Francije zaradi verskega preganjanja ob koncu 16. in na začetku 17. stoletja (Adelman, v Ager, 1999). Tudi v zgodovini Bosne in Hercegovine so že bili primeri prisilnih priseljevanj. Prisilni priseljenci, imenovani Uskoki, so med letoma 1875 in 1878 bežali čez Uno in Savo, v Avstro-Ogrsko in tudi v Dubrovnik (Vrečer, 1994). V letih med 1800 in 2000 je bilo največ prisilno priseljenih med leti 1845 in 1924, ko se je 50 milijonov ljudi, v glavnem Evropejcev, preselilo v Ameriko (Widgren, v Chimni, 1998). Do sedemdesetih let 20. stoletja je bila Evropa zlasti emigracijsko področje, iz katerega so se ljudje izseljevali, v sedemdesetih letih pa postane imigracijsko področje, v katerega se ljudje priseljujejo.

Migracije so tako spremljale rekonfiguracije političnih prostorov (Brubaker, v Nagy, Helton, ur., 1999). Čeprav sta politični in ekonomski dejavnik prepletena, je za prisilno priseljene značilno, da se morajo preseliti proti svoji volji, neprostovoljno, medtem ko se ekonomski migranti sami odločijo za preselitev (prim. Joly, v Nagy, Helton, ur., 1999).

Po drugi svetovni vojni je začelo naraščati število prisilno priseljenih, ki se je v času pospešene globalizacije še povečalo. Tako je bilo v petdesetih letih 20. stoletja 1,5 milijona beguncev, v sedemdesetih letih 3 milijone beguncev v svetu, in 8 milijonov beguncev v osemdesetih (Loescher, 1993). Na začetku novega tisočletja se je število prisilno preseljenih, ki so bili prisiljeni zapustiti državo, povzpelo na 17 milijonov, približno 20 milijonov pa je notranje razseljenih oseb, ki so se prisilno preselile znotraj svoje države.¹³ Po podatkih Visokega komisariata Združenih narodov za begunce je ena izmed vsakih 280 oseb na

---

¹³ Vir: Visoki komisariat Združenih narodov za begunce, glej www.unhcr.org. (23. 8. 2005)

svetu prisilno priseljena zunaj države izvora, 90 % prisilno priseljenih pa jih je zunaj meja Evrope. Med prisilno priseljenimi, ki so zbežali v drugo državo, je od 2,5 % do 5 % otrok brez spremstva (Summerfield, v Ager, 1999).

V osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja so bili resni konflikti, ki so ustvarjali begunska gibanja v Mozambiku, Angoli, Salvadorju, Gvatemali, Nikaragvi, Južni Afriki, Peruju, Kolumbiji, Etiopiji, Sudanu, Somaliji, v Sierr Leone, Alžiriji, Liberiji, Zairu, Ruandi, Burundiju, Afganistanu, Iranu, Iraku, Kuvajtu, Turčiji, Azerbajdžanu, Čečeniji, na okupiranih območjih Izraela in Palestine, v Kašmirju, Šrilanki, v indonezijskem Vzhodnem Timorju, na Kitajskem, na Filipinih, v nekdanji Jugoslaviji, Severni Irski itd. (Summerfield, v Ager, 1999). Značilno za vojne konflikte v 20. stoletju je, da je več žrtev med civilnim prebivalstvom kakor kdajkoli poprej. Za največja genocida v devetdesetih letih prejšnjega stoletja veljata pokol Tutsijev v Ruandi, kjer so v treh mesecih leta 1994 pobili skoraj vse Tutsije (14 % celotnega prebivalstva v državi), in vojna v Bosni in Hercegovini, kjer je umrlo približno 250.000 ljudi, 20.000 pa jih še vedno pogrešajo (Summerfield, v Ager, 1999). Večino omenjenih konfliktov so izzvale sosednje države, da bi prišle do geopolitičnih ugodnosti (Summerfield, v Ager, 1999).

Značilno za sodobne vojne je tudi, da poleg žensk in otrok pogosto ubijajo tudi medicinsko osebje in bolnike. To se je dogajalo med vojno v Bosni in Hercegovini in na Hrvaškem.¹⁴ Naslednja značilnost vojnih konfliktov v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo uničevanje kulturnih spomenikov in institucij, kar se je dogajalo tudi v vojni v Bosni in Hercegovini (na primer uničenje Starega mostu v Mostarju, številnih džamij in drugih institucij kulturnega in nacionalnega pomena).

Prisilno priseljeni predstavljajo torej globalno vprašanje, vse prepogosto pa se nanje gleda samo kot na humanitarno vprašanje in vprašanje državne in mednarodne varnosti. Urejanje problemov prisilno priseljenih je tako tudi politično vprašanje, urejanje prisilnih in ekonomskih migracij in integracije namreč predstavlja izziv za sodobne države, kako so se pripravljene soočiti s sodobnimi političnimi spremembami (glej tudi Favell, 1998). Ne smemo namreč pozabiti, da je množica prisilno priseljenih z Vzhoda na Zahod pomagala podreti Berlinski zid in da so vojno v Ruandi začeli prisilno priseljeni, ki so bili pod začasno begunsko zaščito in veliko let niso mogli upati na dolgoročno rešitev svojega vprašanja. Gil Loescher (1993) se zavzema za globalno strateško reševanje begunskega vprašanja. Po njegovem mnenju se bodo prisilne migracije na svetu nadaljevale, če bo v posameznih državah prihajalo do etnonacionalizmov.

Adelman meni, da je bilo 20. stoletje stoletje beguncev tudi zato, ker je svet razdeljen na nacionalne države in ker je naloga držav ščititi pravice drža-

¹⁴ Na začetku novega tisočletja se je to zgodilo tudi v Afganistanu, kjer so ubili članico UNHCR in pet zdravnikov iz humanitarne organizacije *Medecins sans Frontiers*.

vljanov in podeljevati državljanstva in s tem tudi odločati, kdo bo postal novi državljan. Tisti, ki torej beži pred preganjanjem v eni državi, se lahko zateče v drugo državo in jo prosi za sprejem. Po drugi svetovni vojni se namreč ločijo tisti, ki pred nasiljem zbežijo čez mejo, in notranje razseljene osebe, ki pred nasiljem zbežijo od doma, a ostanejo v svoji državi (Adelman, v Ager, 1999). Pri tem begunce ščiti mednarodno begunsko pravo, notranje razseljene osebe pa ne ščiti nobena zakonodaja. Roberta Cohen je zapisala:

Pogosto so (notranje razseljene osebe) ujele v notranjem konfliktu med svojimi vladami in nasprotujočimi si silami. Nekatere izmed najvišjih smrtnih stopenj do zdaj, ki so se zgodile v humanitarnih katastrofah, so se zgodile prav notranje razseljenim osebam. Ni ... nobene mednarodne organizacije, ki bi bila odgovorna za zaščito in pomoč notranje razseljenim osebam (v Mertus, 1998: 328).

Tudi UNHCR se je šele na začetku novega tisočletja začel podrobneje ukvarjati z notranje razseljenimi osebami in je leta 2002 ustanovil poseben oddelek, ki skrbi za rešitve problemov notranje razseljenih oseb. Pravzaprav se je število notranje razseljenih oseb povečalo po padcu Berlinskega zidu, ko so se okrepile restrikcije v azilnem sistemu in mnogi niso mogli pobegniti čez mejo države izvora in so bili prisiljeni v njej ostati. Notranje razseljene osebe ščiti samo mednarodna zakonodaja o človekovih pravicah (prim. Helton, v Helton, Nagy, ur., 1999).

Komaj dve desetletji po tem, ko je postala veljavna Ženevska konvencija, so jo že v sedemdesetih letih nekatere države začele strožje interpretirati in politike sprejemanja prisilnih priseljencev so postale restriktivnejše. Restrikcije so se v osemdesetih in devetdesetih letih še stopnjevale. V obdobju hladne vojne so države raje sprejemale prisilno priseljene, zlasti s komunističnega Vzhoda, saj so disidenti predstavljali moralni kapital, po padcu Berlinskega zidu pa tega argumenta ni bilo več in strategije sprejemanja prisilno priseljenih so postale restriktivnejše (prim. Lavenex, 1999; Mertus, 1998). Restrikcije se kažejo tudi v spremembah politike vizumov, v uvajanju viz tudi za potencialno prisilne priseljence. Tudi od tistih, ki so bežali pred vojno v Bosni in Hercegovini, so pogosto zahtevali vize, uvedli so tudi kazni za letalske prevoznike, ki so prevažali ilegalne priseljence. Prav tako so dobili obmejni policisti večja pooblastila (Mertus, 1998). Tak restriktiven režim Chimni poimenuje *non-entrée régime* (1998).

Nerešen problem je še vedno tudi dejstvo, da države niso sankcionirane, če producirajo prisilne priseljence (prim. Zetter, v Ager, 1999). Ena izmed restrikcij so tudi kvote. Države so določile, koliko prisilnih priseljencev sprejmejo, tudi za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine so uporabljali to institucijo. Po mnenju Zetterja so države s to institucijo želele pokazati, da so humanitarne, hkrati pa so radikalno omejile število iskalcev azila (v Ager, 1999).

Vzroki za prisilne migracije so po navadi kompleksni. Med njimi so vojne, diktatorski režimi, ki kršijo človekove pravice, industrija orožja, naravne nesreče, razpad držav, hitra rast svetovnega prebivalstva, kolonializem, rasna diskriminacija in nizek ekonomski standard. Med razlogi za prisilna priseljevanja v 20. stoletju lahko dodamo tudi nastanek novih držav in etnocentrične politike, posledica katerih je izključevanje drugih etničnih skupin.

SODOBNI TRENDI PRISILNIH MIGRACIJ

Revščina je eden izmed pogostih vzrokov za migriranje na začetku novega tisočletja, saj se v obdobju pospešene globalizacije pogloblja prepad med revnimi in bogatimi. Tehnološko-informacijski razvoj in cenejši stroški potovanj so pospešili migracije ljudi. Vendar pa prostega pretoka kapitala ne spremlja tudi prosti pretok ljudi, saj je možnost migriranja pogosto razredno pogojena ne glede na to, da je svoboda gibanja človekova pravica. Dejstvo na začetku tisočletja namreč ostaja, da na primer izobraženci lažje dobijo vize, medtem ko manj izobražene vizni sistem pogosto izključuje iz možnosti migriranja. Medtem ko izobraženci zaprosijo za garantno pismo svoje kolege in po navadi brez težav dobijo vize, manj izobraženi pogosto prestopijo mejo ilegalno, da lahko pridejo v zaželeno državo. Zlasti je restriktivna politika Evropske unije, ki dovoljuje, da ljudje iz držav članic lahko prosto potujejo po državah Evropske unije, vendar pa s Schengenskim sporazumom postavlja zunanjo mejo svobode gibanja. Tisti, ki bivajo za schengensko mejo, potrebujejo za svoj vstop v Evropsko unijo vize. Zlasti restriktivna je migracijska vizna politika Evropske unije do držav tretjega sveta, ki najtežje dobijo vize za vstop in naselitev v Evropski uniji. Restriktivni ukrepi pa niso ustavili priseljevanja ljudi.

Mnogi, ki so izključeni iz sistema viz, so se v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začeli zatekati k uporabi institucije azila, da lahko ostanejo v državi sprejema. Ob prihodu v državo sprejema namreč zaprosijo za status begunca po Ženevski konvenciji, čeprav niso upravičeni do tega statusa, saj niso imeli izkušnje strahu pred preganjanjem, ki opredeli status begunca. Mnogi posežejo po instituciji azila, saj jim ostane kot edina mogoča pot za vstop in za trajnejšo naselitev v državi sprejema. Posledice tega so, da državni uradniki mnoge vloge za azil opredelijo za lažne, in tako je prišlo do zmanjšanja begunske zaščite v svetu, saj se tudi vloge za azil tistih, ki so v življenjski nevarnosti, pogosto opredelijo za lažne (glej tudi Chimni, 2000). Tako danes prisilni in ekonomski migranti pogosto potujejo skupaj, saj se prisilni migranti vedno pogosteje zatekajo k ilegalnim prebegom. Migracijski tokovi v sodobnem svetu so tako vedno bolj mešani. Zaradi globalizacije človekovih pravic lahko zlasti pričakujemo, da bo v svetu vedno manj politično preganjanih in vedno več »ekonomsko preganjanih«. Treba je torej ustrezno zaščititi prisilno priseljene ter zagotoviti svobodo gibanja tistim, ki potujejo iz ekonomskih razlogov.

Ne glede na harmonizacijo človekovih pravic na prisilno priseljene v svetu pogosto gledajo kot na grožnjo za službe, ekonomski standard in družbeno kohezivnost. Desničarske stranke so se namreč pogosto razmnožile zlasti s poudarjanjem protiimigrantskih gesel (prim. Castles in Miller, 1998 [1993]). Poleg tega se morajo prisilni priseljenci v obdobju po padcu Berlinskega zidu soočiti tudi z naraščajočo ksenofobijo in rasizmom v državah sprejema. Naraščajoče restrikcije potrjujejo sovpaden odnos med državnimi strategijami in naraščajočo ksenofobijo (Chimni, 1998).

Castles in Miller, (1998 [1993]) med sodobnimi migracijskimi trendi omenjata tudi globalizacijo migracij, kar pomeni, da ljudje na začetku tisočletja migrirajo iz več držav kakor včasih, in v več držav. Kot naslednji trend avtorja omenjata tudi feminizacijo migracij, saj ženske migrirajo iz več regij kakor včasih in v več držav kakor v preteklih zgodovinskih obdobjih. Tudi iz Bosne in Hercegovine so najbolj prisilno migrirali ženske in otroci (Castles in Miller, 1998 [1993]).

Naslednji trend sodobnih migracijskih gibanj je, da so prisilno priseljeni z juga (zlasti Afrike) na severu manj zaželeni. Chimni (1998) meni, da se je v državah severa ustvarila umetna razlika med podobo prisilnega priseljenca, ki je v obdobju hladne vojne iskal zatočišče na Zahodu (moški, bel, individualno politično preganjan), in podobo sodobnega afriškega prisilnega priseljenca, ki masovno beži zaradi kršitev političnih pravic ali neugodne socialne in ekonomske situacije. Po mnenju Skanove obstajajo velike podobnosti med begunskimi gibanji medvojne Evrope in tistimi, ki potekajo v tretjem svetu od leta 1945, in tistimi iz nekdanjih komunističnih držav po razpadu Sovjetske zveze (v Chimni, 1998). Strategije izključevanja afriških prisilnih priseljencev iz Evrope se omenjenemu avtorju ne zdijo upravičene in prihaja do pretiranega poudarjanja razlik med afriškimi in evropskimi prisilnimi priseljenci.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja in na začetku novega tisočletja se pojavlja še trend zapiranja iskalcev azila v posebne centre in omejevanje svobode njihovega gibanja (prim. Helton, v Nagy, Helton, 1999). Po mnenju Arthurja Heltona iskalcev azila ne bi smeli zadrževati v posebnih prostorih in jim omejevati svobode gibanja.

Naslednji restriktivni trend, ki se je uveljavil v zadnjih letih v državah Evropske Unije, je Dublinska konvencija, ki jo Arthur Helton imenuje »kolektivno zadrževanje ljudi« (Helton, v Helton, Nagy, 1999). Gre namreč za načelo, da mora iskalec azila prositi za azil v prvi državi, v katero vstopi. Cilj Dublinske konvencije je bil namreč porazdeliti bremena, iskalci azila so namreč preplavili Nemčijo in Veliko Britanijo. Po tem načelu mora iskalec azila zaprositi za azil v prvi varni državi, v katero fizično vstopi, drugače ga lahko druga država vrne v tisto državo, kjer je najprej bil. Za varne države veljajo tiste države, ki praviloma ne kršijo človekovih pravic. V ta razpon spada veliko držav, ki pogosto ali poredko tudi kršijo človekove pravice. Čeprav velja Dublinska konvencija za Evropsko unijo, pa se njen vpliv in načelo širi v države kandidatke in drugod po svetu (prim. Helton, v Helton, Nagy, 1999). Tudi tako se vzdržuje »trdnjava Evropa«. Naslednji problem Dublinske konvencije, na katerega je opozorila Nuala Mole, je, da Dublinska konvencija ne upošteva načela enakopravnosti, saj imajo iskalci azila v različnih državah različne pogoje.¹⁵ Zato je Dublinska konvencija diskriminatorska.

¹⁵ Po predavanju Nuala Mole na poletni šoli *Human Rights and Forced Displacement* julija 1999 na Srednjeevropski univerzi v Budimpešti.

V devetdesetih letih se je pojavil nov trend. Ženevska konvencija se namreč vedno manj uporablja, zaščita prisilnih priseljencev pa se vedno bolj povezuje s človekovimi pravicami, s tem pa prihaja v praksi do upada zaščite prisilnih priseljencev (Chimni, 2000). Manjše upoštevanje temeljnih mednarodnih pravnih aktov za zaščito prisilno priseljenih je torej vplivalo na zmanjšanje pravic prisilno priseljenih.

ANTROPOLOGIJA IN ŠTUDIJE PRISILNIH MIGRACIJ

Kot akademski diskurz so se begunske študije uveljavile v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, v devetdesetih pa se je zanje začel uveljavljati izraz študije prisilnih migracij. So izrazito multidisciplinarno zasnovano raziskovalno področje. Pomemben prispevek antropološke discipline k študiju prisilnih migracij je v sporočanju emske perspektive, to je perspektive informatorjev. Prav tako lahko antropološki vlogi zagovorništva in kulturnega posredništva veliko koristita pri reševanju problemov prisilnih priseljencev. Prisilno priseljeni so namreč marginalizirana skupina, zagovorništvo pa utrjuje perspektivo skupine, ki je pod dominantnostjo drugih skupin in išče rešitve, da bi okrepila pravice ter dosegla enakopravnejši položaj. Antropološka analiza omogoči razumevanje prisilnih priseljencev, s tem pa koristi pozitivnemu mnenju države sprejema. Tako se ustvarja antinacionalistični sentiment, dviga se tudi zavest o možnosti izmenjave »kulturnih daril sebstva in drugega« (Greverus, v Povrzanović, Jambrešič, ur., 1996), ki se ustvarja z bivanjem prisilno priseljenih v drugi državi. Opozorjanja nekaterih politikov in zaposlenih pri organizaciji življenja prisilno priseljenih, da imamo opraviti z ljudmi, so na žalost še potrebna.

Po mnenju Gingricha (2002) nam študije prisilno priseljenih pomagajo razumeti lokalne identitete na splošno, saj nas prisilno priseljeni neprestano spominjajo, da koncepti lokalnih kultur niso zaprte, stabilne in koherentne entitete.

Antropologija ima z natančno etnografijo tudi pomembno vlogo pri dokumentiranju človeškega trpljenja. Zbiranje življenjskih zgodb ljudi, ki so bili priseljeni s svojih domov, ustvarja pomembna zgodovinska dejstva, saj bo pozneje, ko bo zgodovina napisana na novo, kakor se pogosto dogaja, manj ljudi lahko trdilo, da tega trpljenja ni bilo. Seznanjanje javnosti z izkušnjami prisilno priseljenih je pomembno »tukaj in zdaj«, zlasti za tiste, ki imajo močne obrambne mehanizme in se nočejo soočiti s trpljenjem (in s tem s politično realnostjo), ki so jo prisilno priseljeni doživeli.

Preučevanje problemov prisilno priseljenih antropologijo seznanja z realnostjo družbenih razmer: z bolečino in trpljenjem (Harrell-Bond, Voutira, 1992). Po njenem mnenju bi morali antropologi sodelovati pri načrtovanju begunske politike, saj antropološke raziskave razkrivajo strukture oblasti in moči, ki povzročajo ali pomagajo reproducirati nasilje, značilno za vse družbe. Tako bi antropologija ne le dokumentirala človeško trpljenje, temveč bi ga tudi pomagala odpravljati. Premik od neposrednega opazovanja z udeležbo k udeležbi v organizaciji je za antropologijo kot disciplino torej pomemben poudarek, ki ga vnašajo med drugim tudi študije prisilno priseljenih. Če bi antropologi vzeli izziv udeležbe v organizaciji resno, bi omogočili tudi nove zaposlitve.

PRISILNE MIGRACIJE IN ČLOVEKOVE PRAVICE

Že iz omenjenih opredelitev begunca in prisilnega priseljenca je razvidno, da omenjene osebe bežijo pred zlorabami, ki so se začele v njihovi domovini. Nerimane Kanberi, prisilno priseljena s Kosova, ki je pobegnila v Makedonijo, je opisala situacijo človekovih pravic na Kosovu v zadnjih desetih letih z naslednjimi besedami:

Najprej so izginile vse pravice, potem so izginili še ljudje. Ostala je samo pravica do begunstva (v Hladnik-Milharčič, 1999: 36).

Vendar pa tudi te pravice ne smemo šteti za samoumevne. Med vojno v Bosni in Hercegovini in na Kosovem, na primer, so lahko v begunstvo zbežali le tisti, ki so imeli nekaj prihrankov. Denar so namreč potrebovali za potovanje in za srbske vojake, ki so jih na poti pogosto ustavljali in grozili, da jim bodo ubili družinske člane, če jim ne dajo tedaj še veljavnih nemških mark.

Ne glede na to, da 14. člen Splošne deklaracije o človekovih pravicah pravi, da ima »... vsak pravico, da išče in uživa v drugih državah zatočišče pred preganjanjem«, je trend v Evropi v devetdesetih letih v zapiranju meja pred prihajajočimi prisilno priseljenimi iz držav, ki ne pripadajo Evropski uniji. Treba je opozoriti, da omenjeni člen splošne deklaracije ne pravi, da morajo prisilno priseljeni azil tudi dobiti. Pogosto imajo države do prisilno priseljenih dvoličen odnos, ko se na eni strani omenja, da gre za humanitarno krizo prisilno priseljenih, po drugi strani pa jih poimenujejo ilegalci in se njihovo vedenje pogosto kriminalizira. Tak primer je bil ob koncu prejšnjega stoletja v času vojne na Kosovu, ko so se na prvih straneh časopisa *Delo* pojavljali naslovi o humanitarni krizi, v drugih člankih, ko so poročali, da prisilni priseljenci trkajo na vrata naše dežele, pa so taiste prisilno priseljene poimenovali ilegalce in poročali o tem, da so jih celo lovili ob prečkanju meje s posebnimi napravami, ki izboljšajo vid v temi.

Poleg tega pa, na žalost, v devetdesetih in na začetku tisočletja dejstvo, da prisilno priseljeni dobijo azil v državi sprejema, še ne pomeni, da jim bodo tam zagotovljene človekove pravice (prim. Krulfeld in MacDonald, 1998). Prisilno priseljeni namreč v mnogih predelih sveta še vedno predstavljajo tistega *Drugega*, za katerega ima vsakdo že *a priori* pravico, da ima več od njega.¹⁶ Vse prepogosto se namreč pozablja, da so tudi prisilno priseljeni ljudje in zato

¹⁶ Podobne reakcije so bile tudi med nekaterimi diskriminatorno razpoloženimi ljudmi ob prihodu prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo. Spominjam se Celjana, ki je dejal, da je videl, češ kako veliko denarja imajo prisilno priseljeni, saj otrokom kupujejo sladolede.

upravičeni do človekovih pravic. Preveč številna so tudi mnenja, da je samo fizično zavetje, nekaj hrane in obleke za prisilno priseljene dovolj in da niso upravičeni do kakovosti življenja.

Človekove pravice so torej standard, ki bi moral veljati tudi za prisilno priseljene. Predstavljajo pomembno orodje, s katerim lahko učinkovito izboljšujemo kakovost življenja ljudi v begunstvu. Menim, da bi morala biti perspektiva človekovih pravic *conditio sine qua non* vsakršnega ukvarjanja s prisilno priseljenimi, ne glede na poklic ljudi, ki poskušajo reševati probleme, in ne glede na institucije, ki so vključene v tako delovanje: bodisi vladne, medvladne ali nevladne.

Pomembnost perspektive človekovih pravic pri raziskovanju problematike prisilno priseljenih je že od nastanka študij o prisilno priseljenih poudarjala njihova ustanoviteljica Barbara Harrell-Bond na *Refugee Studies Centre* v Oxfordu.¹⁷ Tudi integracija je človekova pravica, ki jo zagotavlja Mednarodni pakt o socialnih, kulturnih in ekonomskih pravicah iz leta 1967.

---

¹⁷ Ob ustanovitvi in pod vodstvom Barbare Harrell-Bond se je imenoval *Refugee Studies Programme*. Omenjena ustanoviteljica se je upokojila leta 1997, vendar še predava na Oddelku za begunske študije in študije prisilno priseljenih, ki ga je ustanovila na Ameriški univerzi v Kairu.

ANTROPOLOGIJA IN ČLOVEKOVE PRAVICE

Odnos antropologije kot discipline do človekovih pravic se skozi zgodovino spreminja. Veliko je zagrizenih ekstremnih kulturnih relativistov, ki jih moti univerzalizem človekovih pravic. Mnogim pa so ideje človekove svobode in kakovosti življenja blizu in se jim zdi globalizacija koncepta človekovih pravic pomembna in učinkovita.

Melville Herskovits je izoblikoval stališče Ameriške antropološke zveze do človekovih pravic že leta 1947. Zavzel je radikalno relativistično pozicijo in v skladu z Boasevo tradicijo gledal na človekove pravice kot na »etnocentričen podaljšek absolutističnih zahodnih vrednot« (Wilson, 1997: 2). Kultura je bila postavljena na piedestal najvišje etične vrednote, ki sama določa moralna pravila in ne neke univerzalistične vrednote, kakor so na primer človekove pravice. Kritikov Herskovitsove pozicije je bilo več (na primer Barnett, Steward, Washburn), Wilson pa mu očita prevelik »kulturni optimizem«, saj je Herskovitz menil, da lahko v slabem političnem sistemu kulturne vrednote ponovno vzpostavijo družbeni red. Po mnenju Wilsona (1997) je druga svetovna vojna s holokavstom, ki so ga povzročili nacisti, dokaz, da kulturne vrednote same niso preprečile tretjega rajha, do izraza je namreč prišlo dejstvo, da lahko določene kulturne prakse celo pospešijo kruta in nehumana dejanja; kulturne vrednote o antisemitizmu so v Evropi namreč povzročile genocid.

Debate o človekovih pravicah se zlasti osredotočajo na vlogo kulture v razmerju do univerzalizma in relativizma (Vincent, 1986 idr.). Mnogi pa želijo preseči omenjeno dihotomijo. Pomemben predstavnik tega zornega kota je Wilson (1997), ki poskuša upoštevati sodobne teorije o kulturi, hkrati z empiričnimi opazovanji globalizacije človekovih pravic. Po avtorjevem mnenju oba, univerzalizem in relativizem, nekaj ponudita etnografu. Wilson meni, da so zaradi univerzalizma primerjave sploh mogoče, relativizem pa poudarja kontekste in s tem omogoča občutljivost za različnost (1997). Omenjenemu avtorju se zdi pomembno, da se osredotočamo na pomen in uporabo človekovih pravic.

Danes je globalizacija zahodnih vrednot, pred katero je svaril Herskovits in ščuval antropologe proti njej, nekaj vsakodnevnega. Zlasti v devetdesetih pa je postalo jasneje, da meje kulturnih svetov niso določene z državnimi mejami, da nimamo opraviti z izoliranimi enotami, temveč z odprtostjo in migracijami. Organizacije, ki promovirajo človekove pravice, tvorijo eno izmed globalnih mrež, prek katere se povezujejo družbe v svetu (Wilson, 1997). Sam umešča človekove pravice »za enega izmed človekovih idealov, ki so še ostali« (Wilson, 1997: 1). Pravi, da človekove pravice niso proizvod družbenih odnosov, temveč so v teh odnosih imanentne, locirane na dveh področjih družbenega: na področju agensa in moči. Relacije moči pa so tema, ki bi se ji morala antropologija pogosteje posvečati (Barrett, 1984). Omenjeni kanadski antropolog meni, da ni

dovolj, da ščitimo marginalizirane kulture in se osredotočamo samo nanje, saj so te vedno odvisne od tistih struktur in v odnosu s tistimi strukturami, ki imajo moč. Tako bi antropologi bolj koristili razkrivanju struktur v družbi. Menim, da povezava antropologije s področjem človekovih pravic ta cilj že pomaga uresničevati. Antropologija lahko precej prispeva k redefiniranju koncepta človekovih pravic, saj mora ostati odprt koncept, katerega redefiniranje lahko ponudijo druge kulture (prim. Wilson, 1997).

II.

TEORETIZACIJA INTEGRACIJE

K CELOSTNEMU PRISTOPU

Koncept integracija se po drugi svetovni vojni pogosto uporablja za politično in ekonomsko integracijo zahodnoevropskih družb (prim. Lillesaar, 1998). V devetdesetih letih pa se je termin integracija začel vedno bolj uporabljati za procese vključevanja prisilnih in ekonomskih migrantov v države sprejema. Čeprav je koncept integracije večkrat omenjan v besedilih o prisilno priseljenih, ni nikjer opredeljen v mednarodnem begunskem pravu (prim. Crisp, 2004). V devetdesetih je termin integracija začel izpodrivati termin multikulturalizem, ki se pogosto uporablja kot sinonim za integracijo migrantov v družbo.

Koncept *integracija* se, kakor je bilo že omenjeno, nanaša na družbene in kulturne procese vključevanja priseljencev v sociokulturni sistem države, v katero so se priselili, na način, da priseljenci lahko prakticirajo kulturo države izvora v javni sferi. Poudarjena je dvosmernost procesa, saj integracija pomeni, da se ne prilagajajo državi sprejema samo priseljenci, temveč da so tudi nosilci kultur znotraj držav sprejema pripravljeni sprejeti na novo prispele priseljence in se od njih učiti. Frechette (1994) meni, da imamo, ko govorimo o integracijskih procesih, v mislih različne stopnje interakcije med etničnimi skupinami, ki so v državi sprejema, in na novo prispelo skupino ljudi. Države sprejema namreč niso homogene, temveč so sestavljene iz različnih etničnih skupin (glej tudi Šumi, 2000). Predpostavljamo lahko, da je zlasti pomembna kakovost in pogostost stikov, ki jo ima na novo prispela skupina z dominantno kulturo države sprejema.

Jeff Crisp loči med lokalno integracijo in *lokalno naselitvijo*. Meni, da je

... lokalna integracija osnovana na predpostavki, da bodo begunci ostali v državi azila dokončno in bodo tako rešili svoj begunski problem. V idealnem primeru lokalna integracija vključuje pridobitev državljanstva, ni pa nujno. Lokalna naselitev ne predpostavlja, da bodo begunci našli dolgoročno rešitev v državi azila. V nekaterih primerih lahko lokalno naseljeni begunci ostanejo v azilu in se tako postopoma integrirajo v pravnem, ekonomskim in družbenem smislu. V drugih primerih pa lokalna naselitev označuje začasno stopnjo, ki dopušča beguncem, da živijo z občutkom dostojanstva, varnosti, ki vključuje tudi ekonomsko varnost, dokler niso vzpostavljeni pogoji za prostovoljno repatriacijo (2004: 3).

Pri lokalni naselitvi UNHCR pogosto pomaga prisilno priseljenim, da postanejo ekonomsko samostojni s programi ekonomske pomoči, dokler ne postanejo popolnoma ekonomsko samostojni. Po Jeffu Crispu je lokalna naselitev strategija za upravljanje zlasti z masovnimi begunskimi gibanji. Pogosto so jo uporabljali v Afriki v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so imeli opraviti z masovnimi begunskimi gibanji. Včasih je lokalna naselitev lahko predhodnica lokalne integracije, ko vodi v dolgoročno naselitev v azilu in ekonomsko, politično, psihološko in sociokulturno integracijo. Jeff Crisp meni, da so se možnosti integracije v Afriki v zadnjih dveh desetletjih poslabšale. Namen držav, ki nočejo ustvariti pogojev učinkovite integracije, je, da se prisilni priseljenci čim hitreje vrnejo domov.

Integracijo je že v osemdesetih letih opredelila Barbara Harrell-Bond kot

... situacijo, v kateri so ustvarjeni pogoji za sobivanje skupnosti države gostiteljice in begunskih skupnosti, kjer ni večjega konflikta med njimi, kakor je ta, ki je značilen za skupnosti države gostiteljice (1986: 7).

Njeno opredelitev je dopolnil Paul Stubbs v devetdesetih letih. Po njegovem mnenju se integracija nanaša na

... poskus deljenja ekonomskih in družbenih virov in enakopravnost pravic, političnih in teritorialnih, ter razvoj kulturnih izmenjav in novih kulturnih oblik med prisilnimi migranti in drugimi člani družbe. Na lokalnem nivoju vsebuje proces integracije vse sektorje skupnosti, da se zmanjša družbena distanca in se okrepi komunikacija in sodelovanje v ustvarjalnih pogajanjih, ki ustvarjajo nove družbene pomene (1996: 36).

Ne glede na to, da se opredelitve integracije od avtorja do avtorja razlikujejo, imajo tudi skupne lastnosti, in sicer poudarjanje, da je integracija dvosmeren proces in da je terminu integracija implicitno dejstvo, da se kultura države izvora lahko prakticira v državi sprejema, medtem ko asimilacija tega ne dopušča.

Asimilacija se nanaša na enosmerne procese prilagajanja priseljencev dominantni kulturi države sprejema, ki ne dopušča, da priseljenci prakticirajo kulturo države izvora v javni sferi države sprejema. Tako procesi kulturnega učenja in prilagajanja pri asimilaciji niso značilni za nosilce dominantne kulture ali kultur, temveč se prilagaja samo na novo prispela skupina. Tako je zmanjšana možnost za nove kulturne izmenjave.

Tudi termin *akulturacija* se nanaša na enosmeren proces učenja nove kulture. Po Barnardu in Spencerju je akulturacija »proces pridobivanja kulturnih značilnosti, ki so posledica stika kultur« (1996). Omenjeni termin se v zadnjih letih redkeje uporablja. Enega izmed razlogov za to lahko pripišemo zaton koncepta akulturacija je tudi dejstvo, da so na novo prispeloga posameznika ali posameznico oziroma kulturo v študijah o akulturaciji opredelili predvsem za objekt

pri procesih prilagajanja dominantni kulturi (Serpel, v Rogelja, 1999), vendar pa so že raziskave zgodnje psihološke antropologije (t. i. raziskave kulture in osebnosti) poudarile vpliv posameznikov na sociokulturni sistem, v katerem živijo, in s tem na obojestransko vplivanje, saj vpliva tudi sociokulturni sistem na posameznike. Drugi razlog za vedno manjšo uporabo koncepta akulturacija je v njegovi nedodelanosti. Enega izmed razlogov za to lahko pripišemo dejstvu, da je koncept nastal v času asimilacijskih teorij. Tudi zato je koncept integracija zlasti v zadnjem desetletju začel izpodrivati koncept akulturacija, predvsem zato, ker so se razvile integracijske teorije, ki nadomeščajo asimilacijske, in ker je koncept integracija bolj razvit kakor koncept akulturacija. Nekateri avtorji koncept akulturacija še vedno uporabljajo, na primer Portes (1995), in sicer v pomenu »prilagajanja na dominantno kulturo«. Uporaba koncepta akulturacija je redka tudi zato, ker je nastala v času, ko so kulture še veljale za statične in niso poudarjali procesualne narave kulturnih izmenjav. Ker integracijski teoretski pristopi poudarjajo spremenljivost kultur in družbenih procesov, je termin integracija ustrenejši, tudi zato, ker integracijske strategije ustrezno vključujejo ljudi v družbo, na način, ki je v dobro etničnim skupnostim v državi sprejema in državljanom države sprejema (Vrečer, 2003).

Asimilacijske državne politike upravljanja z migracijami so bile značilne do šestdesetih let prejšnjega stoletja, torej za klasično obdobje migracijskih študij. V sedemdesetih letih so jih začele nadomeščati integracijske politike. Ker so asimilacijski procesi povzročili hitre in radikalne spremembe v identitetah migrantov, ki so morali opustiti veliko svojih kulturnih vzorcev in prevzemati samo kulturne značilnosti dominantne kulture, so asimilacijske politike povzročale številne identitetne krize priseljencev, saj so v kratkem času morali zamenjati veliko identitetnih sidrišč, če uporabim Južničevo metaforo (1993). Pogosto so se zlasti prve generacije migrantov znašle v depriveligiranih situacijah, ker so morale opustiti določene življenjske identitetne projekte, o katerih so sanjarile, saj so pogosto živele v skromnih razmerah. Migranti v depriveligiranih situacijah so tako pogosto pristali v sistemu socialne podpore, zato so tudi države spregledale, da jih asimilacija stane, saj migranti ne morejo ustrezno preživeti sami in mora zanje poskrbeti država. Poleg tega, da so od sedemdesetih let naprej želeli z državnimi politikami (zlasti države z migracijsko tradicijo, kakor so Avstralija, Kanada, ZDA) ustvariti bolj humane pogoje za migrante, so vendarle nameravali zmanjšati državne stroške za migrante. Nekoliko boljša situacija je bila v mnogih primerih za druge generacije priseljencev, ki so imeli običajno možnost uspešnejše vključitve v državo izvora.

Da bi odpravili človeško škodo, ki je nastala zaradi asimilacijskih politik, so v sedemdesetih letih začeli integracijske politike zlasti v Avstraliji, Kanadi, na Švedskem in nekaterih drugih državah. Pogosto se navaja kot eden izmed vzrokov za nastanek integracijskih politik tudi dejstvo, da so politiki želeli pridobiti volilne glasove priseljencev. Te integracijske politike so pogosto poimenovali multikulturne. Še starejši koncept kot multikulturalizem je kulturni

pluralizem. Kulturni pluralizem je termin, ki se je pojavil pred konceptom multikulturalizem (več o tem glej Lukšič-Hacin, 1999), vendar ga koncept multikulturalizem pozneje nadomesti, zlasti v pomenu političnih programov in strategij za vključevanje. Lukšič-Hacin zapiše, da je termin kulturni pluralizem konceptualiziral filozof Kallen leta 1915, in navaja Szaba, ki pravi, da kulturni pluralizem »označuje obstoj družbe, ki je etnično in kulturno heterogena, in spodbuja kulturno, jezikovno in versko različnost« (1999: 84).

Čeprav so asimilacijske politike že nekaj desetletij opredeljene kot nerelevantne in celo škodljive, pa na žalost ostaja dejstvo, da so prakse pogosto asimilacijske tudi v državah, ki sicer poudarjajo pomen integracijskih politik. Taka primera sta Francija in Norveška, medtem ko sta na primer Danska in Nizozemska zglednejši pri implementaciji integracijskih politik. Vendar pa se države, ki vztrajajo pri asimilacijskih politikah, soočajo z družbeno, ekonomsko in kulturno škodo, ki jo povzročajo asimilacijske prakse. V Franciji na primer pogosto prihaja tudi do demonstracij proti asimilacijski politiki do priseljencev, zlasti proti nedavnemu ukrepu, ki prepoveduje Muslimankam v šolah nositi rute na glavi.

Za Združene države Amerike so bile specifične strategije upravljanja s kulturno razliko, ki so jih imenovali »melting pot« in pomeni ameriško različico asimilacije, kjer so se dogajali procesi stapljanja in amalgamacije različnih kultur (prim. Lukšič Hacin, 1999; Šumi, 2000). T. i. »salad bar« multikulturne strategije so značilne od sedemdesetih let naprej. V svojem bistvu je asimilacija »časovni proces linearnih družbenih sprememb« (Byron, 1999). Tudi zato je kot politika urejanja kulturnih razlik ob prihodu priseljencev v državo sprejema asimilacija neustrezna, ne glede na to, da se večina priseljencev v drugi, tretji ali poznejši generaciji v vsakdanjem življenju asimilira. Pri integraciji pa je poudarjeno sobivanje različnih kultur in obstoj različnih kulturnih identitet, ki so v odnosu. Byron (1999) meni, da je integracija »zunaj časa«, vendar se s tem ne strinjam, saj je časovna komponenta zelo pomembna pri integracijskih procesih, ki se začnejo že ob prihodu migrantov v državo sprejema. Za integracijske procese so namreč značilne različne stopnje: sprejem, stopnja vključevanja, stalno bivanje ali državljanstvo in pogosto ji v praksi sledi asimilacija v naslednjih generacijah, ki pa za sobivanje različnih kultur ni nujna in je priseljenci pogosto ne želijo. Asimilacija migrantov pravzaprav ni zaželena tudi za državo sprejema, saj se z asimilacijskimi politikami v družbi izgublja kulturni pluralizem in z njimi pomembne kulturne in druge inovacije, ki jih prinaša kulturni pluralizem.

Integracija se torej nanaša na družbene in kulturne procese, ki se dogajajo ob sobivanju kultur: med kulturo na novo prispele etnične skupine in kulturami države sprejema. Obstoj ksenofobije in diskriminatornih praks ter pogoji ob sprejemu v glavnem določajo število interakcij in stopnjo bližine med kulturami in kakovost medosebnih odnosov med posamezniki različnih kultur, ki bivajo skupaj v eni državi (Vrečer, 2003).

Antropologija kot disciplina se zdi dobro opremljena za preučevanje integracije, saj je multidisciplinarni pristop prvi pogoj za učinkovite raziskave integracijskih procesov (glej tudi Frechette, 1994). Prav tako antropologija preučuje različne dejavnike, ki vplivajo na človeka, kakor so sociokulturni, psihološki, biološki, geografski, ekonomski, politični in zgodovinski dejavniki. Tako lahko govorimo o politični, ekonomski, psihološki in sociokulturni integraciji. Vendar pa menim, da samo multidisciplinarni pristop ne zadostuje, preučevanje integracijskih procesov potrebuje namreč celostni pristop. Poleg različnih dejavnikov, ki vplivajo na človeka in so reflektirani v različnih zgoraj navedenih integracijah, je namreč treba pri preučevanju integracije upoštevati tudi časovni dejavnik in različne stopnje integracije: sprejem, vključevanje, stalno bivanje ali državljanstvo. Pogoji ob sprejemu namreč v glavnem odločajo o načinu vključevanja. Tudi Komisija Evropske unije poudarja potrebo po holističnem pristopu pri razumevanju integracije, ki

... upošteva ne le ekonomske in socialne vidike integracije, temveč tudi zadeve v zvezi s kulturno in versko raznolikostjo, državljanstvom, sodelovanjem in političnimi pravicami (v Integracijski pristopi, IOM, 2004).

Poleg integracije in asimilacije obstajata še dva načina vključevanja prisilnih priseljencev v državo sprejema, segregacija in marginalizacija, ki pa nista priporočljiva, saj ne omogočata *win-win* situacije za državo sprejema in priseljence, kakor je to pri integraciji. *Segregacija* nastopi, kadar se ljudi določenih etničnih skupnosti naseljuje v določene predele in se jim ne dovoli enakopravnega dostopa do vseh virov, prav tako je za segregacijo značilno manjše število stikov med priseljenci in člani preostalih kultur. Pogosto se etnične skupnosti po svetu tudi samosegregirajo, kar je mnogokrat reakcija na diskriminatorno vedenje ljudi dominantne kulture do njih. Tak primer so turški priseljenci v Nemčiji, kitajski priseljenci v New Yorku in drugih ameriških velemestih idr. Portes (1995) meni, da Kitajci ob svojem prihodu v ZDA niso bili zaželeni, tudi zato so se začeli naseljevati v kitajskih četrtih. Turkom pa so ob naselitvi v Nemčijo kršili pravico do stalnega bivanja in združevanja družin in tudi to je bil eden izmed vzrokov za nastanek getov (prim. Coussey, 2000). Segregacijski način sobivanja se pogosto reflektira v tako imenovanih getih, ki pa pogosto zagotovijo podporo najrevnejšim slojem. Pri nastanku getov imajo veliko vlogo ekonomski, psihološki in družbeni dejavnik. Priseljenci, ki jih nosilci drugih kultur v državi sprejema čustveno ne sprejmejo in z njimi ne vzpostavijo enakopravnega odnosa, pogosto začnejo iskati stike s pripadniki svoje kulture. Velikokrat se k njim zatečejo tudi po ekonomsko pomoč.¹⁸

Marginalizacija pa se nanaša na procese odrinjenosti določene skupine

¹⁸ Pomen ekonomskega dejavnika za nastanek getov je poudaril tudi dr. Shlomo Avineri v svojem predavanju na Inštitutu za humanistične študije na Dunaju spomladi 2000.

ljudi na družbeno obrobje, stran od virov, kar počne država. S tem se ustvarja neenakopraven položaj med marginalizirano skupino in drugimi prebivalci.

Odsotnost integracije ima številne negativne posledice pri prisilnih priseljencih (Vrečer, 2000; Crisp, 2004) in je škodljiva tudi za tiste prisilno priseljene, ki se dalj časa ne morejo vrniti domov. Prav tako preprečuje

... beguncem, da bi razvili svoj človeški potencial, in omejuje njihove sposobnosti, da bi ustvarili pozitiven prispevek k ekonomiji in družbi države, ki jim je dala azil. Odsotnost integracije ustvarja situacijo, v kateri se begunci – in zlasti mladi moški – lahko začnejo ukvarjati z nezakonito in antisocialno dejavnostjo. Slaba integriranost v državo sprejema prisilno priseljenih ne pripravi za vrnitev domov, saj jim v takih življenjskih situacijah pogosto manjka sposobnosti in motivacije za vrnitev, odsotnost integracije v državi sprejema je lahko tako tudi ovira pri reintegraciji v državo izvora (Crisp, 2004).

Omenjeni avtor opozarja na 1. člen (C.5) Ženevske konvencije, ki upošteva življenjsko situacijo tistih, ki se domov ne morejo vrniti. Meni, da so se nekateri med bivanjem v azilu že integrirali v državo sprejema ali pa so v domovini doživeli tako travmatična grozodejstva, da se tja nočejo več vrniti. Za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji je značilno, da se mnogi nimajo kam vrniti, saj imajo porušene hiše ali pa so v njih še vedno Srbi (to velja zlasti za Republiko Srbsko). Nekateri pa se bojijo tudi brezposelnosti v Bosni in Hercegovini, ki je že vsa povojna leta približno štirideset odstotna. Mnogi pa se ne vrnejo zaradi spremenjene etnične situacije v Bosni in Hercegovini po vojni. To velja zlasti za »mešane« zakone. Po omenjenem členu Ženevske konvencije se beguncu ni treba vrniti v domovino, če zanj veljajo razlogi, ki izvirajo iz prejšnjih preganjanj, in ima taka oseba potrebo po tem, da ostane v državi azila (Crisp, 2004).

Da bi se izognili negativnim posledicam odsotnosti integracije, Jeff Crisp predlaga celosten pristop k reševanju problemov prisilnih migracij in meni, da bi morali vse tri dolgoročne rešitve (naselitev v tretji državi, integracijo, repatriacijo) prakticirati hkrati v skladu z okoliščinami in značilnostmi različnih posameznikov in skupin. Kadar lokalna integracija ni izvedljiva, bi morali prakticirati zaradi velikih skupin prisilno priseljenih vsaj lokalno naselitev kot vmesno stopnjo do lokalne integracije.

KULTURA KOT IMPLICITEN KONCEPT PRI INTEGRACIJI

Kot sem že navedla, je kultura koncept, ki je impliciten konceptu integracije, saj integracija pomeni, da priseljenci v javni sferi države sprejema lahko prakticirajo lastno kulturo.

Kadar priseljenci prispejo v državo sprejema, pride do stika različnih kultur. Pogosto so v zgodovini antropoloških študij govorili o stiku dveh kultur, vendar pa vstopijo priseljenci ob prihodu v državo sprejema v stik z več kulturami hkrati (prim. Frechette, 1984; Šumi, 2000), pri čemer lahko ločimo med dominantno kulturo in drugimi, pogosto marginaliziranimi kulturami. Vse družbe so namreč kulturno mešane, kulturno heterogene. Homogenih kultur v sodobnih družbah ni, razen pri določenih predindustrijskih družbah, ki se reproducirajo po endogamnem principu, to pomeni, da se ljudje poročajo znotraj svoje etnične skupine in živijo v geografsko oddaljenih predelih.

Ko antropologi govorimo o kulturi, nam pogosto pomeni sinonim za način življenja. Ameriško antropološko društvo in mnogi antropologi pogosto navajajo opredelitev, da je kultura tisto, kar nas loči od živali. Kultura je bila v antropološki disciplini vedno eden izmed temeljnih konceptov že v času Tylorjeve opredelitve v evolucionizmu. Njegova opredelitev je:

Kultura je kompleksna celota, ki vključuje znanje, verovanje, umetnost, moralo, pravo in druge sposobnosti in navade, ki jih osvoji človek kot član družbe (v Moore, 1997: 17).

Tylorjeva opredelitev je med antropologi še vedno med najpogosteje citiranimi, čeprav so mnogi antropologi zavrnilo konceptualizacijo kulture kot celote. Vendar pa Kuper (1999) na primer meni, da še vedno lahko govorimo o kulturi kot o celoti, prvi pogoj pa je, da jo pojmujejo relacijsko, v povezavi z drugimi koncepti. Šumijeva meni, da ima koncept kulture (podobno kot etničnost) poseben ontološki status in ga lahko analiziramo kot interpretativno monado. Gre za rabo Leibnitzeve filozofske kategorije, ki določa, da (v našem primeru) kultura lahko vsebuje pravzaprav vse antropološke teme (Šumi, 2000).

Pomemben poudarek v razvoju koncepta kulture, ki je pomemben z vidika preučevanja integracije, je tudi v tem, da sodobne opredelitve poudarjajo procesualno naravo kulture (prim. Lindholmer, 1998), saj kulture niso statične in se spreminjajo. Pomembna so tudi spoznanja, da posamezniki v kulturi osvojijo le nekatere kulturne značilnosti in ne vseh. Omenjena spoznanja pri konceptualizaciji kulture ponovno jasno ovržejo stereotipno predstavljanje določenih narodov, etničnih skupin, kultur ali pa tudi posameznikov. Vendar pa procesualna narava ni značilna samo za koncept kulture, temveč tudi za

integracijo, saj gre tudi pri slednji za dinamične družbene in kulturne procese (Vrečer, 2003).

Podobno kot Bhikhu Parekh (glej poglavje o zagovornikih multikulturalizma) tudi Colic-Peisker meni, da kultura ljudem veliko pomeni. Slednji avtor pravi:

Skupnost deluje tudi kot medij za kulturo, ne glede na to, če jo pojmujejo kot nacionalno, etnično in profesionalno kulturo ali katero koli obliko 'subkulture'. 'Kultura' je pomemben del človekovih identitet. Vendar pa, ko ljudje migrirajo, 'kultura' ni nekaj, kar lahko spravijo v kovčke, temveč se nanaša na vrsto družbenih procesov, ki so živi in dinamični, ki potrebujejo kontekst skupnosti, ki imajo skupne navade, kulturne prakse in zgodbe, mite in občutek pripadnosti, da se lahko živi naprej (2003: 1).

Koncept kulture so v postmodernizmu začele podrobneje preučevati tudi druge humanistične in družboslovne discipline, zlasti kulturologija, kjer je kultura osrednji subjekt raziskovanja, osrednji poudarek je na preučevanju t. i. subkultur. V antropologiji pa je uporaba koncepta kulture doživela radikalne kritike v postmodernizmu, mnogi so postavili pod vprašaj epistemološko vrednost koncepta in ga kot neustreznega zavrnil. Preučevanja so se pogosto usmerila v posamezne kategorije, kakor so na primer identiteta, habitus, diskurz, etničnost itd. (prim. Kuper, 1999). Omenjene teme seveda ostajajo relevantne tudi za antropološka preučevanja, vendar pa menim, da koncept kulture v antropologiji še vedno potrebujemo. Tudi Clifford (v Kuper, 1999) zapiše, da je kultura precej kompromisen koncept, brez katerega za zdaj še ne more. Strinjam se z njim, vendar menim, da s poudarjanjem procesualne narave kulture in iskanjem vedno novih definicij lahko premostimo tisto, kar Clifford poimenuje »kompromisna narava« koncepta kulture. Dejstvo namreč ostaja, da če govorimo o identiteti, diskurzu itd., govorimo o relevantnih temah, vendar pa ne o kulturi (prim. Kuper, 1999).

Za diskurz integracije so pomembna tudi opozorila na politične zlorabe koncepta kulture, ki so v zgodovinah narodov pogosto privedle do nacionalizmov, zlasti takrat ko gre za poudarjanje samo dominantne kulture v družbi in izključevanje kultur, ki v družbi sobivajo in jim je dodeljen marginaliziran položaj, ali pa se poskušajo sploh prikriti, kakor se to, na primer, dogaja makedonski etnični skupnosti v Grčiji. Med avtorji, ki opozarjajo na nevarnost politične pristranskosti rabe kulture, so Gellner (1999), glej tudi Novotna (2002), Kuper (1999).

DEJAVNIKI INTEGRACIJSKIH PROCESOV

Ne glede na dejstvo, da zakoni in direktive o vključevanju priseljencev veljajo za vse enako, se hitrost in način integriranja od posameznika do posameznika razlikuje. Številni dejavniki namreč spodbujajo ali zavirajo integracijske procese. Pomemben dejavnik, ki vpliva na stopnjo integriranosti v državi sprejema, so *pogoji v državi izvora*. Pogosto namreč zbežijo pred nasiljem tisti, ki imajo prihranke za pot in za najem stanovanj v tujini vsaj za nekaj mesecev. Najrevnejši se pogosto za pot ne odločijo, saj nimajo denarja za potne stroške. Na stopnjo integriranosti prav tako v glavnem vplivajo *pogoji ob sprejemu*, ti namreč odločajo o možnostih vključevanja v družbo sprejema. Odločujočo vlogo imajo tudi *osebne lastnosti prisilnih priseljencev in njihove sposobnosti upravljanja stresa in prilagajanja na spremembe*. Prav tako je pomemben *obstoj socialnih mrež v državi sprejema in možnost ohranjanja stikov s tistimi sorodniki in prijatelji, ki so ostali v domovini*. Pomembno vlogo pri nastanitvi v državi sprejema ima tudi *možnost dolgoročne nastanitve*, ki omogoča prisilno priseljenim načrtovati svojo prihodnost. Načrtovanje prihodnosti je namreč človekova potreba. Goldschmidt (1990) meni, da so že človeške celice zgrajene tako, da so naravnane v prihodnost, kar velja tudi za eno od gibal evolucijskega procesa. V devetdesetih letih se je začel uveljavljati trend začasne begunske zaščite, ki je začel izpodrivati dolgoročne rešitve, to pa je škodilo prisilno priseljenim.¹⁹ Na stopnjo integriranosti prisilnih priseljencev v državi sprejema vpliva tudi *obstoj ksenofobije in rasizma*, ki preprečujeta učinkovito integracijo prisilno priseljenih v državi sprejema. Nevladna organizacija *European Council for Refugees and Exiles* je poudarila, da do integracije sploh ne pride, če ni javnost nanjo pripravljena. Politiki se namreč pogosto bojijo, da ne bodo izvoljeni, če se bodo zavzemali za preveč liberalne pogoje za prisilno ali ekonomsko priseljene. Na občutek integriranja vpliva tudi *možnost prakticanja kulture države izvora v javni sferi države sprejema*.

Med pokazatelji učinkovite integracije so pomembni občutki informatorjev o tem, kako so integrirani v državo sprejema. Poleg kvalitativnih ocen prisilno priseljenih lahko učinkovitost integracije spremljamo pri vključevanju v izobraževalni sistem, na trg delovne sile, v javni zdravstveni sistem, volilni sistem itd.

¹⁹ Več o tem bom napisala v poglavju o politični integraciji.

PRISILNE MIGRACIJE IN ANTROPOLOGIJA: TEORETSKE PARALELE

Za teorije prisilnih migracij je značilno, da jih primanjkuje. Pravzaprav ne obstajajo teoretske šole, ki bi obravnavale prisilne migracije, vendar pa to dejstvo še ne pomeni, da so študije prisilnih migracij brez teoretskih predpostavk. Prav nasprotno, teoretskost študij prisilnih migracij obstaja na ravni posameznih hipotez in medkulturnih dejstev. Stanje teorij v študijah o prisilnih migracijah je primerljivo z antropološkimi teorijami. Sherry Ortner je že pred dvema desetletjema zapisala, da antropološka literatura spominja na krpanje lukenj in govori o pomanjkanju koherentnih teoretskih pristopov v antropološki teoriji (v Moore, 1999). Henrietta Moore prav tako omenja parcialno in eklektično naravo antropološke teorije. Pri tem najde razlago za stanje antropoloških teorij, ko se samo krpajo luknje in gre za primanjkljaj posploševanj v dejstvu, da se antropološke študije osredotočajo na različne kulturne prakse in je težko posploševati.

Prav tako se tudi kulturne prakse prisilnih priseljencev od države do države razlikujejo, kakor so različni zgodovinski vzroki konfliktov, zaradi katerih je prišlo do prisilnih priseljevanj. Omenjena dejstva prispevajo k temu, da je mogoče pisati primerjave, težje pa je doseči nivo posploševanja. Še v naslednjem pogledu je mogoče primerjati teorije prisilnih priseljevanj z antropološkimi teorijami glede tega, čemur Henrietta Moore (1999) pravi »sestavljena narava teoretiziranja«, ki sestoji iz univerzalnega in partikularnega. Ugotovitev omenjene avtorice, da je v antropologiji težko ustvarjati velike teorije, je značilna tudi za gradnjo teorij v študijah prisilnih priseljevanj.

TEORETIZACIJA EKONOMSKIH MIGRACIJ

Menim, da je primanjkljaj teorij v študijah o prisilnih migracijah mogoče delno nadomestiti s teoretskimi pristopi o ekonomskih migrantih, vendar moramo upoštevati dejstvo, da gre pri prisilnih priseljencih za tiste, katerih življenje je bilo v domovini ogroženo. Obstajajo namreč podobnosti in razlike med situacijo prisilnih in ekonomskih migracij. Stanje v teorijah o ekonomskih migracijah je, da so nekatere teoretske smeri bolj elaborirane kot v študijah o prisilnih migracijah, vendar stanje ni idealno niti pri teorijah o ekonomskih migracijah.

V nadaljevanju bosta predstavljeni dve teoretski šoli, ki poskušata razlagati ekonomske migracije: transnacionalne študije in multikulturalizem. Eden izmed ciljev knjige bo ovrednotiti, koliko sta oba pristopa ustrezna za razlago integracijskih procesov prisilnih migracij.

TRANSNACIONALNE TEORIJE

Integracijske procese poskušajo razlagati tudi teorije transnacionalnega, ki jih bom na kratko predstavila v pričujočem podpoglavju in poskušala oceniti njihovo epistemološko vrednost za razlago in interpretacijo koncepta integracije.

Teorije transnacionalnega so se pojavile v migracijskih študijah v devetdesetih letih 20. stoletja. Koncept transnacionalnega je pogosto uporabljen pri določenih avtorjih tudi kot transkulturno, mednarodno. Med pristopi avtorjev, ki konceptualizirajo transnacionalno, obstajajo nekatere podobnosti, vendar tudi razlike. Kivisto (2001) sicer omenja prvo rabo koncepta transnacionalno pri Bourneu leta 1916, vendar koncept še ni bil natančno opredeljen, čeprav so ga sporadično uporabljali. Bourne pa je že raziskoval nekatere poudarke, ki jih natančneje preučujejo transnacionalne teorije skoraj osemdeset let pozneje.

Vertovec je opredelil transnacionalno kot odnose in interakcije, ki povezujejo ljudi in institucije prek meja nacij in držav (po predavanju Jasne Čapo Žmegač).²⁰ Za začetnike transnacionalnih teorij veljajo Glick Schiller, Basch in Blanc, ki so leta 1992 predstavili koncept transnacionalnega kot nov analitični pristop k razumevanju sodobnih migracij. Pri migracijskih procesih druge polovice dvajsetega stoletja je Glick Schiller opazila določene spremembe pri načinu življenja migrantov v primerjavi s prvo polovico prejšnjega stoletja, in sicer da migranti v zadnjih desetletjih ohranjajo stik s kulturo države izvora bolj, kakor je bilo to pred drugo svetovno vojno. Zato je Schillerjeva iskala nov termin, ki bi konceptualiziral novo družbeno realnost v povezavi s spremembami pri migracijskih procesih (v Kivisto, 2001).

Področje transnacionalnih teorij oblikujejo poleg antropologije še druge humanistične in družboslovne discipline. Vsi avtorji so si enotni pri opredeljevanju koncepta transnacionalno pri enem elementu, in sicer pri družbenem dejavniku, da gre za vzdrževanje stikov migrantov z obema kulturama: v državi izvora in državi sprejema. Margolis meni, da »družba izvora in družba sprejema predstavljajo enotno področje socialne akcije« (v Brettel, 1999). Faist (2000) pa govori o realnosti transnacionalnih družbenih prostorov in meni, da je v obdobju moderne prišlo do ločitve na fizični in družbeni prostor; bolj kakor v prejšnjih zgodovinskih obdobjih se namreč spodbujajo stiki s tistimi, ki so fizično bolj oddaljeni. K temu so precej pripomogli napredek v razvoju tehnologije, povezave z internetom, elektronska pošta itd.

Appadurai se osredotoča na razlago nastanka globalnih prostorov, za katere je značilen kulturni pretok (v Kearney, 1995). Čeprav se je fenomen transnacionalnega okrepil v času pospešene globalizacije in nekateri globalizacijo opredeljujejo kot prostor pretokov (Harvey, v Faist, 2000), se s strinjam

---

²⁰ Po predavanju Jasne Čapo Žmegač na ZRC Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, historični seminar, 17. 4. 2003.

s Faistom, da koncepta transnacionalnega ne smemo uporabljati kot sinonim za globalizacijo. S povezavo konceptov transnacionalnega in globalizacije se ukvarja zlasti Ongova (1999) in poudarja vlogo kulture pri transnacionalnih procesih. Avtorica meni, da živimo v obdobju, ko sta država in kapital direktno vključena v ustvarjanje in rušenje kulturnih vrednot.

Pri stikih različnih kultur se dogaja spajanje kultur, nastaja kulturna bifokalnost. Nekateri avtorji uporabljajo termin kulturni sinkretizem, govorijo o hibridnosti kultur, kot na primer Lima (2001). Zanimivo je, da skoraj vsi avtorji transnacionalnih teorij omenjajo procese nastajanja kulturnega sinkretizma kot značilnosti sodobnih družb, vendar pa pozabljajo navajati Bastiana kot avtorja omenjene ideje, ki jo je zapisal v svojem opusu že pred več desetletji (glej Kuper, 1999).

Ker so teorije transnacionalnega nastale delno iz starih asimilacijskih teorij, imajo omejeno epistemološko vrednost. Nekateri avtorji so vzeli za osnovo tudi stare *push-pull* teorije in akulturacijske teorije.

Problem transnacionalnih teorij je, da ima koncept transnacionalnega omejeno analitično vrednost. Avtorji manj ali pa skoraj nič ne upoštevajo integracijskih politik posameznih držav, ki močno vplivajo na konstituiranje načina življenja (prisilnih) priseljencev v državi sprejema. Izjema je na primer Portes, čeprav redkeje in zlasti v tistih člankih, ki jih navajam med literaturo (1999a, 1999b). Transnacionalne teorije sicer dajejo nov teoretski okvir za nekatere koncepte, ki sem jih že omenila (na primer kulturni sinkretizem), vendar pa gre pravzaprav šele za zametke nekega novega teoretskega okvira. Podobnega mnenja so tudi Portes, Guarnizo and Landolt (1999b), ko menijo, da transnacionalne teorije predstavljajo precej fragmentirano področje raziskovanja, ki mu manjka dobro opredeljen teoretski okvir in analitična zmožnost.

Teorije transnacionalnega imajo torej omejeno *policy* vrednost. Vendar pa fokus koncepta transnacionalno nosi v sebi pozitiven znanstveni in družbeni naboj, saj opozarja na sodobne pojave, ko nekateri ljudje živijo v dveh kulturah, najpogosteje so to ekonomski migranti. Pogosto gre za višje izobražene družbene razrede, ki imajo možnost poiskati službe v dveh državah, ali pa za nižje družbene razrede, ki iščejo dodatni zaslužek v drugi državi, občasno gre samo za iskanje začasnega zaslužka. Pozitivno v študijah se zdi tudi poudarjanje pomena dvojnega državljanstva za način življenja ljudi, ki živijo »transnacionalno«, saj ta ustrezno uredi življenjske razmere t. i. bifokalnih ljudi. Odsotnost dvojnega državljanstva namreč lahko povzroča v nekaterih primerih tudi človeško škodo, ko se na primer izgubi pravica do dedovanja v tisti državi, kjer oseba nima državljanstva ne glede na to, da je bila tam rojena, ali pa pride do izgube delovnega mesta, ker jih države po pravilu raje zagotovijo tistim z državljanstvom njihove države (Vrečer, 2003).

Teorije transnacionalnosti so ustrežnejše za razlago integracijskih procesov ekonomskih priseljencev kot prisilnih priseljencev, saj poudarjajo način življenja v dveh državah. Značilno za begunce, to je prisilno priseljene, ki so se naselili

zunaj države izvora, je, da po Ženevski konvenciji ne smejo potovati v državo izvora, saj bi bilo tam njihovo življenje ogroženo. Vendar pa prav tako določa Ženevska konvencija, da ko strah pred preganjanjem preneha, preneha tudi begunski status. Prisilno priseljeni se potem vrnejo v domovino ali pa ostanejo v državi sprejema. Po prenehanju begunskega statusa lahko potujejo v državo izvora in mnogi živijo transnacionalno. Na postbegunski stopnji njihove integracije v državo sprejema in eventualno tudi v državo izvora je mogoče nanje aplicirati t. i. transnacionalne teorije.

Podobna je situacija tudi pri prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Takoj po koncu vojne so prisilno priseljeni, ki so živeli v Sloveniji, začeli potovati v Bosno in Hercegovino. Obiskali so svoje sorodnike in preverili, če njihova hiša še stoji ali pa je morebiti nezasedeno njihovo stanovanje. Vsa leta po vojni jih večina večkrat na leto potuje v Bosno in Hercegovino, zato lahko s transnacionalnimi teorijami razlagamo njihovo delno vključenost v državo izvora in v integracijske procese v slovenski sociokulturni sistem.

TEORIJE MULTIKULTURALIZMA

Ker so teorije multikulturalizma pravzaprav sinonim za integracijske teorije, jim bom posvetila v knjigi več pozornosti. Ker prisilni in ekonomski migranti vnašajo v družbe sprejema nove etnokulturne razlike, je treba v državah urejati etnokulturne in verske razlike. Stanje multikulturalnosti je tako dejstvo sodobnih družb (Kelly, 2002, Favell, 1998). Vendar pa multikulturne oziroma integracijske strategije za na novo prispele etnične skupine ne okrepijo samo integracijskih procesov na novo prispelih priseljencev, temveč pripomorejo tudi k družbeni kohezivnosti drugih skupin, zlasti etničnih skupin prisilno priseljenih ali ekonomskih migrantov, ki so v državi sprejema živeli že pred prihodom na novo prispelih etničnih skupin.

V zgodovini priseljevanj so bile etnične skupine pogosto kulturno in ekonomsko diskriminirane in marginalizirane. Zato so se v šestdesetih letih priseljenci začeli upirati v tradicionalnih migracijskih državah, kakor so Avstralija, Kanada in Združene države Amerike.

Eden izmed načinov, kako bi okrepili svoj položaj, je bil v tem, da so začeli pojmovati kulturo države izvora kot pomemben vir in potencial. Namen prakticiranja kulture države izvora pa pogosto ni bil samo v krepitvi kulturne identitete, temveč tudi v doseganju politične participacije. Etnokulturne skupine tradicionalnih migracijskih držav so bile prve, ki so zahtevale multikulturne programe in s tem integracijo prisilnih in ekonomskih priseljencev v države sprejema. Asimilacijske prakse so se počasi začele spreminjati v integracijske, saj so asimilacijske strategije povzročile prevelike identitetne spremembe v življenju posameznih priseljencev. Vendar pa ohranjanje kulturnih identitet ni bilo pomembno samo zaradi medosebnih vezi med ljudmi, temveč kultura predstavlja tudi rezervoar, v katerem se ustvarja velik del pomenov (Wright, 1988). To ustvarjanje pomenov pa nima le skupinske dimenzije, temveč predstavlja tudi vir za osebne identitete. Človek namreč nikoli ne obstaja samo kot posameznik, temveč v širšem sociokulturnem okolju, ki vpliva na njegove osebne, kulturne in etnične identitete. Identitete torej niso esencialistične, temveč se spreminjajo. Raziskave v tradicionalnih migracijskih državah so pokazale, da prevelike identitetne spremembe, ki se zgodijo v kratkem času, povzročajo psihološko škodo. Vendar pa omenjene tradicionalne države niso začele spreminjati asimilacijske strategije v integracijske samo zaradi pritiska priseljencev, temveč tudi zato, ker so ugotovili, da marginalizacija in diskriminacija ljudi prinašata stroške za državo, saj so bili marginalizirani priseljenci (ekonomski ali prisilni) tisti, ki so bili pogosteje odvisni od socialne pomoči kot državljani. Integracija pomaga odpraviti tudi druge negativne strani asimilacije, ki so, po mnenju Tariqa Modooda, občutki sovraštva do prisilnih in ekonomskih priseljencev, zmanjševanje identifikacij priseljencev z državo sprejema in zmanjševanje sodelovanja med ljudmi (Modood, 1997). Glavni

izziv ameriškega multikulturalizma je zmanjšati pripisane stigmatizirajoče in segregacijske elemente identitete črncev (Kymlicka, 2001). Na žalost pa kljub pozitivnim spremembam tudi v tradicionalnih migracijskih državah niso implementirane vse integracijske strategije in je praksa ponekod še asimilacijska.

Drugi razlog za negativno širjenje asimilacijskih praks je v povečanju desnice v devetdesetih letih. Desničarske stranke niso preveč naklonjene sprejemanju in vključevanju prisilnih in ekonomskih priseljencev v države sprejema. Ne glede na to, da se modeli tradicionalnih migracijskih držav lahko uporabljajo kot vzor integracijskih strategij, je treba tudi v teh državah storiti še več, da bi dosegli stanje učinkovite integracije, rezultat katere je družbena kohezivnost (prim. Castles. V Baubock, 1994, Kymlicka, 2001).

Zagovorniki multikulturalizma

Multikulturalizem je tako opredeljen kot sodobno družbeno dejstvo in pogosto tudi kot politični program ohranjanja kulturnih in etničnih identitet (prim. Habermas. V Lukšič-Hacin, 1999). Med zagovorniki multikulturalizma bom upoštevala nekatere izmed glavnih avtorjev teorij multikulturalizma: teorije o manjšinah in multikulturem državljanstvu Willa Kymlicke, teorije politik prepoznavnosti Jurgena Habermasa in Charlesa Taylorja, Stephena Castlesa o integraciji ter teorije Bhikhua Parekha o urejanju kulturnih razlik v sodobnih družbah.

Will Kymlicka piše o izzivu, ki ga etnokulturna razlika predstavlja teoriji in praksi liberalne demokracije. Avtor preučuje, kako so povezane zahteve migrantov in manjšin in kakšen je njihov odnos do idealov liberalne demokracije, kakor so na primer posameznikova svoboda, družbena enakopravnost in demokracija (1995, 2001). Na priseljence in manjšine gleda kot na udeležence v novih politikah identitet, ki želijo svoje identitete izražati in so tako zavezani cilju pluralizma in prepoznavnosti razlik. Čeprav je Will Kymlicka zagovornik pravic priseljencev in manjšin, postavi tudi vprašanje, če bi te pravice lahko zmanjšale stabilnost države. Omenjeni avtor meni, da bi problemi odcepitve lahko nastopili, če država ne bi učinkovito upravljala etnokulturne razlike. V situacijah, ko manjšine ne bi bile zadovoljne s svojimi pravicami, bi se hitreje odločile za odcepitev, kakor če bi imele zagotovljene vse svoje pravice. Will Kymlicka meni, da je federalizem učinkovita rešitev za urejanje vprašanja manjšin, ker omogoča ohranjanje kulturne različnosti na način povezanosti med skupinami in neizoliranosti. Manjšine v federalizmu so namreč med seboj povezane v ekonomskem in političnem smislu. Ne glede na to, da se zdi federalizem ustrezna rešitev za Združene države Amerike in Kanado, pa po mojem mnenju federalizma kot modela ni mogoče presajati po svetu, ne da bi upoštevali stanja ekonomije in medetničnih odnosov v državah, ki naj bi prevzele federalizem.

Nekdanja Jugoslavija je tak primer, kjer federalizem ni deloval zlasti zaradi neučinkovite ekonomije in centraliziranih političnih odnosov.

Will Kymlicka zagovarja pravice manjšin kot tiste, ki kar najbolj ščitijo manjšine. Eden izmed načinov implementacije pravic manjšin so poleg federalizma multikulturalistične strategije, ki so »zgodbe o uspehu«, saj vključujejo liberalne kriterije, kakor so svoboda posameznika, demokracija, mir in enakopravnost med skupinami. Multikulturalistične strategije se zdijo primerne tudi zato, ker vključujejo tudi skupine ljudi, ki nimajo statusa manjšine. Za zdaj so v Sloveniji tak primer Muslimani, ki izvirajo iz Bosne in Hercegovine in jih je v Sloveniji približno 60.000, pa še nimajo statusa manjšine in s tem tudi ne predstavnika v parlamentu, prav tako kot takega statusa nimajo pripadniki drugih etničnih skupin nekdanje Jugoslavije. Status manjšine imata v Sloveniji samo italijanska in madžarska skupnost, čeprav je pripadnikov obeh uradnih manjšin manj kot Muslimanov in ostalih Bošnjakov.²¹

Will Kymlicka vidi potrditev svojih idej tudi v dejstvu, da imajo države, ki so aplicirale multikulturalizem, najvišji standard v svetu. Po mnenju navedenega avtorja bi poleg strategij vključevanja priseljencev morale integracijske strategije vključevati tudi ženske, homoseksualce in fizično ali duševno ovirane ljudi in druge skupine (glej tudi Habermas, 1994; Alibhai-Brown, 2000 idr.).

Will Kymlicka je preučeval etnične konflikte po svetu in ugotovil, da integracijske strategije preprečujejo etnični separatizem. Navaja Horowitza, ki meni, da je prepoved avtonomije ali če avtonomijo odvzamejo tisto, kar vodi v nestabilnost, ne pa zagotovitev manjšinskih pravic, kakor je to, na primer, na Kosovu (2001).

Zgoraj navedeni avtor zagovarja trditev, da so potrebe priseljencev in manjšin po integracijskih strategijah upravičene, saj je to eden izmed legitimnih načinov, kako doseči tolerantnost do njih in stanje nediskriminiranosti. Prav tako so integracijske strategije način doseganja vključevanja v družbene institucije. Na nivoju strategij multikulturalizem vsebuje revizijo šolskih kurikulumov na način, da vključuje tudi vsebine o zgodovini in kulturi priseljencev in manjšin in dviganje zavesti o multikulturnih principih zlasti pri socialnih delavcih, zdravstvenem osebju, policistih in drugih strokovnjakih. Na nivoju strategij je pomembno tudi nastajanje zakonodaje in navodil, ki zagotavljajo kulturne in verske pravice priseljencev na delovnem mestu in v šoli (tak primer so praznovanja verskih praznikov, dovoljenje za nošenje rut pri muslimanih itd).

Poleg zagotavljanja integracije priseljencev in manjšin v državo sprejema je potreba po multikulturalizmu tudi zaradi spoštovanja identitet (Kymlicka, 2001). Will Kymlicka meni, da imajo ljudje potrebo po tem, da se njihova identiteta spoštuje in jo lahko izražajo. Nadalje poudarja pomembnost kulturnih pravic, ki pomagajo zagotoviti posameznikovo svobodo in avtonomijo. V ohr-

²¹ Po popisu prebivalstva iz leta 2002 je bilo v Sloveniji 0,11 % Italijanov, 0,32 % Madžarov in 0,53 % Muslimanov in 1,1 % Bošnjakov.

njanju različnih kultur v sodobnih družbah vidi velik pomen, saj predstavljajo »zakladnico človeške kreativnosti« (2001: 47).

Will Kymlicka se zavzema za multikulturno državljanstvo, ki temelji na principu univerzalnosti vseh pravic in sestoji iz zgoraj navedenih uvidov o teoriji pravic manjšin. Tudi Stephen Castles se prav tako zavzema za multikulturno državljanstvo, ki po njegovem mnenju omogoča enakopravno članstvo v družbi z implementacijo strategij za doseganje enakopravnosti. Pristop multikulturega državljanstva temelji na demokratičnih in vključujočih principih, škoda pa je, ker ni pravna kategorija in ima kot samo teoretičen koncept manj vpliva na življenje priseljencev. Pravzaprav Will Kymlicka in Stephen Castles omenjata multikulturno državljanstvo kot sinonim za multikulturalizem. Koncept multikulturega državljanstva pa predstavlja pomemben teoretičen model, ki se lahko uporablja kot zgled za redefiniranje sodobnih državljanstev. Državljanstva so namreč opredeljena na nacionalnem nivoju in se od države do države razlikujejo. Multikulturno državljanstvo tako predstavlja navodila za sodobna vključujoča državljanstva, ki postanejo del pravnega okvira.

Charles Taylor je še eden izmed znamenitih filozofov, ki ga lahko prištevamo k zagovornikom multikulturalizma. Med drugim je pisal tudi o prepoznavnosti in identitetah priseljencev in drugih manjšin. Njegova trditev je, da se identiteta delno oblikuje s prepoznavanjem, zato je neprepoznavanje identitete škodljivo (Taylor, 1994). Poleg tega neprepoznavanje identitete kaže pomanjkanje spoštovanja. Po njegovem mnenju ljudje postanejo človeški agensi v celoti, če imajo možnosti izražanja, zato da bi dosegel ta cilj, pa se mora vsak človek učiti jezik izražanja. To pa je mogoče le v relaciji z *Drugimi*. Charles Taylor opredeli univerzalni človeški potencial, ki leži v temelju razlik med ljudmi. Prav tako predstavljajo pomemben del človeškega univerzalnega potenciala podobnosti med ljudmi. Razlike med ljudmi je opredelil kot potencial, ki ga je treba spoštovati v vsakem človeku in v vsaki kulturi. Njegova predpostavka je, da imajo vse človeške kulture nekaj pomembnega povedati o ljudeh. Tako je kulturni relativizem impliciten njegovemu pisanju, vendar pa Charles Taylor opozarja, da pogosto ni priznan enakopraven položaj vseh kultur. Pozitivna plat politike Charlesa Taylorja je prepoznavanje upoštevanja človekovih potreb kot posameznika in hkrati člana družbe, v kateri živi (Kymlicka, 2001).

Podoben odnos kot Charles Taylor glede politik prepoznavanja ima tudi Jurgen Habermas. Slednji zagovarja tezo, da je prepoznavanje kolektivnih identitet in njihovih enakopravnih pravic nujno. Strinja se z Amy Gutman, da javno prepoznavanje enakopravnosti državljanov v celoti potrebuje dve obliki spoštovanja: spoštovanje enkratnih identitet posameznikov in spoštovanje pravic depriviligiranih in marginaliziranih skupin. Jurgen Habermas trdi, da postanejo osebe individualizirane pri procesu socializacije, zato morajo učinkovite strategije prepoznavanja ščititi integriteto posameznikov v življenjskih kontekstih, v katerih se formira identiteta. Pomemben prispevek k politikam prepoznavanja je tudi trditev, da bi morala zaradi sodobnega evrocentrizma

in hegemonije kultur Starega in Novega sveta potekati bitka za prepoznavanje tudi na mednarodnem nivoju. Omenjeni avtor poudarja pomen nastanka novih kulturnih oblik, ki so rezultat učinkovite politike prepoznavanja in možnosti za izmenjavo.

Osredotočenost Charlesa Taylorja (1994), Jurgena Habermasa (1994) in Amy Gutman (1994) na enkratne identitete posameznikov v kombinaciji s kolektivnimi identitetami, ki predstavljajo pomemben del urejanja kulturne razlike in v tem okviru politike prepoznavanja, je še zlasti relevantna za post-socialistične države. Vaclav Havel je analiziral že leta 1978, kako je socializem blokiral posamezne identitete. Če uporabim besede Vaclava Havla, je socializem kot totalitarni sistem žrtvoval človeške identitete politiki. Ker so ljudje v socialističnih deželah sprejeli ideologijo partijskega aparata kot resnico in se izogibali »življenju v resnici«, so imeli pogosto identitetne krize. Po mnenju Vaclava Havla je to vodilo v moralno krizo družbe, saj je tako veliko število ljudi živelo v laži. Socializem je tako oropal ljudi za del človeškega kapitala, saj je do neke mere preprečeval razvijanje identitet. Ker so posamezniki nosilci kolektivnih identitet, je socializem močno preprečeval tudi razvoj kolektivnih identitet. Integracijske strategije pa predstavljajo možnost razvijanja osebnih in kolektivnih identitet in s tem tudi trdno pot razvoja človeštva.

Stephen Castles (1998, 1999, 2000) je prav tako eden izmed zagovornikov multikulturalizma. Teorije multikulturalizma prepleta s študijami o državljanstvih. Je zagovornik koncepta multikulturalnega državljanstva in kritizira restriktivne modele državljanstva, ki so ga prevzele nekatere države. Rešitev vidi v harmonizaciji multikulturalnega državljanstva v Evropski uniji (Castles. V Baubock, 1994). Po mnenju Stephena Castlesa je multikulturalno državljanstvo lahko katalizator sprememb, ker redefinira pravice državljanov za spodbujanje pluralnosti identitet, ki temeljijo na spolu, starosti, razredih, življenjskih slogih idr. Stephen Castles se zavzema za multikulturalno demokracijo, ki temelji na multikulturalnih strategijah, s katerimi se poskuša doseči družbena pravičnost. Po mnenju omenjenega avtorja namreč izključenost iz državljanstva ustvarja marginalizacijo in družbeno izoliranost. Zavzema se za možnost dvojnih državljanstev, vendar opozarja, da tudi dvojno državljanstvo ne reši vseh problemov. Pogosto se namreč dogaja, da mnogi ljudje ostanejo marginalizirani kljub državljanstvu zaradi pripadnosti njihovi rasi, etnični skupini, kulturi ali zaradi socioekonomske pozicije. Uvede termin stvarnega državljanstva, ki se nanaša na stopnjo vključenosti priseljenca v družbo. Stephen Castles zlasti kritizira izključujoče oblike državljanstev, kakor so na primer tiste, ki temeljijo na principu *ius sanguinis*, ki opredeli narod kot skupnost, določeno po sorodstvu, in tako izključuje priseljence, ki so se rodili v državi izvora. Tak model državljanstva je značilen za Nemčijo, Avstrijo, Švico in Belgijo. Navedeni avtor kritizira francoski asimilacijski model, ki ne zagotavlja prave politične, družbene in ekonomske enakopravnosti, čeprav temelji na principu *ius soli*. Podoben princip je značilen tudi za Veliko Britanijo in Nizozemsko.

Stephen Castles bolj zagovarja pluralističen vključujoč model državljanstva, ki je značilen za Združene države Amerike, Kanado, Avstralijo, Novo Zelandijo in Švedsko, ki dopuščajo politično participacijo priseljencev in ohranjanje kulturnih razlik. Po mnenju Stephena Castlesa pomanjkanje integracijskih strategij vodi v razdeljeno družbo in konflikte.

Tudi Bhikhu Parekh (2000) spada med zagovornike multikulturalizma, ki ostro kritizira asimilacijo. Meni, da »kultura ljudem veliko pomeni« (Parekh, 2000), zato jo moramo upoštevati pri pisanju strateških analiz in v razvoju teorij. Po njegovem mnenju je pomembnost kulture v dejstvu, da daje svojim članom občutek pripadnosti in fokus za identifikacije. Kulture so pomembne, ker dajejo stabilnost človeškim življenjem in ker »držijo pripadnike skupnosti skupaj« (2000). Zagovarja kulturni relativizem in meni, da kulture niso samo enakopravne med sabo, temveč se tudi dopolnjujejo. Po mnenju navedenega avtorja se lahko vsaka kultura od druge kaj nauči. Njegova teza, da je treba spoštovati vsako kulturo, vključuje tudi izražanje kultur.

Po mnenju Bhikhua Parekha sprejemanje kulturnih razlik vodi v redefinicijo razmerja med kulturo in politiko. Tako skrb za družbeno pravičnost vključuje poleg ekonomskih pravic tudi kulturne. Navedeni avtor opredeli multikulturalizem takole:

... v prvi vrsti ne gre za razlike in identitete, temveč zajema tiste, ki so člani kulture; to pomeni, da se (multikulturalizem, op. N. V.) nanaša na verovanja in prakse, s katerimi neka skupina ljudi razume sebe v svetu in organizira življenja posameznika in skupine (Parekh, 2000: 2, 3).

Po mnenju Bhikhua Parekha kulturne manjšine, homoseksualci, ženske in druge neenakopravne skupine ne morejo izražati svojih identitet, če nimajo dostopa do virov in če ni ustvarjeno vzdušje spoštovanja različnosti. Navede še poenostavljeno opredelitev multikulturalizma in meni, da gre pri »multikulturalizmu za pravilne odnose med različnimi kulturnimi skupnostmi (2000: 13). Omenjeni avtor govori o multikulturalizmu kot o načinu življenja, multikulturalizem pa opredeli kot kreativno prepletanje na treh nivojih: na nivoju kulture, ki ji ljudje pripadajo, na nivoju sodobnih dejstev o kulturni razliki in dialogu med kulturami ter na nivoju notranje pluralnosti vsake kulture.

Pozitivna plat Parekhovega dela je dobro poznavanje koncepta kulture. V tem oziru kritizira zgodnje teoretike kulture, kakor so na primer Vico, Montesquieu, Herder in Montaigne, ki so pristopali h kulturi kot statični in organski celoti, ki naj bi funkcionirala kot zaprt sistem. Po njegovem mnenju je tako statično pojmovanje kulture preprečevalo reforme. Bhikhu Parekh skupaj s prej navedenimi teoretiki multikulturalizma zagovarja odprtost kultur, saj le v tem primeru pride do kulturnih izmenjav. Meni, da je kulture najboljše spreminjati od znotraj, ker pa ima vsaka kultura svojo omejitve, je nujen dialog med kultu-

rami.²² Pomembna se mi zdi avtorjeva trditev, da je treba spreminjati sodobne kulture, ne zgolj zaradi urejanja kulturnih razlik, temveč tudi, da bi se odpravila seksizem in rasizem, ki sta prisotna v sodobnih družbah in povzročata trpljenje veliko ljudem. Tudi Mark Leonard opozarja, da na žalost multikulturalizem ne reši vseh problemov. Seksizem je tak problem, ki ostaja v družbah nerešen kljub integracijskim strategijam (v Alibhai-Brown, 2000).

Kritiki multikulturalizma

Zagovorniki multikulturalizma so imeli vedno tudi veliko kritikov. Kar pa je značilno za slednje, je dejstvo, da so pogosto v protislovju sami s sabo, prav tako kritiki ne ponudijo in izdelajo alternativnega načina urejanja etnokulturnih različnosti. Med kritike multikulturalizma spadajo tudi desničarski politiki, saj so pogosto nenaklonjeni vključevanju priseljencev v družbe. Desničarski politiki pogosto izražajo ksenofobijo in izključujoče diskurze tudi do drugih marginaliziranih skupin, kot na primer do žensk, homoseksualcev idr.

Nekatere kritike o multikulturnih strategijah so podali že zagovorniki multikulturalizma, kakor je navedeno zgoraj, vendar pa te kritike ne zanikajo temeljnih principov multikulturalizma, temveč se zlasti nanašajo na pomanjkanje implementacije integracijskih strategij.

Problem multikulturalističnih strategij je tudi v tem, da pogosto ne dajo vsem etnokulturnim skupinam enakih pravic. Pogosto namreč države raje sprejmejo določene skupine ljudi in jim dajo več pravic. Po navadi so to skupine ljudi, s katerimi so bili zgodovinsko povezani in jih vežejo etnične ali politično-ekonomske vezi. Vendar pa meni Will Kymlicka, da je bilo tako že pri asimilacijskih strategijah. Kanada in Velika Britanija na primer nista radi sprejemali Kitajcev (2001).

Eden izmed najbolj znanih kritikov multikulturalizma je Brian Barry (2001). Zavrne multikulturalizem, vendar ne omogoči alternativnega modela za urejanje etnokulturne razlike. Njegova knjiga je polna paradoksov, ki ostanejo nerazrešeni do konca knjige. Brian Barry napačno trdi, da je multikulturalizem proti redistribuciji, saj multikulturalizem zagovarja enak dostop do virov za vse etnokulturne skupine in se potemtakem multikulturalizem zavzema za redistribucijo.

Naslednje protislovje pisanja Briana Barryja je v njegovem odnosu do kulture. Lahko bi dejali, da njegovo napačno pojmovanje multikulturalizma temelji na napačnem pojmovanju koncepta kulture. Včasih namreč zanika pomen koncepta kulture in tudi kulturnih pravic. Kulturo pojmuje statično

---

²² Po mnenju Bhikhua Parekha in Willa Kymlicke bi naj integracijske strategije omogočile urejati razliko tudi do kulturnih sistemov, ki funkcionirajo kot zaprt sistem, na primer Amiši v ZDA.

in naj se ne bi nanašala na dinamične procese. Za razumevanje integracijskih procesov je prvi pogoj razumevanje procesualne narave koncepta kultura (Vrečer, 2003; Parekh, 2000).

Poleg tega Brian Barry (2001) ne razume dejstva, da so vse kulture kulturno mešane in da je to dejstvo, s katerim se morajo sprizajziti države in uspešno upravljati etnokulturno razliko. Omenjeni avtor namreč trdi, da do diskriminacije etničnih skupin ne bi prišlo v etnično homogenih družbah, in tako spregleda pomemben del družbene realnosti, da so vse družbe kulturno mešane. Prav tako je napačno predstavljanje idealne družbe kot kulturno homogene, saj so se migracije začele pogosto tudi zato, da bi se ljudje izognili pritiskom v zaprtih družbah. Pogosto zaprte družbe niso idealne in so za njih značilni hierarhični odnosi in neenakopraven odnos do virov. Prav tako v zaprtih družbah ni izključena diskriminacija po starosti in spolu. Pomembno dejstvo, ki ga Brian Barry pri multikulturalizmu spregleda, je, da multikulturalizem s poudarkom na enakopravnosti vseh kultur pripomore k širjenju enakopravnosti in sprejemanju enakopravnosti kot družbeno in interpersonalno vrednoto.

Brian Barry spregleda dejstvo, da multikulturalizem omogoča kulturne izmenjave in razvoj novih kulturnih oblik (glej tudi Stubbs, 1996; Taylor, 1994). Te nove kulturne oblike pa ne predstavljajo samo učinkovitega urejanja etnokulturnih razlik, temveč ustvarjajo nov ekonomski, družbeni in kulturni kapital, ki bogati države.

Bhikhu Parekh kritizira multikulturalizem, kakor ga opredeljujejo teoretiki liberalizma, na primer Will Kymlicka, čeprav ne nasprotuje multikulturalizmu. Vendar se mu zdi, da predstavlja vsak sistem, bodisi liberalizem, konservativizem ali socializem, le delno rešitev za človeška življenja. Bhikhu Parekh kritizira liberalno teorijo manjšinskih pravic Willa Kymlicke s predpostavko, da liberalizem ni edina veljavna svetovna doktrina. Njegova kritika je zlasti namenjena individualizmu in jo primerja z vrednoto družbene solidarnosti, ki je po mnenju Bhikhua Parekha značilnejša za azijske kulture. Druge vrednote, ki so po njegovem mnenju značilne za azijske države, so enotna in razširjena družina, družbena harmonija, red v družbi in spoštovanje avtoritet. Pri tem velja opozoriti, da tesnejše vezi med člani širše sorodstvene mreže še ne pomenijo enakopravnosti same po sebi, saj so azijske družbe pogosto patriarhalne in zaznamovane s spolno asimetrijo. Prav tako so določene vrednote, ki jih poudarja kot azijske, tudi del sodobnih zahodnih družb, kot na primer red v družbi, dobri sosedski odnosi. Kritika multikulturalizma Slavoj Žižka je v nekaterih točkah podobna kritiki Bhikhua Parekha. Slavoj Žižek namreč obtožuje, da je multikulturalizem evrocentričen in rasističen na način, kako evropske kulture gledajo na druge kulture in kako jih vrednotijo (v Bošković, 2003). Pri takih kritikah gre največkrat za zamenjavo teorij, strategij in prakse, saj se kritike nanašajo na prakso, ki pogosto ne upošteva ali implementira idej multikulturalizma v celoti. Teoretiki multikulturalizma namreč jasno poudarjajo, da je enakopravnost med kulturami eden izmed temeljev multikulturalizma.

Vendar pa se Bhikhu Parekh ne strinja z mnenjem nekaterih kitajskih voditeljev, da jim Stari in Novi svet vsiljujeta sistem človekovih pravic, ki ni v celoti kompatibilen z azijskimi vrednotami. Bhikhu Parekh se strinja z nekaterimi kitajskimi aktivisti človekovih pravic, da so voditelji napačno razumeli tradicionalne kitajske vrednote, ki so v skladu s človekovimi pravicami. Bhikhu Parekh (2000) meni, da je treba tudi na vrednote gledati kot na odprt sistem, in s tem opozarja na njihovo spremenljivost, podobno kot se spreminjajo tudi kulture. Tiste vrednote, ki niso v skladu s človekovimi pravicami, bi se morale spremeniti.

Tudi Yasmin Alibhai-Brown (2000) v celoti ne zavrne multikulturalizma, prav tako se ne zavzema za asimilacijo niti ne ponudi, podobno kot drugi kritiki, alternativnega modela upravljanja etnokulturne razlike. Ko kritizira multikulturalizem, meni, da preveč poudarja razlike med ljudmi. V svoji knjigi *After Multiculturalism* (2000) ne analizira sodobnih integracijskih strategij, temveč se osredotoča na percepcije multikulturalizma z vidika mladih. Tako je njen zorni kot zožen na primer Velike Britanije in omenjen segment ljudi, kljub temu pa opozori na slabo implementacijo integracijskih strategij.

Njena kritika je usmerjena na koncept kulture. Multikulturalizem poudarja pomembno vlogo kulturnih identitet, po mnenju Alibhai-Brownove pa lahko kulturne identitete ljudi omejujejo in integracijske strategije lahko identitete preveč utrdijo. Avtorica tako poudarja pomen odprtih in spreminjajočih se prostorov, ki nam omogočajo, da se vedno znova redefiniramo. Zavzema se za multikulturalizem, ki omogoča, da se lahko dogajajo skupinske redefinicije. Kritiko multikulturalizma, da fiksira identitete, je mogoče razumeti v kontekstu preučevanja Alibhai-Brownove, saj preučuje mlade, ki so se rodili v Veliki Britaniji. V večini primerov gre torej za drugo ali tretjo generacijo priseljencev. Značilno je namreč, da se prve generacije priseljencev pogosto bolj identificirajo s kulturo države izvora, medtem ko se druga in tretja generacija priseljencev bolj asimilira kot njihovi predniki. Občasno v družinah priseljencev prihaja tudi do generacijskih prepadov, saj imajo starši in otroci različne vrednote. Nekaterim otrokom priseljencev se zdi poudarjanje kulture države izvora odvečno, nekateri pa želijo to kulturo prakticirati. Kar zagotovi multikulturalizem, so možnosti prakticiranja kulture države izvora v javni sferi, nikakor pa multikulturalizem ne »zamrzne« identitet.

Avtorica v svoji knjigi navaja odnos mladih, ki živijo v Veliki Britaniji, do multikulturalizma. Dvajsetletni Azijec je na primer kritiziral multikulturalizem kot novo obliko imperializma, saj se belci učijo kuhati njegovo tradicionalno hrano in s tem tudi služijo, medtem ko ne podprejo njega, da bi s kuhanjem svoje tradicionalne hrane tudi on zaslužil. Tudi to kritiko multikulturalizma lahko štejejo med tiste, ki kritizirajo probleme v sodobni praksi in implementaciji multikulturalizma, vendar pa te napake teoretikom multikulturalizma ne moremo pripisati, saj teorije multikulturalizma poudarjajo, da se člani na novo prispelih kultur z integracijskimi strategijami lahko oprejo na lastno kulturo

kot vir, da postanejo politično prepoznavni, družbeno sprejeti in ekonomsko stabilnejši. Ideal multikulturalizma je namreč v deljenju virov med na novo prispelimi in drugimi člani različnih kultur.

Yasmin Alibhai-Brown (2000) se sprašuje, če sploh potrebujemo multikulturalizem ali ne. Ker je očitno, da je multikulturalizem bistveni del sodobnega urejanja kulturne razlike, saj je multikulturalnost družbeno dejstvo, je tako vprašanje mogoče pojasniti z njenim družbenim položajem. Yasmin Alibhai-Brown je namreč uspešna pisateljica in raziskovalka in njena socialna pozicija ter ekonomski standard ji omogočata, da ji ni treba iskati virov v kulturi države izvora. Njen družbeni in ekonomski položaj namreč odločata o možnostih »butik multikulturalizma«, kakor omenjena avtorica poimenuje enega izmed sodobnih trendov multikulturalizma. Ekonomski standard namreč v glavnem odloča o udeležbi v družbi. Pogosto je ekonomski standard tisti, ki odloča, če nekdo lahko potuje ali ne in s koliko kulturami se je mogoče identificirati in ustvariti nove identitete. Seveda pa poudarjanje pomena ekonomskega dejavnika pri integracijskih procesih še ne pomeni, da je multikulturalizem namenjen samo revnim. Integracijske strategije so pomembne za celotno družbo, saj zmanjšujejo konflikte med etničnimi skupinami v družbi.

Zlasti se mi zdi pomembna kritika multikulturalizma Yasmin Alibhai-Brownove v tem, da se multikulturalizem v glavnem osredotoča na skupinske pravice in ne ščiti dovolj pravic posameznikov.

Kritika multikulturalizma Yasmin Alibhai-Brownove je podobna drugim kritikam multikulturalizma, v tem da pojmuje identitete esencialistično. Tudi Boris Tsilevich trdi, da multikulturalizem neizogibno vodi v kulturni esencializem. S to trditvijo se ne strinjam, saj nihče od zgoraj navedenih teoretikov multikulturalizma ne predpostavlja, da so identitete (osebne, družbene, kulturne ali etnične) vrojene, temveč da se spreminjajo. Princip spremenljivosti je pravzaprav eden izmed temeljnih principov multikulturalizma. Poleg tega je drugi princip multikulturalizma odprtost do drugih etničnih skupin, kultur in narodov. Koncept integracije namreč poudarja kulturno fluidnost in kulturne izmenjave s tem, da se na novo prispeli učijo kulturnih potez kultur v državi sprejema, prav tako kot se obstoječe kulture v državi sprejema učijo kulturnih elementov na novo prispelih migrantov. Kot poudarjajo teoretiki multikulturalizma, lahko nekdo pripada več kulturam hkrati, podobno kot vsak pripada več skupinam.

Naslednja kritika multikulturalizma sta Neil Bissoondath in Arthur Schlesinger. Neil Bissoondath meni, da multikulturalizem spodbuja naseljevanje v getih in s tem odtujevanje od *mainstream* družbe. Medtem ko je kritika Neila Bissoondatha namenjena multikulturalizmu v Kanadi, Arthur Schlesinger kritizira multikulturne prakse v ZDA, ki po njegovem mnenju vodijo v

... razdelitev nacionalne skupnosti v prepirajoče se enklave, gete in plemena /.../ in spodbujajo kulturni in jezikovni apartheid (v Kymlicka, 2001: 154).

Obtožbe obeh so neutemeljene, saj so prav integracijske strategije tiste, ki pomagajo skupinam, da se v družbe sprejema vključujejo na enakopravnejši način. Obstoj getov lahko opredelimo kot pomanjkanje implementacije multikulturnih idej, saj integracijske oziroma multikulturalistične prakse pomagajo odpravljati getizacijo. Getizacija je včasih rezultat marginaliziranja nekaterih etničnih skupin, kar počne država, pogosto pa gre tudi za procese samogetizacije, zlasti kadar so subjektom etnokulturne skupine kratene pravice ali pa čutijo, da jih dominantna kultura oziroma kulture ne sprejemajo. Drugi razlog za samogetizacijo je po navadi ekonomski, pogosto se namreč dogaja, da se pri ekonomski marginalizaciji na novo prispelih v državo sprejema ti zatekajo k članom svoje etnične skupine po podporo, nekateri se v iskanju finančne in emocionalne podpore v etničnih enklavah tudi naselijo. Kakor bo opisano v empiričnem delu pričujoče obravnave, velja to tudi za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji.

Alvin J. Schmidt (1997, v Mesić, 2006) je prav tako kritičen do multikulturalizma. Meni, da multikulturalizem dela napake, ko predstavlja druge kulture kot idealne, kot npr. ameriške Indijance, ki nikoli niso živeli v raju, temveč so se med seboj bojevali, posiljevali ženske itd. Alvin J. Schmidt meni, da so multikulturalisti slepi za evrocentrizem, ki ga sami promovirajo v imenu manjšinskih kultur. Prav tako ga moti prevelik poudarek na različnosti. Po njegovem mnenju so npr. študenti, ki poudarjajo pomen različnosti, na mnogih fakultetah in študentskih domovih organizirali in prepričali uprave, da jim dopustijo segregirane naselitve v okviru etničnih manjšin, npr. črnce skupaj, Latinoameričane, homoseksualce skupaj itd. Schmidta moti, da to velja za različnost, medtem ko naselitve samo za belce veljajo za rasizem. Kritizira rasne in etnične kvote, ki so jih uvedli multikulturalisti, npr. za vpis na fakultete. Pravi, da ne ve, ali so se vpisali na fakultete zaradi svojega znanja ali zaradi barve kože. Avtor očitno podcenjuje pomen pozitivne akcije,²³ ki pa je po dolgoletnem zatiranju pravic manjšine nepogrešljiva in se ji je težko izogniti. Težko jo namreč v celoti nadomestimo z drugimi strategijami.

Pojavila se je tudi feministična kritika multikulturalizma. Ena izmed predstavnic je npr. Susan Moller Okin (1999, v Mesić, 2006), ki meni, da je multikulturalizem škodljiv za ženske. Univerzalni zakoni, za katere se zavzema, naj bi povzročali neenakost. Po njenem mnenju se moramo odločiti, ali dajemo prednost kulturnim pravicam skupin ali ženski enakopravnosti. Dejstvo ostaja, da univerzalne človekove pravice ščitijo ženske pred nasiljem in izgubo dostojanstva. Človekove pravice so lahko zgolj v navideznem nasprotju same s sabo, tako kot npr. 27. člen Splošne deklaracije o človekovih pravicah, ki govori med drugim tudi o tem, da ima vsak pravico, da se udeležuje kulturnega življenja v skupnosti, ni v nasprotju s 5. členom omenjene deklaracije, ki pravi, da nihče ne sme biti izpostavljen mučenju, nehumanemu ravnanju ali

²³ Angleško: affirmative action.

poniževanju ali kaznovanju. Če upoštevamo oba člena, potem je jasno, da ne moremo odobravati kulturnih praks, ki nehumano ravnaajo z ženskami, kot je to npr. pri tistih kulturnih skupinah, ki še prakticirajo obrezovanje klitorisa. Slednje sicer zagovarjajo nekateri ekstremni kulturni relativisti, vendar tudi v primeru kulturnega relativizma velja, da je ekstremizem na tem področju – tako kot mnogi drugi ekstremizmi – pogosto škodljiv za ljudi. Zaradi omenjenih ekstremistov pač njihovih napak ne smemo posploševati na vse zmerne kulturne relativiste, prav tako kot ne na vse multikulturaliste.

Članek Terenca Turneja (1995) o antropologiji in multikulturalizmu bi sicer težko opredelili kot kritiko multikulturalizma, niti ne izraža posebnega navdušenja nad multikulturalizmom. Vendar pa je iz njegovega pisanja čutiti določeno mero zamere do teoretikov multikulturalizma, ker pri pisanju svojih teorij ne vključujejo antropologov. O multikulturalizmu piše zlasti kot o družbenem gibanju in ne tudi kot sklopu teorij o kulturi in etničnih skupinah. Zožuje pomen multikulturalizma, čeprav ga noče spregledati. Moti ga, ker multikulturalisti na drug način uporabljajo termin kultura kot antropologi. Multikulturalisti naj bi gledali na kulturo v glavnem kot na kolektivne družbene identitete v boju za družbeno enakopravnost.

Za multikulturaliste kultura ni cilj (bodisi kot predmet teoretske raziskave in poučevanja), temveč sredstvo za dosego cilja in vsi aspekti kulture, kot jo pojmujejo antropologi, niso ustrezni za dosego tega cilja (v Goldberg, 1995: 407).

Presenetljivo je, da Terence Turner ni ravno poln idej, ko ugotavlja, kaj lahko antropologija nudi multikulturalizmu. Pove pa, da so se multikulturalisti od antropologov že naučili lekcije kulturnega relativizma, ki je zdaj prisoten že v splošni kulturi sodobnih družb. Ravno antropologija je namreč doprinesla k zatonu evolucionističnega pojmovanja kulturne razlike, po katerem so nekatere kulture veljale za podrejene drugim, zlasti za toliko, kolikor so se razlikovale od hegemonistične zahodne kulture (v Goldberg, 1995).

Kakor je razvidno iz zgoraj navedenega, so teorije multikulturalizma pomemben del integracijskih teorij. Avtorji namreč s tem, ko kritizirajo pomanjkljive prakse multikulturalizma, ne ovržejo temeljnih idej multikulturalističnih teorij niti ne predstavijo druge alternative tem idejam. Vendar pa je pri prisilno priseljenih treba upoštevati tudi njihovo specifično situacijo, in sicer da je bilo njihovo življenje v državi izvora ogroženo in se ne morejo vrniti domov.

III.

PRISILNA PRISELJEVANJA IZ BOSNE IN HERCEGOVINE V SLOVENIJO

Kmalu po osamosvojitvi, junija 1991, so začeli v Slovenijo prihajati prisilno priseljeni. Jeseni 1991 so najprej prišli Hrvatje, ki so imeli status razseljenih oseb, po oceni Poliča (1993a) jih je prišlo v Slovenijo približno 30.000, a so se kmalu začeli vračati domov. Avtor omenja, da so jih večinoma naseljevali po hotelih B-kategorije.

Ob razširitvi vojne na Bosno in Hercegovino pa so prišli tudi Bošnjaki. Spomladi 1992 jih je bilo v Sloveniji največ, skupno s Hrvati približno 45.000. Avgusta 1992 pa je Slovenija zaprla meje za prisilne priseljence z utemeljevanjem, da je kvota prisilno priseljenih, ki jo lahko sprejmemo, že presežena. Predstavniki Urada za priseljevanje in begunce je na seminarju za reševanje begunske problematike v Republiki Sloveniji (15. 3. 1993) izjavil:

Breme, ki ga veliko število začasnih beguncev predstavlja za to mlado državo, je že zdavnaj preseгло meje njene objektivne zmožnosti, zato že od 10. 8. 1992 ne podeljujemo več statusa začasnega begunca, kljub temu da še vedno pribeži določeno število prebivalcev z ogroženega območja na naše ozemlje (v Doupona Horvat, Verschueren, Žagar, 1998: 22).

Status tistih, ki so po tem datumu prečkali mejo, je bil ilegalen. V Slovenijo pa so lahko prišli legalno le, če so imeli garantno pismo Slovenca ali Slovenke, v katerem je ta jamčil, da bo prisilni priseljenc stanoval v njegovem ali njenem stanovanju, in še garantno pismo iz tujine, kjer je bilo napisano, da se bo prisilni priseljenec potem nastanil tam. Tako je Slovenija pristala samo na to, da je zanje tranzitna država. Ko pa so prisilni priseljenci v Slovenijo prispeli, jim ni bilo treba zapustiti države. Septembra 1993 so lahko vsi, ki so v Slovenijo prišli ilegalno, zaprosili za status osebe z začasnim zatočiščem in tako so imeli iste pravice kot tisti, ki so v Slovenijo prišli pred 10. avgustom 1992. Septembra 1993 je bilo po prvem uradnem štetju še 31.100 prisilno priseljenih v Sloveniji.

Ker je Slovenija prisilno priseljenim omogočila samo začasno begunsko zaščito, so mnogi izbrali naselitev v tretji državi kot eno izmed možnosti za dolgoročno rešitev. Zlasti so se izseljevali intelektualci, ki so se želeli zaposliti v svojem poklicu. Države z najvišjim standardom na svetu (ZDA, Kanada, Nemčija, Švedska in druge skandinavske države) so bile za prisilno priseljene najbolj zanimive.

Ko so se prisilno priseljeni iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine začeli priseljevati v Slovenijo, so se mnogi namestili pri sorodnikih, saj je bilo razširjeno mnenje, da se bo vojni spopad v nekaj dneh končal, in so mislili, da se bodo lahko vrnil domov. Za tiste, ki v Sloveniji niso imeli sorodnikov, je poskrbel Rdeči križ, ki jih je naseljeval v praznih tovarniških halah in nastanitvenih centrih. Ker je kmalu postalo jasno, da bo konflikt še trajal, so tovarniške hale izpraznili in ustanovili osemindeset nastanitvenih centrov. Večina teh je bila v samskih domovih za priseljence iz drugih držav ter v izpraznjenih vojašnicah, ki jih je za sabo pustila Jugoslovanska ljudska armada.

Približno polovica prisilno priseljenih je ostala nastanjena privatno, polovica pa se jih je bila prisiljena naseliti v zbirnih centrih, saj so jih sorodniki težko vzdrževali dalj časa. Ker je vojni spopad trajal več kakor dve leti, se je pri privatnih namestitvah podobno kot na Hrvaškem revščina začela širiti tudi na sorodnike, ki so prisilno priseljene sprejeli, pogosto se je dogajala t. i. kolektivizacija revščine (Ellis. V Stubbs, 1996).

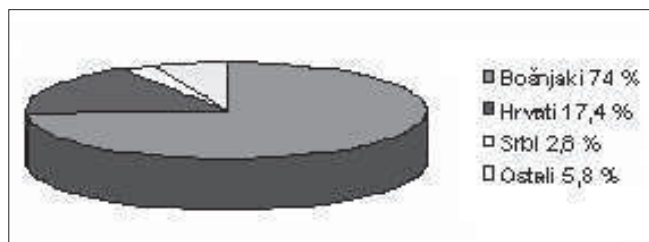
Značilnost namestitev v nastanitvenih centrih pa je bila prenatrpanost. V majhnih sobah 2 metra x 4 metre je živela cela družina in v večjih sobah 3 x 6 metrov tudi po več družin hkrati. Ker se je naselitev v tretji državi začela že kmalu po prihodu prisilno priseljenih, in zlasti še zaradi repatriacije po koncu vojne v Bosni in Hercegovini, se je situacija nekoliko izboljšala šele v zadnjih letih, vendar pa je pomanjkanje prostora značilno tudi za tiste nastanitvene centre, ki so še ostali leta 2007. Vzporedno z naseljevanjem prisilno priseljenih v tretje države in repatriacijo so nastanitvene centre zapirali, tako da jih je bilo v maju 1997 še sedemnajst, junija 2003 pa le še deset.

Najprej se je v domovino odselila večina Hrvatov. Mnogi so se vrnil po koncu vojne v Bosni in Hercegovini, saj jim je na primer ostala hiša nepoškodovana, vračali so se zlasti na tista območja, kjer je bila njihova etnična skupnost v večini v njihovem kraju, po letu 1997 pa so v Sloveniji ostali zlasti tisti iz Republike Srpske. Največ je bilo Muslimanov, ki so v Republiki Srpski v manjšini in za njih vrnitev še ni bila varna. Šele leta 2001 je Visoki komisariat Združenih narodov za begunce označil Republiko Srpsko kot varno državo za vrnitev Muslimanov, vendar pa so mi novembra 2002, ko sem delala intervjuje v Sarajevu, mnogi Muslimani dejali, da vrnitev še ni varna. Njihova pričevanja potrjuje tudi pisanje časopisov, ki so še leta 2002 poročali o ubojih posameznih Muslimanov v Republiki Srpski, zlasti pogosto pa je bilo zastraševanje v obliki razbijanja stekel in groženj ter skrunjenje džamij. Mnogi prisilno priseljeni v Sloveniji se niso vrnil v domovino tudi zato, ker so bile njihove hiše porušene in se niso imeli kam vrniti. Problem je zlasti za starejše, ki nimajo niti denarja niti moči, da bi obnovili svojo hišo v domovini. Pogosto pa so v Republiki Srpski hiše zasedene še v začetku novega tisočletja, saj so se v njih naselili Srbi.

Maja 1997 je bilo v Sloveniji še 7411 prisilno priseljenih iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine, 3415 jih je bilo nastanjenih v nastanitvenih centrih in 3996 v privatnih namestitvah (glej sliko 1). Posledica zmanjševanja števila zbirnih

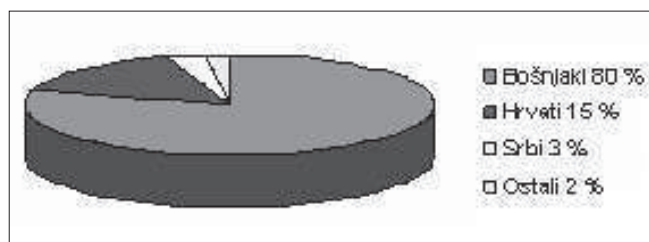
centrov je tudi v tem, da so se mnogi vračali v Bosno in Hercegovino ne glede na to, če so imeli kam iti, saj v Sloveniji niso imeli dovolj sredstev za privatno nastanitev. (Slika 1)

Slika 1: Etnična struktura prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji leta 1997

V avgustu 2002 jih je ostalo še 2241, od tega jih je bilo 1125 v nastanitvenih centrih, 1116 pa jih je bilo nastanjenih privatno. Avgusta 2002 so zaprli še zadnji nastanitveni center v Ljubljani na Viču (Cesta v gorice), v tem letu so zaprli še center v Hrastniku. Razlog za zaprtje nastanitvenega centra v Ljubljani je bil, da so tam začeli graditi nov center za tujce. Približno 200 ljudi se je vrnilo v tujino. Značilno je, da so se vrnili tisti, ki so se imeli kam vrniti, preostalih 2000 pa se želi tukaj tudi dolgoročno integrirati in ostati v Sloveniji. Ob koncu leta 2002 je bilo v Sloveniji sedem nastanitvenih centrov, v katerih je bilo nastanjenih 807 oseb. Leta 2004 so načrtovali zaprtje še večjega števila centrov, saj se je izteklo prehodno obdobje za nastanitev. V centrih so ostale samo ranljive skupine, ki ne morejo same poskrbeti zase, kakor so ostareli in bolni. (Slika 2)

Slika 2: Etnična struktura prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji v avgustu 2002

Vojna na Kosovu, ki se je začela z Natovim napadom na Federativno Republiko Jugoslavijo 24. marca 1999, je povzročila, da se je zunaj meja svoje države prisilno preselilo približno 900.000 ljudi.²⁴ Vendar pa je eksodus s Kosova trajal že petnajst let, od začetka devetdesetih let, od odprave avtonomije Kosova leta 1989 in s tem tudi povezanega večjega nasilja srbskih oblasti nad kosovskimi

²⁴ Število 900.000 prisilno priseljenih, ki so zbežali v času Natovih napadov na Federativno Republiko Jugoslavijo, je objavila pisarna Visokega komisariata Združenih narodov za begunce v Prištini januarja 2000.

prebivalci in prebivalkami. Tako je bilo pred povečanim eksodusom ljudi s Kosova marca 1998 izseljenih približno 300.000 kosovskih Albancev in Albanek, dodatnih 300.000 jih je s Kosova pobegnilo od marca 1998 do marca 1999.²⁵

Točno število prisilno priseljenih s Kosova v Sloveniji ni bilo evidentirano. Nekateri so namreč prišli ilegalno. Mnogi se niso nastanili v nastanitvenih centrih in so za njih poskrbeli sorodniki v Sloveniji. V času Natovih napadov na Federativno Republiko Jugoslavijo se je Slovenija odločila, da ponudi začasno zatočišče 1600 prisilno priseljenim s Kosova in tistim, bilo jih je 2500, ki so že prej sami pribežali v Slovenijo s Kosova in so se prijaviili. Pri omenjenih 1600 prisilno priseljenih pa je šlo v glavnem za združevanje družin, naša država je namreč sama izbirala, koga bo sprejela. Januarja 2000 je bilo v Sloveniji še 1500 prisilno priseljenih s Kosova. V nastanitvenih centrih jih je v novembru 1999 živelo manj kakor štiristo, drugi so bili nastanjeni pri sorodnikih. Večina se jih je po končanem vojnem konfliktu na Kosovem vrnila domov, natančno število tistih, ki so ostali v Sloveniji, pa ni znano, saj so se nastanili pri sorodnikih in se večinoma niso prijaviili.

---

²⁵ Druge statistične podatke za prisilno priseljene s Kosova so mi posredovali v ljubljanski pisarni Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (maja 1999), statistične podatke za prisilno priseljene s Kosova v Sloveniji pa Ministrstvo za notranje zadeve, kjer so vodili evidenco o njih. Obema institucijama se zahvaljujem za podatke.

POLITIČNA INTEGRACIJA

Ker je azil politično skonstruiran (Joly, 1996), najprej pišem o politični integraciji. Pravo in politika namreč določata obseg človekovih pravic in integracijske strategije, ki veljajo za prisilno priseljene, in s tem močno vplivata na način življenja prisilno priseljenih.

Ko so začeli prihajati prisilno priseljeni iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine v Slovenijo, se je ta zatekla k ad hoc rešitvam (prim. tudi Grizold, 1994), saj kot na novo nastala država še ni imela lastne zakonodaje za prisilno priseljene. Tako je Hrvate opredelila za razseljene osebe in prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine za začasne begunce. Je pa Slovenija podpisnica Ženevske konvencije o statusu beguncev iz leta 1951 in Newyorškega protokola iz leta 1967 z dnem 6. julija 1992.

Ženevska konvencija o statusu beguncev in Newyorški protokol

Ženevska konvencija o statusu beguncev iz leta 1951 je glavni mednarodni pravni dokument, ki ureja problematiko beguncev.²⁶ Omenjena konvencija je nastala kot rezultat evropskih izkušenj z drugo svetovno vojno (Harrell-Bond, Voutira, 1992). Konvencija je bila sprva omejena na dogodke prisilnih preganjanj pred 1. januarjem 1951. Pri pisanju konvencije je sodelovalo približno 35 držav takratnega zahodnega bloka. Protokol iz New Yorka je odpravil geografsko omejitev konvencije, in sicer se od leta 1967 nanaša tudi na druge predele sveta in ne samo na Evropo. Omenjeni protokol odpravlja tudi časovno omejitev, in sicer velja od leta 1967, da se Ženevska konvencija o statusu beguncev nanaša tudi na dogodke prisilnih priselitev, ki so se zgodili po letu 1951.

Ženevska konvencija v 1. členu opredeljuje termin begunec, ki pa je hkrati pravni, politični, kulturni in sociološki termin (Harrell-Bond, Voutira, 1992). Begunec se torej nanaša na tisto osebo, ki je izkusila utemeljen strah pred preganjanjem, osnovanem na rasi, veri, narodni pripadnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali določenemu političnemu prepričanju, in je zunaj države, katere državljan je, in ne more ali zaradi takega strahu noče uživati varstva te države, ali pa se nanaša na osebo, ki nima državljanstva in je izven države, kjer je imela običajno prebivališče, pa se zaradi takih dogodkov ne more ali noče zaradi omenjenega strahu vrniti v to državo.

---

²⁶ Tukaj ne uporabljam izraza prisilno priseljeni, saj ta vključuje tudi notranje razseljene osebe, na te pa se Ženevska konvencija o statusu beguncev iz leta 1951 ne nanaša, temveč le na tiste, ki so se iz strahu pred preganjanjem preselili v druge države.

Kakor je razvidno iz opredelitve termina begunec, prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine ustrezajo omenjeni opredelitvi, saj so bila njihova življenja v Bosni in Hercegovini ogrožena, vendar pa je bila praksa po svetu in v Sloveniji, da prisilno priseljenim iz Bosne in Hercegovine v večini primerov niso podeljevali statusa begunca po Ženevski konvenciji in z njo povezanih pravic, temveč so jim ponudili samo začasno begunsko zaščito, o kateri bom govorila v naslednjem poglavju. Hein meni, da je samo približno 10 % prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v svetu dobilo status begunca po Ženevski konvenciji (Westin. V Ager, 1999).

Problem začasne begunske zaščite pa je v tem, da zagotavlja manjši razpon pravic od tega, ki ga določa Ženevska konvencija. Pogosto so države utemeljevale svoje razloge za uporabo začasne begunske zaščite za prisilno priseljene iz vojnih razmer Bosne in Hercegovine na interpretaciji omenjenega 1. člena Ženevske konvencije, in sicer da se nanaša na individualne osebe in ne na skupine, medtem ko se začasna begunska zaščita nanaša na skupinske prebege. Ženevska konvencija sicer ne izključuje skupin in njihovih zaščit, vendar pa so interpretacije te konvencije različne. Vlade se pogosto zatekajo k čim restriktivnejšim interpretacijam Ženevske konvencije (zlasti od devetdesetih let naprej), da lahko upravičujejo zmanjšani obseg pravic, ki ga zagotavljajo prisilno priseljenim.

Naj najprej navedem obseg pravic, ki jih določa status begunca po Ženevski konvenciji. V slednji so opredeljene dolžnosti in pravice beguncev. Tako se morajo begunci ravnati po zakonih dežele sprejema, njenih predpisih ter ukrepih za vzdrževanje javnega reda in miru. Četrti člen beguncem zagotavlja versko integracijo, in sicer svobodo opravljanja njihovih verskih obredov in svobodo verske vzgoje njihovih otrok. Pomemben je 7. člen, ki določa, da se begunci ne smejo obravnavati drugače kakor tujci, razen če so določbe te Konvencije zanje ugodnejše. Šestnajsti člen določa, da ima vsak begunec na ozemlju vseh držav pogodbenic prost dostop do sodišč in je glede dostopa do sodišč obravnavan v skladu z državljanom države podpisnice Ženevske konvencije. Na izenačenje pravic s pravicami državljanov države pogodbenice se nanaša tudi 17. člen, ki beguncem zagotavlja pravico do plačane zaposlitve.

Zaščita enakopravnosti pravic se nanaša tudi na ustanavljanje trgovinskih in industrijskih družb (18. člen). 22. člen beguncem zagotavlja osnovnošolsko izobraževanje, glede drugih oblik izobraževanja pa jim zagotavlja vsaj tako raven pravic, kot jih imajo tujci, zlasti glede pristopa k študiju, priznavanja tujih šolskih spričeval, diplom in univerzitetnih naslovov, oprostitev plačevanja pristojbin in taks ter dodeljevanja štipendij. 26. člen jim zagotavlja svobodo gibanja na ozemlju države pogodbenice, 27. člen pa pridobitev osebnih dokumentov.

Zlasti je pomemben 33. člen, ki določa prepoved izгона in zavračanja, znan tudi kot »non-refoulement«, načelo nezavračanja. Prva točka 33. člena pravi:

Nobena država pogodbenica na nikakršen način begunca ne bo izgnala ali prisilno vrnila na meje ozemlja, kjer bi bila njegovo življenje ali svoboda ogrožena zaradi njegove rase, vere, državljanstva, pripadnosti neki določeni skupini ali določenega političnega prepričanja.

34. člen govori o asimilaciji (konvencija je bila napisana pred več kot petdesetimi leti) in naturalizaciji, se pravi o pridobivanju državljanstva, in sicer je napisano, da morajo države pogodbenice omogočiti asimilacijo in naturalizacijo beguncev, kolikor je to le mogoče. Prav tako je v Ženevski konvenciji zapisano, naj države pospešijo procese pridobivanja državljanstva.

Status begunca po Ženevski konvenciji pa se prekine, ko prenehajo razlogi zanj. Je tako začasni status, ki velja, dokler je življenje osebe, ki se je prisilno priselila, ogroženo. Omenjenega statusa pa ne more pridobiti oseba, za katero je značilno, da zanj obstajajo razlogi za sum, da je storila kaznivo dejanje proti miru, vojni zločin ali zločin proti človečnosti, kakor jih določajo mednarodni instrumenti, ki sankcionirajo ta kazniva dejanja (1. člen). Statusa ne more pridobiti tudi oseba, ki je storila hudo nepolitično kaznivo dejanje zunaj države pribežališča, preden je zaprosila za status begunca v državi sprejema. Oseba, ki zaprosi za azil, prav tako ne sme biti kriva dejanj, ki so v nasprotju s cilji in načeli Združenih narodov. Po 32. členu pa države pogodbenice lahko begunca izženejo tudi, če na njihovem ozemlju biva zakonito, vendar le, če za to obstajajo razlogi nacionalne varnosti ali javnega reda.

Ker je v devetdesetih letih Ženevsko konvencijo začela v glavnem nadomeščati začasna begunska zaščita, je pravzaprav prišlo do vedno manjšega upoštevanja Ženevske konvencije ne glede na to, da je bila leta 2001 50. obletnica Ženevske konvencije. Diskusije, da bi bilo treba Ženevsko konvencijo dopolniti in posodobiti, ki so bile številčnejše v osemdesetih letih, so tako v devetdesetih letih skoraj izginile. Sicer pa sta bili v preteklosti dve pomembni dopolnitvi Ženevske konvencije, na žalost pa sta samo regionalno opredeljeni. Prva je Konvencija o problemu beguncev v Afriki iz leta 1969, ki vključuje tudi ljudi, ki so prebežali zaradi »zunanje agresije, notranjih civilnih konfliktov in dogodkov, ki resno ogrožajo javni red« (Loescher, 1992: 6). Druga pa je Kartagenska deklaracija, ki pomaga reševati probleme beguncev v Latinski Ameriki. Ščiti tudi ljudi, ki so

prebežali iz države izvora, ker so bila ogrožena njihova življenja, varnost in svoboda zaradi splošnega nasilja, zunanje agresije, notranjih konfliktov, masovnih kršitev človekovih pravic in drugih okoliščin, ki resno ogrožajo javni mir (Loescher, 1992: 6).

Take dopolnitve, ki vključujejo opredelitve prebegov, ki nastanejo zaradi kršenja človekovih pravic, bi bile nujne tudi za Evropo in druge predele sveta. Zlasti primerna se za evropski prostor zdi nastajajoča skupna begunska politika,

ki se harmonizira v državah članicah in tudi v državah kandidatkah. Ustrezna dopolnitev Ženevske konvencije se zdi opredelitev prisilnega priseljenca Arthurja Heltona,²⁷ ki je bolj vključujoča in liberalna, kakor je opredelitev begunca. Predlog Heltona je namreč, da je prisilni priseljenec tudi tisti, ki beži pred naravnimi katastrofami in kršenjem človekovih pravic. V devetdesetih letih in na začetku novega tisočletja očitno ni politične volje za nadgradnjo Ženevske konvencije in legalizacijo termina prisilni priseljenec.

Danes pogosto naletimo na kršitve 33. člena Ženevske konvencije, in sicer načela o nezavračanju. To se dogaja z naraščajočim številom podpisanih bilateralnih dogovorov, ki jih države podpisujejo druga z drugo. Ti bilateralni dogovori omogočajo državam, da osebo vrnejo državi, od koder je prišla, če imajo s tisto državo podpisan bilateralni dogovor (prim. Chimni, 2000). Tako je menil tudi Ruud Lubbers, nekdanji visoki komisar Združenih narodov za begunce, ob praznovanju 50-letnice Ženevske konvencije leta 2001. Tudi 34. člen Ženevske konvencije bi bilo treba dopolniti, saj je pod vplivom starih asimilacijskih teorij in praks. Kot sem že poudarila, je v njem namreč zapisano: »Države pogodbenice kar najbolj omogočajo asimilacijo in naturalizacijo beguncev«. Že v poglavju o teoretskih vidikih je bilo zapisano, da asimilacijski modeli danes ne ustrezajo več, temveč jih nadomeščajo različni integracijski modeli.

Še en svetovni trend se je pojavil v devetdesetih letih, zaradi katerega se Ženevska konvencija vedno manj uporablja. To je razširitev različnih statusov zaščite, kot na primer »humanitarni status«, »de facto status«, »B-status« itd. Medtem ko se začasna zaščita uporablja za prebegle množice, se ti statusi omejnajo za posameznike, ki potrebujejo zaščito. Značilno zanje je, da zagotavljajo manj pravic kakor Ženevska konvencija.

Ne glede na to, da je Slovenija že od leta 1992 podpisnica Ženevske konvencije, pa je podelila prisilno priseljenim iz Bosne in Hercegovine samo dva statusa begunca po Ženevski konvenciji.²⁸ Vsi drugi so bili pod začasno begunsko zaščito.

Zgodovina termina začasna begunska zaščita in njeni elementi

Res je bila večina prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine (in pozneje Kosova) po svetu zaščiteni začasno, vendar pa so se praksečasne zaščite med seboj zelo razlikovale od države do države. Njihova skupna lastnost je bil značaj ad hoc. Razlike v praksičasne begunske zaščite niso omejene samo

²⁷ Dr. Arthur Helton je bil direktor Sorosevega *Forced Migration Project*, ki se je na začetku tisočletja končal.

²⁸ V prvi in drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja je Slovenija podelila status begunca zgolj trem osebam. Zlasti zaradi pritiska civilne družbe se je ta številka povečala, tako da je bilo poleti 2003 že 47 oseb, ki so uspele pridobiti azil v Sloveniji.

na dostop do azilnega postopka, temveč so tudi v trajanju azilnega postopka, v maksimalnem trajanju začasnega statusa, v standardih ravnanja s prisilno priseljenimi, v pravici do združevanja družin, pravici do dela itd. Z drugimi besedami: prakse začasne begunske zaščite so se razlikovale v stopnji človekovih pravic, ki so jo zagotavljale prisilno priseljenim (Vrečer, 2002). Za Slovenijo je značilno, da je zagotavljala najmanj pravic, kakor bo razvidno iz nadaljevanja v naslednjih poglavjih, ki temeljijo na empiričnih dejstvih in primerjavah.

Naj navedem najprej opredelitev začasne begunske zaščite. Koncept začasne zaščite so razvili za zaščito prisilno priseljenih v nujnih primerih in za zaščito masovnih prebegov. Opredelitev Visokega komisariata Združenih narodov za begunce²⁹ se glasi:

časna zaščita je praktično orodje, ki omogoča državam odziv na nenadne prihode večjega števila iskalcev azila, ki so se prisilno preselili zaradi vojne in splošnega nasilja (UNHCR, 1999).

Čeprav se je koncept začasne zaščite razširil šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ima celo daljšo zgodovino kot Ženevska konvencija. Zgodovinski izvor termina časna zaščita gre iskati v konceptih »časno zavetje« in »časni azil«, ki se je prav tako nanašal na časno zaščito zaradi masovnih prebegov. Zaradi negativnih konotacij pasivnosti je termin časna zaščita nadomestil zgoraj navedena termina ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let. Perluss in Hartman navajata prvi primer časnega zavetja, ki so ga omogočili leta 1936, ko sta Francija in Britanija omogočili *safe haven* za ljudi, ki so bežali pred špansko civilno vojno. Ta časna begunska zaščita je trajala samo v obdobju konflikta (Thorburn, 1995). Takrat se je termina begunec držala stigma pasivnosti in to je bil tudi najverjetneje glavni razlog za zaton tega koncepta. Danes se beseda zavetje redko uporablja, najpogosteje v drugih formulacijah.

Naslednji primer časne zaščite zasledimo leta 1956, ko so po neuspelem uporu madžarski disidenti v velikem številu (170.000 do 200.000) zapuščali svojo državo in se zatekli v tedanjo Jugoslavijo in Avstrijo. Večino teh beguncev so preselili v osemnajstih mesecih, saj so zahodne države uvedle programe naseljevanja in so bile pripravljene sprejeti večje število prisilno priseljenih. Drugi razlog za velikodušno sprejemanje beguncev je v tem, da so prisilno priseljeni predstavljali moralni kapital in so bili tako dobrodošli iz političnih razlogov (prim. tudi Harrell-Bond in Voutira, 1994).

Poseben način časne begunske zaščite predstavljajo t. i. *safe haven*, varna območja ali varni pristani. To časno zaščito so dajali v državi izvora. Tak primer so na primer Kurdi v severnem Iraku, ki so jih zaščitili kar tam. Med vojno v Bosni in Hercegovini so prav tako poskušali nekajkrat ljudi zaščititi na

²⁹ V nadaljevanju UNHCR.

kraju samem, kakor na primer v Goraždu, Žepi in Srebrenici. Zlasti pokoli v Srebrenici so ovrgli iluzije o uspešnosti take začasne zaščite, saj so Srbi pobili na tisoče Muslimanov, medtem ko so te »ščitile« mednarodne sile. Thorburn (1995) omenja, da je bila praksa varnih območij v Bosni in Hercegovini problematična tudi zato, ker so jih ščitili tako blizu fronte in so bili vsak dan v nevarnosti, da jih lahko ubijejo.

UNHCR je opredelil naslednje elemente začasne zaščite:

- sprejem v državo azila,
- spoštovanje temeljnih človekovih pravic in ravnanje v skladu z mednarodno priznanimi humanitarnimi standardi,
- zaščita pred prisilnim vračanjem domov,
- repatriacija, ko jo omogočijo pogoji v domovini (Kälin 1996: 2, 3).³⁰

Kakor je razvidno iz teh osnovnih elementov, je edina dolgoročna rešitev koncepta začasne zaščite, ki jo predvidi UNHCR, vrnitev v domovino. Ni poudarka na integraciji ne na naselitvi v tretji državi. Kot edina dolgoročna rešitev je predvidena repatriacija, hkrati pa so poudarjeni standardi človekovih pravic, pri tem pa se pozabi, da je tudi integracija človekova pravica.

Slovenski Zakon o začasni zaščiti iz leta 1997

Zgoraj omenjeni elementi začasne zaščite so značilni tudi za slovenski Zakon o začasnem zatočišču iz leta 1997. Slovenija je sledila zgledu Danske in je začasno begunsko zaščito uzakonila leta 1997. Podoben zakon ima tudi Švica. Značilnost slovenskega Zakona o začasnem zatočišču iz leta 1997 je, da ne opredeli prenehanja oziroma maksimalnega trajanja začasne begunske zaščite, temveč je samo napisano v 5. členu, da začasno zatočišče preneha, ko prenehajo razmere, zaradi katerih ga je oseba pridobila. Začasno zatočišče preneha tudi, če se oseba vrne v domovino ali pridobi kak drug status, kakor je na primer državljanstvo, status begunca itd. 8. člen Zakona o začasnem zatočišču iz leta 1997 določa, da osebe z začasnim zatočiščem lahko zaprosijo za dovoljenje za začasno prebivanje in ne za dovoljenje za stalno bivanje. Restriktivna je tudi omejitev, da se čas začasnega zatočišča ne šteje za bivanje, ki je potrebno za pridobitev dovoljenja za stalno bivanje tujca po Zakonu o tujcih, in tudi ne za prebivanje, predpisano za pridobitev državljanstva Republike Slovenije.

20. člen določa pravice, ki jih imajo osebe z začasnim zatočiščem. Te so naslednje:

- bivanje in oskrba v Republiki Sloveniji za čas začasnega zatočišča v skladu z možnostmi,
- zdravstveno varstvo,

³⁰ UNHCR – Informacije o začasni zaščiti leta 1994 (UN dok. A/AC.96/830).

- izobraževanje,
- delo pod pogoji iz tega zakona,
- prejemanje človekoljubne pomoči v skladu z možnostmi,
- pomoč pri uveljavljanju pravic po tem zakonu.

Zakon o začasnem zatočišču prisilno priseljenim ne dovoljuje redne zaposlitve, temveč samo osem ur tedensko. Dovoljena so samo začasna in občasna dela, bivši Urad za priseljevanje in begunce pa je vodil evidenco o prejetih dohodkih. Več o tem bom pojasnila v poglavju o ekonomski integraciji.

Zaradi zgoraj navedenih restriktivnosti (zlasti pomanjkanje dovoljenja za stalno bivanje, za redno zaposlitev itd.) sem 31. 12. 2000 skupno s še nekaterimi nevladnimi organizacijami (več o tem v poglavju o civilni družbi) dala omenjeni zakon v ustavno presojo na Ustavno sodišče. Naša vloga je spodbudila Urad za priseljevanje in begunce, da je leta 2002 sprejel Zakon o dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču iz leta 1997. Naša vloga pa ni bila edina spodbuda, da je urad sprejel ta dopolnila. Drugi razlog je bil v harmonizaciji azilne in migrant-ske zakonodaje z Evropsko unijo. Svet Evropske unije je 20. julija 2001 namreč sprejel direktivo o minimalnih standardih pri dodeljevanju začasne zaščite pri masovnih prebegih razseljenih oseb in o ukrepih, ki promovirajo uravnoveženost med državami članicami pri sprejemanju takih oseb in obveznosti do njih.³¹

Direktiva EU o minimalnih standardih pri dodeljevanju začasne zaščite

Že ime pove, da je namen te direktive EU zagotoviti minimalne standarde začasne begunske zaščite pri masovnih prebegih. V direktivi Sveta Evropske unije je začasna zaščita opredeljena kot

... postopek izrednega značaja, ki zagotovi pri masovnih prebegih iz tretjih držav, ko se ljudje ne morejo vrniti v državo izvora, takojšnjo in začasno zaščito, zlasti če obstaja sum, da azilni sistem ne bo mogel vključiti vseh oseb, saj bi s tem ogrozil svoje učinkovito delovanje, to je v interesu oseb, ki jih to zadeva, in drugih oseb, ki zaprosijo za zaščito (2. člen).

Države članice morajo zagotoviti začasno zaščito v skladu s človekovimi pravicami in svoboščinami in v skladu z načelom nezavrčanja. Zlasti je za osebe, ki so začasno zaščitene, pomemben 4. člen, ki določa, da lahko začasna zaščita traja eno leto. Če začasna zaščita v tem času ni prekinjena, se lahko podaljša za obdobje šest mesecev, vendar največ za eno leto. Kadar pa razlogi za začasno zaščito še trajajo, se lahko začasna zaščita podaljša še za eno leto. 6. člen pa določa, kdaj začasna zaščita preneha, in sicer potem ko je preteklo

³¹ COUNCIL DIRECTIVE 2001/55/EC.

maksimalno trajanje začasne zaščite ali pa kadar koli, če je Svet sprejel tako odločitev večine na predlog komisije, ki tudi preuči vsako prošnjo države članice in jo posreduje Svetu, vendar je pri tem treba spoštovati človekove pravice in načelo nezavračanja.

8. člen določa dolžnosti, ki jih imajo države članice do oseb z začasnim zatočiščem. Med njimi je tudi dovoljenje za stalno bivanje že ob začetku začasne zaščite. Dovoljenje za stalno bivanje osebe z začasnim zatočiščem dobivajo za celo obdobje trajanja začasne zaščite. Prav tako morajo osebe z začasno zaščito takoj dobiti dokumente. Osebe, ki uživajo začasno zaščito, morajo prejeti dokument v jeziku, ki ga razumejo in v katerem so napisane določbe, ki zadevajo začasno zaščito. V času trajanja začasne zaščite bodo omenjene osebe spodbujene, da se aktivno vključijo v ekonomsko sfero po načelih profesij, prav tako mora biti zagotovljeno izobraževanje za odrasle, poklicno usposabljanje in posredovane praktične delovne izkušnje.

13. člen osebam z začasno zaščito zagotavlja primerno nastanitev, in če je potrebno, tudi zagotovitev sredstev za nastanitev. Isti člen določa tudi pravico do medicinske pomoči ter socialne podpore pri nezadostnih ekonomskih virih. Ta člen določa tudi obveznost oseb pod začasno zaščito, da si same krijejo stroške nastanitve, če to finančno zmorejo. Države članice pa so dolžne poskrbeti za osebe, ki so začasno zaščitene in imajo posebne potrebe, kakor so na primer otroci brez spremstva, ali osebe, ki so jih mučili, posilili ali pa so doživele kakšno drugo obliko psihološkega, fizičnega in spolnega nasilja. V skladu s 14. členom se izobraževanje zagotovi vsem, ki so mlajši od osemnajst let, pod istimi pogoji, kakor jih imajo državljani države sprejema. Dovoljeno je združevanje družin, čeprav živijo začasno zaščitene v drugih državah, s tem da se upoštevajo želje začasno zaščiteneh oseb, v kateri državi se bodo naselile. 16. člen določa posebno zaščito za otroke brez spremstva. Po 17. členu pa lahko osebe, ki so začasno zaščitene, kadar koli vložijo vlogo za azil. Če vloga ni rešena prej, mora biti rešena najpozneje do prenehanja začasne zaščite. Pravilo je, da se zaprosi za azil v tisti državi, v katero je oseba vstopila. Če je vloga za azil zavrnjena, ima oseba z začasnim zatočiščem možnost uživati začasno zaščito do preteka začasne zaščite.

Peto poglavje direktive pa se nanaša na prostovoljno vrnitev in ukrepe po preteku začasne zaščite. Ko preneha začasna zaščita, se upoštevajo drugi zakoni o tujcih v državah članicah. Pri tem naj omenim, da je poudarek na pogojih, ki omogočajo prostovoljno in dostojanstveno vrnitev. Države članice se morajo prepričati, če so pogoji za vrnitev res varni. Družinam s šolajočimi se otroki je zagotovljeno, da lahko končajo tekoče šolsko leto v državi sprejema.

Posebne določbe v direktivi Sveta Evropske unije pa določajo, kdo je izključen iz začasne zaščite. To so osebe, za katere obstajajo tehtni dokazi, da so storili zločin proti miru ali vojne zločine ali zločine proti človeštvu. Tudi nepolitični kriminal, ki bi ga oseba storila, preden je poiskala začasno zaščito, lahko prepreči, da bi oseba v državi članici lahko uživala status začasne za-

ščite. Izključeni iz začasne zaščite so tudi tisti, ki bi delovali proti namenom in principom Združenih držav. Oseba je izključena iz začasne zaščite tudi, če predstavlja grožnjo za varnost države članice, v kateri prosi za zaščito. 29. člen pa zagotavlja, da se osebe, ki jim začasna zaščita v državi članici ni bila zagotovljena, lahko pritožijo na sodišču.

V primerjavi s slovenskim Zakonom o začasnem zatočišču iz leta 1997 direktiva Evropske unije zagotavlja precej več pravic. Na srečo pa je spodbudila (kakor aktivno delovanje civilne družbe) odgovorne uradnike, da so leta 2002 sprejeli Zakon o dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču iz leta 1997. Z njim so osebe z začasnim zatočiščem v Sloveniji prvič dobile stalno bivanje. Kar je tudi zelo pomembno, je, da so dobili stalno bivanje tudi retroaktivno, za vsa leta začasne begunske zaščite. To pomeni, da so lahko takoj potem, ko je Zakon o dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču začel veljati, že začeli vlagati vloge za državljanstvo, za katerega je pogoj deset let stalnega bivanja v Sloveniji.

Krovna organizacija nevladnih organizacij ECRE (*European Council for Refugees and Exiles*) meni, da je omenjena direktiva Sveta Evropske unije precej napredna. Zlasti so pohvalili možnost zaprositi za azil med trajanjem začasne zaščite. Manj so bili zadovoljni z zdravstvenimi vidiki, saj je omogočena samo nujna medicinska pomoč in osnovno zdravljenje bolezni. Prav tako jih skrbi, da se ne bi dogajalo, da bi se dodeljevala začasna zaščita, kadar je v resnici ustrežnejši status begunca po Ženevski konvenciji. Po mnenju ECRE ni v direktivi nič napisanega o svobodi gibanja, in to je lahko problematično, saj bi morala biti vsem zagotovljena svoboda gibanja. V členu o združevanju družin ni zagotovila o združevanju mladoletnega otroka s člani širše družine, ki živijo v drugi državi članici. Upoštevati bi morali najboljši interes otroka in za mnenje vprašati še družinske člane in spodbujati združevanje.³²

V Sloveniji je večina nekdanjih oseb z začasnim zatočiščem takoj zaprosila za stalno bivanje, ko je to dovoljeval Zakon o dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču. Do 3. 6. 2003 je 1987 oseb pridobilo status stalnega bivanja. Od tega jih je stalno bivanje pridobilo 698 oseb, ki so živele v nastanitvenih centrih, 1289 pa jih je bilo nastanjenih privatno. Mnogi izmed njih so takoj vložili tudi prošnje za slovensko državljanstvo, nekateri izmed njih so državljanstvo tudi že dobili, vloge drugih pa še niso rešene.

Čeprav so se končno uredili pogoji za njihovo pravno integracijo, pa njihovih težav še ni konec, kakor bo razvidno iz naslednjih poglavij. Odsotnost učinkovite integracije v desetih letih bivanja v Sloveniji je namreč pustila številne negativne posledice.

³² ECRE information note on the Council Directive 2001/55/EC on July 2001 on minimum standards giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (<http://www.ecre.org/statements/tpsum.html>) (10. 1. 2002).

Naj navedem podatek, da je v Sloveniji najdlje v svetu trajala začasna zaščita za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine. Tako je na primer Danska sprejela Zakon o začasni zaščiti že leta 1992, ko je sprejela približno 18.000 prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine. Zakon je omogočil osebam z začasno zaščito, da so takoj pridobile stalno bivanje. Podoben zakon je začel veljati tudi leta 1999, ko so prispeli prisilni priseljenci s Kosova. Velika Britanija pa na primer nima posebnega zakona o začasni zaščiti, vendar je učinkoviteje poskrbela za sicer manjše število, približno 2500, prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine in pozneje še za približno 5000 prisilno priseljenih s Kosova. Nekateri izmed prisilno priseljenih so se vrnil domov, drugim pa je uspelo spremeniti status v ELR, *exceptional leave to remain*. Ta status dodeljuje notranji minister, ki je izdal tudi kriterije, kdo ta status lahko dobi. Status ELR so dobili za štiri leta, potem pa so lahko zaprosili za *indefinite leave to remain*. Za pridobitev državljanstva pa je treba imeti status *indefinite leave to remain* pet let. Prisilno priseljeni s Kosova pa so lahko ostali eno leto, imeli so začasno zaščito.

Tudi Madžarska je imela začasno zaščito za prisilno priseljene Hrvate, ki so prispeli leta 1991. Leta 1992 se jim je pridružilo 15.000 Bošnjakov. Madžarska nima posebnega zakona o začasni zaščiti, to področje ureja Zakon o azilu iz leta 1998. Na Madžarskem se lahko uporabi institut začasne zaščite le, če vlada o tem odloči. Bošnjaki so se imeli možnost počasi integrirati v madžarsko družbo in so že pred Slovenijo zaključili status začasne zaščite.

Kakor je razvidno iz zgoraj navedenih primerjalnih podatkov, so države prej zagotovile prisilno priseljenim iz Bosne in Hercegovine dolgoročno integracijo kakor Slovenija, vendar pa tudi pri navedenih državah začasna zaščita ni trajala samo eno leto (ali maksimalno tri leta), kakor je to opredeljeno v Direktivi EU o minimalnih standardih začasne begunske zaščite iz leta 2001. Če bodo države članice in kandidatke omenjeno direktivo upoštevale, predstavlja ta novo obdobje v zgodovini začasne begunske zaščite z mnogo več pravicami, kakor je bilo to značilno za restriktivna devetdeseta leta.

Druga slovenska zakonodaja in uredbe o integraciji

Določbe o integraciji priseljencev v slovensko družbo so tudi v Zakonu o tujcih iz leta 1999 in Zakonu o azilu iz leta 1999. Ko je v Sloveniji za priseljence iz Bosne in Hercegovine še trajalo začasno zatočišče, se ta dva zakona nista nanašala na njih, saj je zanje veljal Zakon o začasnem zatočišču iz leta 1997. Od leta 2002, ko imajo status stalnega bivanja, pa tudi zanje velja Zakon o tujcih. Zakon o azilu je sicer stopil v veljavo leta 1999, vendar pa bi moral veljati tudi zanje, če bi bil popolnoma harmoniziran z zakonodajo in direktivami Evropske unije. Kakor je razvidno iz prejšnjega poglavja, v Evropski uniji lahko zaprosijo za azil tudi osebe, ki imajo začasno zaščito. Da sta problematiki ekonomskih in

prisilnih priseljencev prepleteni, nakazuje tudi zakonodajni nivo, ki se dopolnjuje. Pogosto se namreč dogaja, da na primer integracijski ukrepi za na novo prispele prisilno priseljene pomagajo integrirati tudi tiste, ki so se v državo sprejema preselili že pred prihodom prisilno priseljenih, zlasti če gre za iste etnične skupine. V našem primeru pa nam ukrepi za tujce pomagajo integrirati nekdanje osebe z začasnim zatočiščem, saj se je njihov pravni status spremenil in začasne zaščite ni več. Značilno za nekdanje osebe z začasnim zatočiščem pa je, da so bile njihove pravice v obdobju trajanja začasne zaščite manjše kakor tiste od tujcev. To pa ni bilo v skladu s 7. členom Ženevske konvencije niti z direktivo Evropske unije, saj je v slednji večkrat poudarjeno, da osebe z začasno zaščito ne smejo biti obravnavane z manj pravicami kakor tiste s statusom tujca.

82. člen Zakona o tujcih opredeljuje pomoč pri integraciji tujcev, prva alineja tega zakona pravi:

Republika Slovenija zagotavlja pogoje za vključitev tujcev, ki imajo v Republiki Sloveniji dovoljenje za prebivanje, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Pri tem zlasti:

- organizira tečaje slovenskega jezika za tujce;
- organizira tečaje in druge oblike za nadaljnje izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje tujcev;
- zagotavlja informacije, ki so potrebne tujcem za njihovo vključevanje v slovensko družbo, zlasti glede njihovih pravic in dolžnosti, možnosti osebnega razvoja in razvoja v družbi;
- seznanja tujce s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo;
- organizira skupne prireditve s slovenskimi državljani za spodbujanje medsebojnega poznavanja in razumevanja.

Poudarjeno je tudi sodelovanje državnih in drugih organov pri vprašanju migracij in integracije tujcev in je zapisano, da državni organi in druga združenja s svojim delovanjem zagotavljajo zaščito pred kakršno koli diskriminacijo na podlagi rasnega, verskega, nacionalnega, etničnega ali drugega razlikovanja tujcev.

19. člen Zakona o azilu iz leta 1999 zagotavlja pomoč beguncem pri integraciji v slovensko družbo:

Republika Slovenija zagotavlja pogoje za vključitev beguncev v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije. Pri tem zlasti:

- organizira tečaje slovenskega jezika za begunce;
- organizira tečaje in druge oblike za nadaljnje izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje beguncev;
- seznanja begunce s slovensko zgodovino, kulturo in ustavno ureditvijo.

37. člen pa zagotavlja pravice beguncev, in sicer imajo pravico do:

- stalnega prebivanja;
- denarne pomoči;
- najnujnejših stanovanjskih prostorov;
- zdravstvenega varstva;
- šolanja in izobraževanja;
- pomoči pri vključevanju v okolje;
- zaposlitve in vključevanja v druge oblike aktivne politike zaposlovanja.

Vlada Republike Slovenije pa izda predpise o načinih in pogojih za zagotavljanje zgoraj navedenih pravic.

Izhodišča za slovensko integracijsko politiko so bila zapisana že v Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije, ki je bila sprejeta 14. 5. 1999. V resoluciji je bilo poudarjeno, da je integracija proces za posameznika priseljenca in družbo priseljevanja. Integracijska politika je bila opredeljena kot eden izmed treh ločenih, a medsebojno povezanih delov imigracijske politike. Poleg integracijske politike sta to še priseljska politika, ki se nanaša na regulacijo priseljevanja, in azilna politika, ki se nanaša na sestavine in ukrepe, ki zadevajo sprejem, vrste in obseg zaščite. Azilna politika je del begunske politike, ki se nanaša na mednarodno reševanje begunskih problemov in njihovih vzrokov. Pri tem gre pri integracijski politiki za priseljsko politiko

... do prisotnih in bodočih priseljencev, ki se nanaša na ukrepe države in družbe, ki zagotavlja ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, spodbuja integracijo in omogoča, da priseljenci postanejo odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije.

Kot temeljna načela in vrednote integracijske politike so napisana enakopravnost, svoboda in vzajemno sodelovanje. Ko govorimo o enakopravnosti, govorimo o zagotavljanju enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic. Zagotavlja se tudi pravica do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in gojitve lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije. Poudarjeno je tudi vzajemno sodelovanje kot pravica do udeleževanja in odgovornosti vseh v družbenih procesih. V resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije je integracijska politika predstavljena kot sredstvo za doseg družbene koherentnosti, zato spodbuja integracijo priseljencev v slovensko družbo, integracijska politika pomaga preprečevati diskriminacijo in družbeno obrobnost in omogoča, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije.

Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije, ki dopolnjuje zgoraj navedeno resolucijo o imigracijski politiki, je bila sprejeta 28. novembra 2002.

Ker se načela migracijske politike niso spremenila, je tudi v Resoluciji o migracijski politiki poudarjeno načelo enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja, ki se nanaša zlasti na integracijsko politiko. Integracija tudi v tem dokumentu ostaja eden izmed temeljev migracijske politike.

Integracijska politika v Sloveniji mora zagotoviti ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, vključno s preprečevanjem diskriminacije, ksenofobije in rasizma, spodbujati mora integracijo in omogočiti, da so priseljenci odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije.

Nekatere države imajo tudi posebne zakone o integraciji, kakor na primer Danska in Nizozemska. Potrebe po integracijskem zakonu se kažejo tudi zato, da bi se izognili hipertrofiji zakonov (prim. Ferenc, Heller, v Baubock, 1994). V Sloveniji je bila že večkrat izražena potreba po integracijskem zakonu, izrazil jo je tudi bivši Urad za priseljevanje in begunce, vendar takega zakona za zdaj še nimamo.

Vlada Republike Slovenije pa je 21. 4. 2004 sprejela novo uredbo, ki ureja pravice in dolžnosti beguncev. Novost, ki jo prinaša uredba, je individualni načrt za integracijo posameznega begunca. Glede na zmožnosti in usposobljenost begunca se napiše osebni integracijski načrt, ki vsebuje učenje slovenskega jezika, spoznavanje kulture, zgodovine in ustavne ureditve Slovenije, izobraževanje, poklicno usposabljanje, pregled možnosti za zaposlitev in možnosti nastanitve ter možnosti dejavne vključitve v lokalno skupnost. Begunci so tudi upravičeni dočasne denarne pomoči prvih šest mesecev po pridobitvi statusa. Pravico do pomoči imajo brezposelni begunci, vendar pa je ta pomoč precej skromna. Prav tako imajo begunci prvih šest mesecev pravico do zagotovitve bivanja v nastanitvenih centrih. Do tri leta od pridobitve statusa pa lahko dobivajo pomoč za zasebno nastanitev, če so brez dohodkov. Na prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji se ta uredba ne nanaša, saj nimajo statusa begunca po Ženevski konvenciji.

Model pomoči

Slovenska politika je tako k problemom prisilno priseljenih pristopila kot k začasnim problemom. Leta 1993 je vladi svetovala Barbara Harrell-Bond, ki je opozarjala, da prisilno priseljeni predstavljajo dolgoročen problem, ki potrebuje dolgoročne rešitve. Na žalost pa se je v Sloveniji pozno začelo razmišljati o integraciji kot o eni izmed dolgoročnih rešitev. Večji poudarek je bil na repatriaciji. Leta 2000 so se pri vladnih organih pojavile prve diskusije o integraciji, ko je postalo jasno, da bodo nekateri izmed prisilno priseljenih za vedno ostali v Sloveniji. Na nerešen problem nekdanjih oseb z začasnim zatočiščem je ob prelomu tisočletja začela opozarjati tudi slovenska pisarna Evropske komisije v svojih letnih poročilih. Leta 2000 so vladni organi začeli tesneje sodelovati z nevladnimi organizacijami, vendar pa je značilno za to sodelovanje, da so pre-

dlogi civilne družbe upoštevani pozno, ko so vidne že posledice neukrepanja v preteklosti. Več o tem bom napisala v poglavju o civilni družbi.

Ob prihodu prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine je Slovenija ravnala po t. i. modelu pomoči,³³ podobno je ravnala tudi Hrvaška. Leta 1996 je Barbara Harrell-Bond napisala kritiko modela pomoči. Model pomoči je bil sprva uporabljen v Afriki, Aziji in Srednjem vzhodu. Šele po padcu Berlinskega zidu leta 1989 je bilo iz evropskih predelov prisilno priseljenih 1,2 milijona ljudi, ki so se večinoma zatekali v druge evropske države. Harrell-Bondova poudarja, da je najboljši odziv vlad na humanitarno krizo, če se gleda na prisilno priseljene kot na možnost za razvoj. To pomeni, da se začne razmišljati o integraciji že ob prihodu v begunstvo. Negativne strani modela pomoči so, da neugodno deluje na prisilno priseljene in gospodarstvo države sprejema, ustvarja napetosti med tujimi humanitarnimi organizacijami, med slednjimi in lokalnimi nevladnimi organizacijami in iz dolgoročnega vidika tudi med prisilno priseljenimi in državo sprejema. Po mnenju omenjene avtorice model pomoči ne spodbuja rekonstrukcije družbenega razvoja, temveč razvoj celo zavira. Zmotna se ji zdi predpostavka modela pomoči, da je fenomen begunske krize nekaj začasnega. Negativna stran modela pomoči je tudi v tem, da ima vsak enake potrebe. Pri tem se pozabi na tiste, ki pomoč najbolj potrebujejo, zato se ustvarja družbena diferenciacija, povečujejo se stroški in se zgublajo viri. Poleg tega model pomoči predpostavlja, da imajo mednarodni donatorji večje znanje kot domača populacija. Tako se spregledajo viri in institucionalna moč države sprejema, s tem pa se ta tudi zmanjša. Prav tako model pomoči ne uporabi potenciala prisilno priseljenih oseb, prepreči, da bi od teh virov imeli koristi prisilno priseljeni in domačini.

Harrell-Bondova meni, da bi za vključevanje prisilno priseljenih morala sodelovati nacionalna ministrstva (za delo in socialne zadeve, zdravje, izobraževanje, kmetijstvo itd.), ne pa da se ustanavljajo posebne pisarne za prisilno priseljene. Te posebne institucije za upravljanje s prisilno priseljenimi potrebujejo veliko denarja za lastno vzdrževanje in pogosto tudi prisilno priseljene na enem prostoru, da lahko upravičijo velika sredstva, ki jih potrebujejo, in da privlačijo donatorje. Po mnenju Harrell-Bondove tak način spodbuja tudi korupcijo.

Model pomoči spregleda tudi potrebe lokalnega prebivalstva. S tem da je humanitarna pomoč na voljo samo prisilno priseljenim, spodbuja sovraštvo med lokalnim prebivalstvom in prisilno priseljenimi. Na Hrvaškem so kategorizacije ljudi privedle celo do tega, da je bila določena pomoč na voljo samo beguncem (Bošnjakom) in ne tudi notranje razseljenim osebam (Hrvatom). Tako so se Hrvatje pritoževali, da nimajo niti toliko pravic kot begunci v lastni državi.

Naslednja značilnost modela pomoči je tudi v tem, da humanitarne donacije pogosto vsebujejo tudi neustrezne materiale. Tako so na primer v Slovenijo

³³ Angleško: relief model.

poslali sredstva proti malariji, ko so začeli prihajati prisilno priseljeni v večjem številu. Pogosto se pošiljajo tudi materiali, ki jim je potekel rok uporabe. Spominjam se svojega terenskega dela v Celju, ko mi je ena izmed priseljenih iz Bosne in Hercegovine pokazala osem kozarcev ajvarja, ki jih je prejela, ni pa imela nobenih sredstev in sinu na primer ni mogla kupiti okvirja za očala. Harrell Bondova meni, da ima veliko vlogo pri prilagajanju na okolje, v katerem so se prisilno priseljeni primorani priseliti, tudi hrana. Pomembno je, da ima kaj skupnega z njihovo tradicionalno hrano, pogosto pa kot humanitarna pomoč pride taka hrana, ki je niti pripraviti ne znajo. Omenjena antropologinja meni, da se je ob prilagajanju na prisilno priseljevanje težko prilagajati še neznani hrani. Opozarja tudi na dejstvo, da je transport hrane po navadi zelo drag in je pogosto dražji kot hrana sama, zato se ji zdi primernejše, da se hrana kupuje v lokalnih trgovinah. Tako bi denar, s katerim bi hrano kupovali, okreplil lokalno ekonomijo in ustvarjal nove zaposlitve.

Pogosto se pojavi tudi problem, kaj narediti, kadar pridejo podarjene stvari v premajhnih količinah, da bi jih enakopravno razdelili. Harrell-Bondova meni, da lahko nastane problem korupcije, če bi tako pomoč na trgu prodajali. Opisuje primer iz Hrvaške, ko je neka nevladna organizacija organizirala projekt povezovanja šolskih otrok iz Belgije in prisilno priseljenih Bošnjakov. Organizacija je imela le sto bonbonov, ki jih je razdelila med otroke, ki pa jih je bilo precej več. Harrell-Bondova opozarja, da tako odvečno nastajajo »priložnosti za fotografiranje«, ki se pogosto potem napačno interpretirajo.

Avtorica zagovarja tudi integracijo v zdravstvu in navaja primer iz Hrvaške, ko so v nastanitvenem centru za prisilno priseljene, kjer je bilo petsto oseb, naselili zdravnika in štiri medicinske sestre. Medtem ko so za aparature zapravili precej denarja, pa je bila bolnišnica zelo blizu. Harrell-Bondova meni, da bi morali ta denar investirati v lokalno infrastrukturo, kjer bi lahko aparature uporabljali še po koncu begunske krize. Bolnišnica pa bi morala poskrbeti tudi za prisilno priseljene. Spominjam se podobnega primera iz Afrike (Etiopija), o katerem je na kongresu v Trondheimu leta 1997 pripovedoval eden izmed antropologov. Naselje, kjer so bili nastanjeni prisilno priseljeni, ni imelo urejenih cestnih povezav z drugimi mesti in vasm, našli pa so denar, da so v naselje poslali več psihologov.

Naslednja negativna lastnost modela pomoči je v tem, da določi, kaj lahko vlade od donatorjev dobijo. Zgodilo se je že, da so bile prošnje za posodobitev kanalizacijskega sistema in vodovodnega sistema zavrnjene, našel pa se je denar za telefone, fakse in avtomobile za urade za priseljevanje, ki potem za svoje vzdrževanje potrebujejo ljudi v stiski, za katere lahko poskrbijo.

Njena kritika se nanaša tudi na prehranjevanje prisilno priseljenih. V Sloveniji in na Hrvaškem so se namreč odločili, da bodo dajali ljudem, ki so nastanjeni v nastanitvenih centrih, kuhano hrano. Pravi, da je bila hrana tam, kjer so jo morali pripeljati, precej neužitna. V enem izmed zbirnih centrov, ki jih je obiskala, so ji dejali, da so jim zmanjšali število obrokov s tri na dva

z utemeljitvijo, da hrano puščajo in je ne pojedjo. Harrell-Bondova opozarja na pomen, ki ga ima priprava hrane, in na to, da je družina skupaj, poudarja družinsko življenje, zato opozarja, da bi bilo treba prisilno priseljenim omogočiti, da kuhajo svojo hrano in jih k temu spodbuditi. V Sloveniji si je mnogo prisilno priseljenih priskrbelo svoje štedilnike in hladilnike in so kuhali sami. V nekaterih zbirnih centrih so imeli zato občasne izpade električnega toka, ko je bila napeljava nenadoma preobremenjena. Tak primer je na primer nastanitveni center v samskem domu na Ribarjevi cesti v Celju, kjer prej v sobah ni bilo štedilnikov. Upravniki, ki se vsakih nekaj let zamenjajo, so jim dovolili kuhati v sobah in skupnih kuhinjah in priprava hrane, ki so je bili navajeni, jim je veliko pomenila. V obeh centrih v Celju in v ljubljanskih centrih, dokler so še obstajali, so se prisilno priseljeni namreč pritoževali nad kakovostjo pripravljene hrane.

Tudi pri pripravi hrane se pokaže, da so imeli upravniki pri vodenju nastanitvenih centrov v Sloveniji precej proste roke. V celjskem zbirnem centru na Ribarjevi namreč namesto kuhanega kosila prisilno priseljeni dobijo sladkor, moko, olje in druge nujne potrebščine za kuho, medtem ko nekateri drugi upravniki tega pozitivnega zgleda niso posnemali in so nekateri jedli pripravljeno hrano, ker niso imeli dovolj sredstev, da bi kupili živila za pripravo svoje hrane.

Po mnenju Harrell-Bondove model pomoči veča tudi birokracijo. Po njenem mnenju je treba model pomoči spremeniti v integrativnejši pristop in spodbujati aktivnosti, ki vodijo v razvoj. Model pomoči je kritiziral tudi Paul Stubbs, ki je dejal, da krepí teritorializacijo socialne kontrole in je zmoten, saj ne krepí lokalne infrastrukture (Stubbs, 1996).

Ker osebe z začasnim zatočiščem niso imele stalnega bivanja ali državljanstva, so bile v Sloveniji izključene tudi iz politične participacije in s tem tudi politične integracije, saj se niso mogle udeleževati volitev. Kot državljani Bosne in Hercegovine pa so se lahko udeleževali volitev v Bosni in Hercegovini.

Vladne institucije, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci

V času prihajanja prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo je v slovenskem parlamentu začela delovati parlamentarna podkomisija z imenom Delovna skupina za begunsko problematiko, ki je razpadla leta 1992. Nato je bilo izvajanje begunske politike prepuščeno Ministrstvu za obrambo, dokler ni bil leta 1992 ustanovljen Urad za priseljevanje in begunce (Doupona Horvat, Verschueren, Žagar, 1998). Še prej pa se je v organizacijo nastanitvenih centrov vključila nevladna organizacija Rdeči križ, ob ustanovitvi Urada za priseljevanje in begunce pa je slednji prevzel naloge Rdečega križa.

Vlada Republike Slovenije je ustanovila Urad za priseljevanje in begunce, ki je začel delovati 1. julija z namenom, da za njo opravlja različne naloge

na področju migracij. Urad za priseljevanje in begunce je 21. avgusta 1992 prevzel oskrbo in nastanitev prisilnih priseljencev od republiškega štaba za civilno zaščito in Rdečega križa. Urad je imel tudi notranje organizacijske enote, nastanitvene centre, ki opravljajo večino nalog oskrbe in nastanitve (nekdanjih) oseb z začasnim zatočiščem. Čeprav so bili vodje zbirnih centrov odgovorni Uradu za priseljevanje in begunce, so imeli tudi določeno svobodo pri odločanju.

Urad za priseljevanje in begunce je imel že od ustanovitve glavno odgovornost za oblikovanje begunske politike (in s tem tudi integracijske politike), zadolžen pa je bilo tudi za informiranje prisilno priseljenih. Več let je Urad za priseljevanje in begunce vodil Miloš Šuštar, leta 2001 pa je vodstvo Urada prevzel Žarko Bogunovič. Marca 2002 je Vlada RS sprejela Odlok o spremembi odloka o ustanovitvi Urada za priseljevanje in begunce. Odlok aktivnosti urada razširi zlasti na področje beguncev po Ženevski konvenciji in tistih s priznano posebno obliko zaščite. V 2. členu opredeli naloge Urada:

- spremlja begunsko problematiko in pripravlja predloge ter pobude za reševanje begunske problematike,
  - izvaja posamezne ukrepe v zvezi z integracijo beguncev in tujcev ter koordinira njihovo izvajanje,
  - organizira in skrbi za nastanitev ter oskrbo oseb z začasnim zatočiščem in beguncev v nastanitvenih centrih urada,
  - zagotavlja finančno pomoč osebam z začasnim zatočiščem in beguncem za nastanitev zunaj nastanitvenih centrov,
  - organizira in skrbi za nastanitev ter oskrbo prosilcev za azil in tujcev, ki jim je priznana posebna oblika zaščite v skladu z odločitvami Vlade Republike Slovenije,
- pripravlja in sprejema standarde storitev, ki se izvajajo v nastanitvenih centrih urada,
- zagotavlja sredstva za zdravstveno varstvo oseb z začasnim zatočiščem in beguncev v skladu s predpisi, ki urejajo področje začasnega zatočišča in azila,
- organizira repatriacijo oseb z začasnim zatočiščem in beguncev,
- organizira informacijsko službo s področja begunske problematike, začasne zaščite in integracije beguncev ter tujcev in izdaja publikacije ter informativna gradiva s teh področij,
- organizira usposabljanje delavcev za delo z osebami z začasnim zatočiščem in begunci,
- opravlja druge strokovne naloge v zvezi z uresničevanjem begunske problematike.

Ministrstvo za notranje zadeve pa je prevzelo odgovornost za prisilno priseljene s Kosova (razen nastanitve, za katero je poskrbel bivši Urad za pri-

seljevanje in begunce) in problematiko ekonomskih migrantov. Obe instituciji pa sta se združili v Ministrstvo za notranje zadeve 1. aprila 2004, ko je začel veljati Odlok o razveljavitvi ustanovitve Urada za priseljevanje in begunce.

Zakon o začasnem zatočišču iz leta 1997 je nastal na Uradu za priseljevanje in begunce, na Ministrstvu za notranje zadeve pa sta nastala Zakon o azilu iz leta 1999 in Zakon o tujcih iz leta 1999 z dopolnitvami. Ena izmed glavnih vlog na Ministrstvu za notranje zadeve na področju begunstva je tudi reševanje vlog za status beguncev po Ženevski konvenciji. Ministrstvo za notranje zadeve opravlja tudi razgovore s prosilci za azil, preverja njihove informacije itd. Na Ministrstvu za notranje zadeve oblikujejo širšo migracijsko politiko in upravljajo Azilni dom, kjer so nastanjeni tisti, ki so vložili vlogo za formalni status beguncev po Ženevski konvenciji, upravljajo pa tudi Center za tujce, kjer so nastanjeni tujci, ki te vloge ne vložijo ali jim je bila zavrnjena in pogosto čakajo na odstranitev iz države.

Poleg Ministrstva za notranje zadeve je bilo v urejanje problematike oseb z začasnim zatočiščem vključenih več ministrstev. Tako je bilo Ministrstvo za šolstvo in šport odgovorno za šolanje begunskih otrok, dijakov in študentov. Urejali so tudi štipendije za študente, ki so bili prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine. Ministrstvo za zdravstvo je urejalo obseg zdravstvenih storitev za nekdanje osebe z začasnim zatočiščem. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve pa vsako leto razpisuje programe iz socialnega varstva, na katere se lahko prijavijo tudi nevladne organizacije, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci, med njimi na primer tudi Karitas in Rdeči križ. Od avgusta 2002, ko so nekdanje osebe z začasnim zatočiščem dobile stalno bivanje in pravico do dela, pa njihovo problematiko, ki se tiče zaposlovanja, ureja tudi Zavod za zaposlovanje.

Medvladne institucije, ki se ukvarjajo s prisilnimi priseljenci

UNHCR je medvladna mednarodna organizacija, ki je ena izmed glavnih humanitarnih organizacij v svetu s sedežem v Ženevi. Je humanitarni del Združenih narodov. Leta 1951 jo je ustanovila skupščina Združenih narodov. Čeprav je ob ustanovitvi veljala za začasno organizacijo, je imela v prvi polovici leta 2000 pisarne v 122 državah in v novem tisočletju skrbi za 17 milijonov prisilno priseljenih, ki so zbežali v drugo državo, in 20 milijonov notranje razseljenih oseb. V devetdesetih letih je bilo v UNHCR zaposlenih več kakor 5000 oseb, enoletni proračun organizacije pa je znašal milijardo ameriških dolarjev (Helton, v Helton, Nagy, 1999). UNHCR je dvakrat dobil Nobelovo nagrado za mir.

Mandat UNHCR je promocija Ženevske konvencije. V zadnjih letih ima ta medvladna organizacija finančne probleme, saj države dajejo vedno manj denarja, zato se njihov proračun manjša. To pa posledično vpliva tudi na nevladne organizacije, ki so njihov partner. UNHCR namreč deluje v sodelovanju z

vladami in nevladnimi organizacijami. V zadnjih letih poudarjajo tudi pomen sodelovanja s prisilno priseljenimi in pomen ugotavljanja perspektive prisilno priseljenih.³⁴

UNHCR posveča največjo pozornost zaščiti prisilno priseljenih oseb. Koncept zaščite se nanaša na zagotavljanje fizične varnosti in ravnanje v skladu z zakoni. Nanaša se na intervencije, ki prisilno priseljenim rešujejo življenje, na ustrezno ravnanje s prisilno priseljenimi ob sprejemu in ravnanje v skladu z bistvenimi humanitarnimi standardi in nevračanje v državo, kjer bi bili preganjani. Arthur Helton meni, da so to elementi, ki tvorijo koncept azila (v Helton, Nagy, 1999).

V celotni zgodovini svojega obstoja UNHCR ni posvečal veliko pozornosti integraciji. V žargonu UNHCR jo imenujejo lokalna integracija. Nekdanji visoki komisar Združenih narodov za begunce Ruud Lubbers je izjavil:

Zaščita ni zaščita, če na koncu ne pride do dolgoročne rešitve. Najboljša rešitev je dolgoročna rešitev. Če rezultat ni dolgoročna rešitev, potem smo slabo opravili svoje delo.³⁵

Nekoliko večjo pozornost kot integraciji omenjena organizacija posveča naselitvi v tretji državi, največjo pozornost pa repatriaciji kot tretji dolgoročni rešitvi. Devetdeseta leta so bila označena kot desetletje repatriacije in UNHCR je organiziral množične vrnitve domov. Vendar pa so zlasti nevladne organizacije te programe tudi kritizirale, saj so nekatere prisilno priseljene prehitro vračali domov, ko je bilo zanje v domovini še nevarno.

Že leta 1983 je izvršni odbor v zaključku 29 pozval vlade, da ustvarjajo pogoje za prostovoljno repatriacijo in jo spodbujajo, saj je »kadar je to mogoče in dosegljivo najbolj zaželena rešitev begunskih problemov« (v Crisp, 2004).

Zaključek 58. izvršnega komiteja iz leta 1989 poudarja isti princip, zaključek izvršnega komiteja 79 iz leta 1996 pa hierarhijo dolgoročnih rešitev še bolj utrdi. Pri tem je daleč najbolj zaželena prostovoljna vrnitev, in kadar to ni mogoče, lokalna integracija ali pa naselitev v tretji državi (Crisp, 2004). Jeff Crisp pa našteva tudi druge razloge, ki so botrovali priporočanju prostovoljne repatriacije kot najbolj zaželene dolgoročne rešitve (tako menijo vlade):

- povečan strah revnejših držav, ki s težavo dosegajo ustrezen standard za svoje državljane pred masovnimi priseljevanji prisilnih priseljencev in pred negativnim učinkom teh gibanj na njihovo ekonomijo in okolje;

³⁴ Tako so na primer v Globalne konzultacije o mednarodni zaščiti začeli vključevati tudi prisilno priseljene s ciljem testirati realnost skozi oči prisilno priseljenih.

³⁵ Sestanek z nevladnimi organizacijami pred 52. sestankom izvršnega odbora UNHCR, 24. septembra 2001, Palais des Nations, Ženeva.

- odpor držav sprejema, da bi sprejele večje število prisilno priseljenih, ki je rezultat mišljenja, da države z višjim ekonomskim standardom niso pripravljene primerno deliti bremena;
- mišljenje, da ljudje v azilu predstavljajo grožnjo lokalni, nacionalni in regionalni varnosti, zlasti v situacijah, ko so *bona fide* prisilno priseljeni asociirani z orožjem;
- popularno škodljivo portretiranje prisilno priseljenih v medijih in nekaterih politikov;
- naraščanje restriktivnih trendov azila, ki so povezani s strahom, da države izgubljajo sposobnost nadzora gibanj ljudi prek mednarodnih meja (2004: 5).

Po mnenju Jeffa Crispa sedanji pristop UNHCR, ki se osredotoča zlasti na repatriacijo, spregleda pomembne zadeve:

- da se velika večina beguncev v svetu še ne more varno in dostojanstveno vrniti domov;
- da dolgoročni programi pomoči ne učinkujejo dobro niti na države sprejema, donatorje in begunce;
- begunci, ki zase ne morejo poskrbeti ekonomsko, so bolj nagnjeni k temu, da se preselijo v urbane predele ali v druge države in regije, kar ustvarja probleme nelegalnih migracij;
- da je včasih lokalna integracija ali lokalna naselitev in promoviranje ekonomske samostojnosti v določenih okoliščinah pravilna rešitev begunske situacije (2004: 7).

Na začetku novega tisočletja UNHCR še nima posebnih programov za integracijo in tudi v prihodnosti se ta organizacija namerava posvečati v glavnem zaščiti.³⁶ Vendar pa je integracija poudarjena kot naloga UNHCR že v njegovem statutu, ki je bil sprejet 14. 12. 1950.³⁷ Med druge naloge UNHCR spada tudi spodbujanje držav, da ratificirajo mednarodne konvencije, ki zadevajo zaščito prisilno priseljenih. Naloga UNHCR je, da zakonodajo o zaščiti prisilno priseljenih tudi dopolnjuje. V statutu je določeno, naj UNHCR promovira take ukrepe, ki izboljšujejo situacijo prisilno priseljenih in zmanjšujejo število ljudi, ki potrebujejo zaščito. Naloga UNHCR je tudi, da spodbuja države, da prisilne priseljence sprejmejo. Glede na statut mora UNHCR pomagati prisilno priseljenim prenesti svoje premoženje v države, kjer so se naselili, da so zbežali pred nasiljem. Naloga UNHCR je tudi zbiranje podatkov o številu priseljenih

³⁶ Ruud Lubbers, zgoraj navedeni sestanek.

³⁷ V besedilu statuta piše asimilacija, saj v petdesetih letih še niso bile razvite integracijske teorije in prakse. Drugače pa tudi UNHCR že desetletja govori o integraciji (*local integration*) in ne več o asimilaciji.

v posameznih državah, podatke o pogojih, v katerih živijo, in o nacionalnih zakonodajah, ki regulirajo življenje prisilno priseljenih. V statutu je določeno, da mora UNHCR delovati tesno povezan z vladami in drugimi polvladnimi organizacijami. Sodelovati mora tudi z zasebnimi organizacijami, ki se ukvarjajo s prisilno priseljenimi. Izvaja naj koordinacijo zasebnih organizacij, ki se ukvarjajo s problematiko prisilno priseljenih, in jih tudi financira.

Poleg integracije je tudi preventiva tisto področje, ki jo UNHCR precej zanemara, vendar pa ni druge organizacije Združenih narodov ali druge mednarodne organizacije, ki bi bila za preventivo zadolžena. V nasprotju z integracijo preventiva v statutu UNHCR sploh ni omenjena. Menim, da bi UNHCR moral redefinirati svojo vlogo, saj bi bil učinkovitejši s celostnim pristopom, morebiti bi bil potem zanimivejši za donatorje, verjetno pa za nekatere manj, saj na politiko UNHCR radi vplivajo tisti, ki so prispevali več sredstev, čeprav je bilo zamišljeno ob ustanovitvi, da bo UNHCR nepolitična organizacija. Tako na primer piše v Statutu UNHCR v 1. poglavju:

Delo visokega komisariata bo popolnoma nepolitično; bo humanitarno in socialne narave in bo praviloma vezano na skupine in kategorije beguncev.

Pobudo, da bi moral UNHCR redefinirati svojo vlogo, je dal tudi NATO med kosovsko krizo spomladi 1999. Ko se je namreč NATO odločil bombardirati srb-ske položaje, so prosili UNHCR, ki je imel tam svoja vozila, da evakuira Albance, vendar je to nalogo UNHCR zavrnil z utemeljitvijo, da ne delujejo preventivno. Zaradi tega spora je NATO želel, da UNHCR redefinira svojo vlogo.³⁸

Naslednja pomanjkljivost delovanja UNHCR je v tem, da so bili ustanovljeni tudi za nadzorovanje implementacije Ženevske konvencije, vendar se to izvaja redkeje. Tudi zato je lahko prišlo v devetdesetih letih do precej zmanjšane uporabe Ženevske konvencije in do razmnoževanja drugih statusov, ki zagotavljajo prisilno priseljenim manj pravic kot Ženevska konvencija (prim. z Goodwin-Gill, 2000). Omenjeni avtor meni, da če UNHCR ne želi nadzorovati implementacije Ženevske konvencije, potem obstaja izziv za Evropo, da bi imeli svoj neodvisen in nepristranski nadzorni mehanizem (Goodwin-Gill, 1997). Po mnenju Arthurja Heltona naj bi UNHCR tudi promoviral progresivne nacionalne prakse in spodbujal njihovo aplikacijo na regionalnem nivoju in univerzalnih nivojih (v Helton, Nagy, 1999a).

V Sloveniji je bila pisarna UNHCR ustanovljena februarja 1992 in je kmalu postala glavni svetovalec bivšemu Uradu za priseljevanje in begunce. Pisarna v Ljubljani je delovala do druge polovice leta 2006. Financirali so tudi Zakon o začasni zaščiti iz leta 1997.

Čeprav se je UNHCR od svoje ustanovitve naprej ukvarjal zlasti s prisilno priseljenimi, ki so zbežali v druge države, se je zaradi spremenjene narave

³⁸ Po predavanju Arthurja Heltona na Srednjeevropski univerzi v Budimpešti, julija 1999.

migracijskih tokov na prelomu tisočletja, ko prisilno in ekonomsko priseljeni pogosto potujejo skupaj, tudi UNHCR vključil v reševanje problemov ilegalnih migracij. S problematiko teh pa se v glavnem ukvarja medvladna organizacija IOM (International Organization of Migration). Zaradi t. i. mešanih tokov je v zadnjih letih UNHCR začel tesneje sodelovati z IOM.

IOM je prav tako medvladna mednarodna organizacija z enakim diplomatskim statusom kot UNHCR in tudi *International Centre for Migration and Policy Development* (ICMPD). IOM se večinoma ukvarja z ekonomskimi migranti, v zadnjih letih je poudarek na ilegalnih migracijah, tihotapljenju z ljudmi in preprečevanju ženske prostitucije med migrantkami, ki jih najpogosteje zavedejo v prostitucijo tisti, ki jim v tujih državah obljublajo službe. Projekte, ki so jih delali za prisilno priseljene, so bili večinoma povezani z repatriacijo.

Nekateri programi mednarodnih pisarn IOM so bili tudi na področju re-integracije otrok in starejših, programi so se razlikovali od države do države, saj so v različnih državah različne zgodovinske, geografske in politične okoliščine.³⁹ IOM pogosto organizira tudi seminarje za usposabljanje vladnih in nevladnih institucij za migracijsko problematiko. V glavnem si prizadevajo, da bi migracije potekale čim legalneje.

Slovenija je polnopravna članica IOM od novembra 2000, ko je v Sloveniji omenjena medvladna organizacija odprla pisarno. Spomladi 2004 so izdali kratko brošuro o integracijskih pristopih v Sloveniji, ki so jo napisali skupaj z Jezuitsko službo za begunce. Sicer je to prvi projekt o integraciji prisilnih in ekonomskih priseljencev pisarne IOM v Ljubljani. Leta 2006 pisarna komaj še deluje, zaključujejo se projekti, v njej je zaposlen zgolj računovodja.

S slovenskim Ministrstvom za notranje zadeve sodeluje tudi ICMPD. Omenjeni center je ustanovilo več držav, med njimi tudi Slovenija. Čeprav imajo vse tri medvladne organizacije enak diplomatski status, ima največji vpliv na vlado UNHCR. ICMPD se v glavnem ukvarja z reševanjem problemov, do katerih pride v prisilnih in ekonomskih migracijah. Z integracijo so se začeli ukvarjati pred nekaj leti, večji del raziskav pa je usmerjen v ilegalne migracije in repatriacijo.

Iz medkulturnih raziskav je razvidno dejstvo, da je praksa tudi v tradicionalnih migracijskih družbah pogosto še premalo integracijska. Situacija je še slabša drugod po svetu (prim. Crisp, 2004).⁴⁰ Moja predpostavka je, da bi se integracijski procesi v posameznih državah (in tudi v Sloveniji) okrepili, če bi omenjene medvladne organizacije integracijo pogosteje uvrstile na svojo agendo in imele več integracijskih programov, saj imajo močan vpliv na nacionalne vlade.

³⁹ Pogovor z gospo Vondraček, IOM, Dunaj 3. 8. 2001.

⁴⁰ Sestanek UNHCR s približno 160 nevladnimi organizacijami pred 52. sestankom izvršnega odbora UNHCR, 24. septembra 2001, Palais des Nations, Ženeva.

Civilna družba in prisilno priseljeni

Civilna družba je pomemben element, brez katerega si demokracije ne moremo predstavljati. V osemdesetih letih je imela civilna družba pomembno vlogo tudi pri osamosvajanju Slovenije. Za devetdeseta leta pa je značilno, da se avtorji, ki pišejo o civilni družbi, strinjajo, da je civilne družbe manj kakor v osemdesetih letih. Naj navedem celo še radikalnejšo tezo Hanna, ki je dejal, da v devetdesetih letih civilne družbe v Srednji in Vzhodni Evropi ni bilo (glej Vrečer, 2004). Dejal je, da število nevladnih organizacij še ne pomeni, da predstavljajo pozitiven družbeni kapital in da lahko sploh govorimo o civilni družbi.⁴¹ Čeprav se strinjam s Hannovo tezo, da civilna družba lahko predstavlja tudi negativen družbeni kapital, saj sta za mnoge nevladne organizacije značilni eksploatacija in centralizacija virov, pa menim, da je prav tisti segment civilne družbe, ki se je ukvarjal z reševanjem problemov prisilno in ekonomsko priseljenih, v glavnem predstavljal pozitiven družbeni kapital, ki je veliko pripomogel k temu, da so prisilno priseljeni dobili več pravic, kot bi jih brez aktivnosti civilne družbe. Zlasti je aktivna civilna družba na področju migracij v Sloveniji in na Madžarskem, manj pa v drugih državah, ki so nastale iz nekdanje Jugoslavije, in v Avstriji, Češki Republiki, Bolgariji ter Romuniji. Slovenija in Madžarska sta med državami, kjer se civilna družba najhitreje odziva na nerešena vprašanja prisilno in ekonomsko priseljenih.

V Sloveniji je ob prihodu prisilno priseljenih organizacijo njihove nastanitve najprej prevzela nevladna organizacija Rdeči križ. Prisilno priseljene so naseljevali v izpraznjenih tovarniških halah in izpraznjenih vojašnicah nekdanje JLA, pozneje so hale zaprli. Rdečemu križu so pomagali tudi občinski štabi civilne zaščite, v drugi polovici leta 1992 pa je vlogo organiziranja namestitev prevzel Urad za priseljevanje in begunce. Bivši Urad za priseljevanje in begunce je prevzel skrb za tiste, ki so bili nastanjeni v zbirnih centrih, Rdeči križ pa je nadaljeval pomoč tistim, ki so nastanjeni privatno. Ta pomoč je bila največkrat v obliki paketov z živili, higienskimi potrebščinami, zdravili in obleko. Pomoč Rdečega križa prisilno priseljenim je poenjala leta 1994, ko je prenehala mednarodna humanitarna pomoč Sloveniji. Zdaj najrevnejšim občasno dajo kak zgoraj omenjeni paket, če se oglasijo pri njih. Rdečemu križu je že ob prihodu prisilno priseljenih pomagala tudi Karitas, ki je mednarodna cerkvena organizacija s humanitarnimi nalogami. Že ob prihodu prisilno priseljenih iz Hrvaške so zbirali naslove družin, ki so jih bile pripravljene sprejeti. Kar najbolj so skrbeli za tiste, ki so se nastanili pri družinah. Pri zbiranju pomoči so Karitas v Sloveniji pomagale tudi organizacije Karitas iz drugih držav. Ponujena pomoč je bila največkrat v hrani, obleki in obliki psihosocialnega svetovanja. V ta namen so za prostovoljce organizirali tudi seminarje (več Smole, v Vrečer, 1999).

⁴¹ Po predavanju Chrissa Hanna na MESS, mednarodni etnološki poletni šoli v Piranu, septembra 1999.

S psihosocialnim svetovanjem so pomagale kmalu po prihodu prisilno priseljenih tudi nekatere druge nevladne organizacije, zlasti Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela in Center za psihosocialno pomoč beguncem. Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela je bilo ustanovljeno leta 1991. Poleg psihosocialnega svetovanja so zagotavljali tudi pravno svetovanje, izdajali so časopis IZI (*Izbjeglice za izbjeglice*), v katerega so pisali prisilno priseljeni in Slovenci. Ukvarjali so se tudi z usposabljanjem prostovoljcev za delo s prisilno priseljenimi. Leta 1998 sem bila urednica internetskega glasila *CEFRAN*⁴² *News*, ki so ga izdali, pozneje pa se s problematiko prisilno priseljenih niso več ukvarjali.

Še v začetku novega tisočletja pa je bil na področju psihosocialne pomoči aktiven Center za psihosocialno pomoč beguncem, ki je bil ustanovljen leta 1994 in je deloval znotraj Slovenske filantropije. Nadaljeval pa je psihosocialno svetovanje, ki ga je prej izvajal Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše. Poleg zagotavljanja psihosocialne pomoči je Center za psihosocialno pomoč izvajal še naslednje dejavnosti:

- vključevanje prostovoljcev v delo s prisilno priseljenimi,
- organizacija učne pomoči otrokom prisilno priseljenih,
- ugotavljanje življenjske situacije pri privatno nastanjenih prisilno priseljenih zato, da bi se zagotovila pomoč družinam v stiski,
- izdajanje časopisa *Izbjegličko vrijeme*,
- razdeljevanje štipendij osnovnošolcem, srednješolcem in študentom, ki so bili prisilno priseljeni,
- pomoč pri integraciji – usposabljanje prostovoljcev.

Prisilno priseljenim so pomagali tudi pri iskanju stanovanj. Center za psihosocialno pomoč beguncem je bil v zadnjih letih s svojimi dejavnostmi aktiven tudi v tujini. Omenjena organizacija je bila partner UNHCR, ki je v veliko meri financiral delovanje centra.

Tudi Ustanova fundacija Gea 2000 je bila ena izmed partnerjev UNHCR, ki zagotavlja prisilno priseljenim zlasti brezplačno pravno pomoč, v zadnjih letih pa organizirajo tudi delo s prostovoljci. V Ustanovi fundaciji Gei 2000 so organizirali tudi nekaj integracijskih programov: ekonomsko pomoč za samostojne podjetnike ter nekatere programe poklicnega usposabljanja.⁴³

Pravno pomoč pa prisilno priseljeni lahko dobijo tudi na Pravno informacijskem centru (PIC). V prvih letih begunstva v Sloveniji je delo z domačimi in tujimi prostovoljci organizirala tudi nevladna organizacija MOST-SCI. Med tistimi organizacijami, ki več ne delujejo, velja omeniti tudi *Open Society Institute*

⁴² CEFRAN je kratica za Central European Forum of Refugee Assisting Non-Governmental Organizations.

⁴³ Ob koncu leta 2001 sem za njih napisala tudi *policy paper* o integraciji nekdanjih oseb z začasnim zatočiščem v slovensko družbo.

– *Slovenia*, ki je bil Soroseva zasebna fundacija in je deloval do začetka leta 2001. Omenjena organizacija je podprla več projektov nevladnih organizacij, ki so se ukvarjali s prisilno priseljenimi, organizirala vrtec, otrokom prisilno priseljenih pa so zagotavljali tudi finančno pomoč pri šolanju.

Vsa leta prisilnega priseljenstva v Sloveniji poskuša reševati probleme prisilno priseljenih tudi *Amnesty International*, ki deluje neodvisno od vlad, političnih ideologij, gospodarskih interesov ali vere. Zlasti spoštujejo človekove pravice in opozarjajo na njihove kršitve, saj njihov mandat temelji na nekaterih točkah Splošne deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1948. Izdajajo svoje *Glasilo Amnesty International*, ki pogosto vsebuje članke o problematiki prisilno priseljenih.

Takoj ob prihodu prisilno priseljenih je začel delovati tudi projekt Prebežniki pod okriljem KUD France Prešeren, ki je bil ustanovljen zlasti za kulturne izmenjave med prisilno priseljenimi in Slovenci. Namen projekta je bilo prodreti v gete zbirnih centrov in dati prisilno priseljenim ljudem možnost kulturnega in umetniškega ustvarjanja. Organizirali so tudi obiske slovenskega gledališča Ana Monro v begunskih zbirnih centrih. Skupaj s prisilno priseljenimi so organizirali številne razstave, najpogosteje fotografske, koncerte, branja poezije, gledališke in lutkovne predstave ter okrogle mize. Leta 1995 so začeli sodelovati s skupino srednješolcev in študentov iz Bosne in Hercegovine in ustanovili ansambel Dertum. Mlajši prisilno priseljeni otroci pa so delovali v okviru Orfovega orkestra.⁴⁴ Z vključevanjem prisilno priseljenih v glasbenoumetniško dejavnost pa se je ukvarjala tudi nevladna organizacija Vodnikova domačija.

Projekt Prebežniki in njegova vodja Karmen Furlan pa sta tudi vztrajno pomagala reševati probleme prisilno priseljenih. Projekt ni bil omejen samo na kulturnoumetniški program. Zlasti so bili aktivni pri izboljševanju zakonodaje, ki je prisilno priseljenim pomagala pridobiti pravico do dela v sodelovanju z zgoraj navedenimi organizacijami (razen Rdečega križa in Karitasa). Sodelovala sem pri omenjenih dopolnitvah zakonodaje zlasti v času, ko sem bila zaposlena na Mirovnem inštitutu do konca leta 2000, pozneje je omenjena nevladna organizacija nadaljevala aktivnosti v povezavi s problematiko prisilno priseljenih. To sem delala tudi jaz (pogosto v sodelovanju z Inštitutom za narodnostna vprašanja). Na začetku novega tisočletja se je v reševanje problemov prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine vključila tudi Jezuitska služba za begunce. Ko so se zapirali nastanitveni centri, so prisilno priseljenim pomagali iskati stanovanja. Organizirali so tudi več akcij osveščanja po šolah in mesečno radijsko oddajo, da bi pripomogli k zmanjšanju diskriminacije. Leta 2004 so skupaj z IOM napisali kratko študijo o integracijskih pristopih. Jezuitska služba za begunce posveča več pozornosti iskalcem azila.

Omenjene organizacije so sodelovale tudi z najvplivnejšo mednarodno nevladno organizacijo, ki se ukvarja s prisilno priseljenimi ECRE (*European*

⁴⁴ Orfov orkester je za svoje izvajanje dobil srebrno nagardo "Prize of Europe" leta 1994.

Council for Refugees and Exiles), skupaj z njimi so organizirali delavnice o človekovih pravicah, financirali so mednarodno glasilo *CEFRAN News* itd.

Muslimanom, ki so prebežali iz Bosne in Hercegovine, je prva leta bivanja v Sloveniji pomagala tudi Mednarodna islamska organizacija za humanitarno pomoč. Njihova pomoč ni bila le v hrani in oblačilih, sanitetnem, higienskem materialu in zdravilih, temveč tudi finančna; zlasti so pomagali financirati učitelje v prvih dveh letih, ko je še delovala posebna osnovna šola za prisilno priseljene. Pripravljali so tudi posebne programe za otroke, da so se lahko udeleževali športnih in kulturnih dejavnosti.

Ob koncu leta 2000 se je omenjenim organizacijam, ki so sodelovale pri reševanju problemov prisilno priseljenih, pridružilo še več iniciativ raziskovalcev, ki so v medijih opozarjali na nerešene probleme nekdanjih oseb z začasnim zatočiščem in ekonomskih migrantov, ki so v tem letu začeli prihajati v Slovenijo v večjem številu. Leta 2002 so v Ljubljani ustanovili tudi nevladno organizacijo, ki je pomagala zlasti afriškim priseljencem pri uveljavljanju njihovih pravic. Pojavila se je tudi organizacija z imenom Civilnodružbena iniciativa, ki je bila izrazito protimigrantsko usmerjena, zlasti aktivno pa je delovala ob prihodu večjega števila migrantov leta 2000 in 2001. Predstavniki te organizacije so se s ksenofobičnimi pismi in govori zavzemali, da migranti ne bi bili nameščeni v Šiški. Tudi sicer so želeli, da migranti v Slovenijo ne bi prihajali, in so jih stereotipno predstavljali kot populacijo kriminalcev. V primerjavi z omenjeno organizacijo pa so zgoraj navedene nevladne organizacije in iniciative posameznikov delovale kot pozitivni družbeni kapital, ki je spodbudil vlado k marsikateri učinkoviti odločitvi.

Aktivnosti civilne družbe so bile najučinkovitejše takrat, ko so v ospredje postavile probleme prisilno priseljenih in ne lastnih interesov. Nadaljnja odlika civilne družbe v Sloveniji, ki se ukvarja s problematiko prisilno priseljenih, je njena konsistentnost. Nekateri člani civilne družbe delujemo namreč na tem področju že od prihoda prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine leta 1992, medtem ko se uradniki v državnih institucijah, ki se ukvarjajo s to problematiko, pogosteje menjavajo. Podobna je bila situacija tudi na UNHCR, ko so se pogosto menjavali zlasti direktor in tuji uradniki. Značilno za nevladne organizacije je tudi dejstvo, da so na probleme običajno opozarjali pravočasno, vlada pa je šele po nekaj letih upoštevala njihove nasvete, ko je imela opraviti že s posledicami nerešenih problemov, ki so se pogosto odražali v stiskah prisilno priseljenih in stroških za državo.

EKONOMSKA INTEGRACIJA

Desetletna prepoved rednega zaposlovanja

Ekonomska integracija je prvi pogoj drugih integracij, saj omogoča, kot meni Barbara Harrell-Bond (1996), spontano integracijo.⁴⁵ Če so redno zaposleni, se lahko prisilno priseljeni bolj vključijo v državo izvora kot tisti brez ekonomskih sredstev, saj so slednji marginalizirani in nimajo pravega dostopa do ekonomskih virov in posledično pogosto tudi do drugih virov. Poleg tega je pravica do dela tudi človekova pravica, ki jo zagotavlja Splošna deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948. Kot opredelitev ekonomske integracije so avtorji včasih pogosto navajali, da je pogoj zanjo, da prisilno priseljeni ne dobiva socialne podpore. Potocky (v Ahearn, 2000) meni, da je taka opredelitev preozka in ne pojasni ustrezno konstrukcije ekonomske integracije, zato je omenjena avtorica to opredelitev ekonomske integracije razširila. Slednja se glasi:

Do minimalne ekonomske integracije beguncev pride, če imajo begunci vsaj enak ekonomski status kot člani katere koli skupine, ki se je rodila v državi sprejema, kar lahko merimo s stopnjo revščine, zaposlitve, dodeljevanjem socialne podpore, lastnino nepremičnin in s podobnimi ekonomskimi indikatorji (v Ahearn, 2000: 133).

Zakon o začasnem zatočišču iz leta 1997 je prepovedoval prisilno priseljenim iz Bosne in Hercegovine, da bi se redno zaposlili. Prav tako redne zaposlitve niso dovoljevali ad hoc ukrepi začasne zaščite pred tem zakonom. Dovoljeno jim je bilo delati osem ur tedensko, in sicer samo občasna in začasna dela, kar pa ni zadostovalo za ekonomsko preživetje. O začasnih in občnih delih, ki so jih prisilno priseljeni opravljali, so morali obvestiti Urad za priseljevanje in begunce, ki je o tem vodil evidenco. Če so si prisilno priseljeni sami našli delo, so lahko zaprosili za začasno dovoljenje za delo, vendar so izgubili status osebe z začasnim zatočiščem in tega statusa niso mogli znova pridobiti. Zato so bile take odločitve tvegane, saj bi se morali prisilno priseljeni po preteku začasnega dovoljenja za delo vrniti v domovino, ker ne bi imeli dovolj sredstev za preživetje. Začasno dovoljenje za delo je pridobilo nekaj moških, zlasti tisti, ki so že pred vojno v Bosni in Hercegovini delali v Sloveniji ali vsaj sodelovali z njo. Nisem pa slišala za nobeno žensko, ki bi ga dobila.

Prisilno priseljeni v Sloveniji, ki so stanovali v nastanitvenih centrih, niso dobivali denarne pomoči, le tisti, ki so bili nastanjeni privatno, so od konca leta 1999 dobivali nekaj manj kakor 20.000 SIT (84 EUR) na odraslo osebo mesečno.

⁴⁵ Tudi pozicija ECRE o integraciji iz leta 1999 poudarja ključno vlogo zaposlitve pri integracijskih procesih.

Zato so nekateri poiskali rešitev v delu na črno. Ženske so najpogosteje pomagale čistiti stanovanja Slovencev, pogosto so jim za to ponudili tudi po 500 SIT na uro (dobra 2 EUR), saj so vedeli, da prisilno priseljeni nimajo izbire in morajo poprijeti za še tako slabo plačano in katero koli delo. Redke so bile tiste ženske, ki so zaslužile več. Treba pa je poudariti, da je pomoč v gospodinjstvu delo na črno, ki ne prinaša socialne in pokojninske varnosti, ki jo potrebuje vsak človek. Naslednji problem dela na črno je, da so moški in ženske pogosto opravljali dela, ki so nižja od njihove izobrazbe. To pa je sicer pogosto globalno dejstvo, ki je značilno za prisilno in ekonomsko priseljene tudi v drugih državah. Pogosto namreč šele druga generacija prisilno ali ekonomsko priseljenih lahko izbere poklic in izobrazbo, ki si jo želi. Medkulturne raziskave nakazujejo dejstvo, da morajo pogosto prisilni in ekonomski priseljenci poprijeti za vsako delo, zato morajo mnogi opustiti življenjske identitetne projekte.

Moški so najpogosteje našli delo v gradbeništvu in druga fizična dela za zasebnike. Pogosto pa so naleteli na probleme, saj jim niso redno izplačevali denarja, ali pa so jim denar sploh prenehali izplačevati. Tudi zanje so slovenski delodajalci vedeli, da nimajo izbire in da težko dobijo delo na črno in jih ne morejo tožiti, saj nimajo pravic niti denarja. Pogosto jim tudi ni bila zagotovljena človekova pravica do dopusta.

Slovenska vlada se na žalost deset let ni odločila, da osebe z začasnim zatočiščem zaposli in pobira davke, temveč jim je zagotavljala skromno preživetje v revščini in odsotnosti aktivnosti, ki jih človek potrebuje za življenje, kakor je na primer delovna aktivnost. Ženevska konvencija in direktiva Evropske unije o minimalnih standardih pri dodeljevanju začasne zaščite pri masovnih prebegih razseljenih oseb in o ukrepih, ki promovirajo uravnoteženost med državami članicami pri sprejemanju takih oseb in obveznosti do njih⁴⁶ omogoča zaposlovanje prisilno priseljenih. Spominjam se primera tovarne Mehano iz Kopra, ki je leta 1993 iskala delavce, pa jih med Slovenci ni našla, prisilno priseljeni pa se niso smeli zaposliti, čeprav bi se radi zaposlili.

Avgusta 2002, ko so prisilno priseljeni dobili pravico do stalnega bivanja, so dobili tudi pravico do dela. Vendar pa je večina od teh približno 2000 preostalih prisilno priseljenih ostala brez redne zaposlitve. Redki so bili tisti, ki so redno službo dobili. Najlažje dobijo službo mladi moški, in sicer v gradbeništvu, kjer se Slovenci nočejo zaposlovati, v Sloveniji pa na tem področju primanjkuje delovne sile. Pri iskanju zaposlitve nekdanje osebe z začasnim zatočiščem pogosto naletijo tudi na diskriminacijo in ksenofobijo zaradi pripadnosti drugi etnični skupini. Tako so na primer v enem izmed frizerskih salonov, kjer je bila na obvezni praksi ena izmed prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, dejali, naj uporablja slovensko ime Renata namesto svojega bosanskega Rame-la. Poleg tega pa je imelo deklet veliko težav, da je sploh našlo frizerski salon, kjer je lahko obvezno prakso opravila, čeprav praktikanti delajo zastonj. Ko

⁴⁶ COUNCIL DIRECTIVE 2001/55/EC.

se nekdanje osebe z začasnim zatočiščem še niso smele zaposliti in so delale na črno, so jim nekateri delodajalci obljubili, da jih bodo zaposlili, takoj ko bodo imeli dovoljenje za delo. Mnogokrat pa se je izkazalo, da so bile to le prazne obljube. Eno izmed prisilnih priseljenk, ki so ji obljubili, da jo bodo redno zaposlili, takoj ko dobi ustrezne dokumente, so v službi potem začeli šikanirati in ji podstavljali polena pod noge, o redni zaposlitvi ni bilo govora, zaradi velikih psihičnih pritiskov na delovnem mestu je službo na črno pustila, redne zaposlitve pa seveda ni dobila.

Avgusta 2002 so prisilno priseljeni dobili poleg stalnega bivanja in pravice do dela tudi pravico do socialne pomoči. Tako brezposelni zdaj dobivajo 48.000 SIT (200 €) mesečno, tako kot drugi brezposelni Slovenci, vendar pa je problematično to, da morajo zdaj tisti, ki so še nastanjeni v nastanitvenih centrih, plačevati za oskrbo. Plačilo za oskrbo v nastanitvenem centru in plačilo zdravstvenega zavarovanja staneta približno 30.000 SIT (125 €) in jim tako ostane samo dobrih 10.000 SIT (41 €) za preživetje (v nastanitvenih centrih imajo dva obroka dnevno), kar pa je seveda premalo za kakovostno in dostojanstveno življenje. Več prisilno priseljenih mi je dejalo, da si lahko kupijo samo še toaletni papir, ko plačajo za nastanitev in zavarovanje.

V Sloveniji je UNHCR preko svojega partnerja nevladne organizacije Ustanova fundacija Gea 2000 nudil določeno pomoč pri poklicnem usposabljanju. Prav tako so sofinancirali nekatere programe prekvalifikacije za nekdanje osebe z začasnim zatočiščem. Nekaj denarja v ta namen je prispeval tudi Urad za priseljevanje in begunce. Dejstvo pa ostaja, da so vidne posledice tega, da se deset let niso smeli zaposliti in bi potrebovali sredstva za še več takih programov.

Ob koncu devetdesetih let je Ustanova fundacija Gea 2000 zagotovila pomoč pri zaposlovanju tistim prisilno priseljenim iz Bosne in Hercegovine, ki so pridobili začasno delovno dovoljenje. Pomoč so zagotovili na način, da so delodajalcem povrnilo sredstva za socialno zavarovanje. V dveh letih so tako pomagali zaposliti 60 oseb.⁴⁷

Da je ekonomska integracija prvi pogoj drugih integracij, so se strinjali tudi prisilni priseljenci, ki so prisostvovali globalnim konzultacijam o mednarodni zaščiti v Rouenu leta 2001.⁴⁸ Pozvali so vlade, naj uvedejo naslednje ukrepe za izboljšanje ekonomske integracije prisilno priseljenih v svetu:

1. da uvedejo politiko enakih možnosti, ki omogoča prisilno priseljenim dostop do izobrazbe, usposabljanja, zaposlovanja itd.;
2. ukinejo restrikcije, povezane z delovnimi dovoljenji, da bi prisilno priseljenim omogočili, da učinkovito pripomorejo k ekonomskemu razvoju države sprejema;

⁴⁷ Employment Programme of Foundation Gea 2000, v *The Integration of Refugees in Central and Eastern Europe: Advocating good practice, identifying gaps and developing future strategies*, Portorož: Ecre in Fundacija Gea 2000, 1999.

⁴⁸ Delavnica o integraciji, 14.–16. september 2001. Poročilo je zapisal Robert Egwea, delavnico pa je vodil Feride Baycan.

3. da omogočijo beguncem lažji dostop do trga dela s tem, da jim priznajo kvalifikacije, ki so jih dobili v tujini, ali pa s tem, da jim dodelijo sredstva, s katerimi bi s kvalifikacijami dosegli tak standard, kot ga zahtevajo institucije v državi sprejema;
4. da bi financirali posebne programe usposabljanja, ki bi prisilno priseljenim omogočili, da se prilagodijo na znanje države sprejema in pridobijo potrebne sposobnosti, ki jih zahteva ekonomska integracija v državi sprejema;
5. da povečajo finančno in tehnično podporo nevladnim organizacijam beguncev in njihovim podjetjem;
6. da podpirajo in spodbujajo zaposlene, ki zaposlijo begunce;
7. da ugotovijo, kateri begunci lahko ustanovijo podjetja ali pa se zaposlijo v podjetjih države sprejema, in povečajo finančno in logistično podporo, ki jo nudijo za ustanavljanje in vzdrževanje teh podjetij oziroma poslov;
8. da spoštujejo prispevek, ki ga begunci ustvarijo za lokalno ekonomijo, in da spoštujejo dejstvo, da begunci pogosto vzamejo take službe, za katere ni zanimanja med prebivalci države sprejema, in da so pogosto pripravljeni delati takrat, ko ima večina ljudi prosto.

Medkulturni vidiki zaposlovanja prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine

Ne glede na to, da je bila večina prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine zaščitena začasno, pa so bile od države do države velike medkulturne razlike v praksi začasne begunske zaščite. Nekaterе države so zagotovile več človekovih pravic kakor druge. Francija, Finska, Velika Britanija in Portugalska so jim zagotovile pravico do dela. Pravica do dela je bolj pogojna v nekaterih drugih državah, na primer v Španiji, Nemčiji in Avstriji. V Španiji so lahko opravljali samo določena dela. Podobno je bilo v Nemčiji, kjer so službe najprej ponudili Nemcem in pripadnikom drugih narodnosti Evropske unije. Če se ti za službe niso odločili, so delo lahko dobili prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine. Na Danskem se niso smeli zaposlovati do leta 1995, takrat so lahko zasedli tista delovna mesta, ki jih ljudje z delovnim dovoljenjem niso zasedli. V Avstriji so imeli prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine status *de facto* beguncev. Pravico do dela so dobili že julija 1993, vendar pa je veljalo načelo tretje prioritete. Službe so namreč najprej ponudili tistim, ki imajo avstrijsko državljanstvo, in migrantom z dovoljenjem za prebivanje. Več kakor 60.000 *de facto* bošnjaških beguncev je v Avstriji tako že pred leti zamenjalo begunski status v status ekonomskega migranta, saj so dobili pravico do dela. Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine so se po izbruhu vojne v domovini naselili tudi v Avstraliji. Približno 4000 do 5000 se jih je naselilo v Perthu (Zahodna Avstralija) in 12.000 v Sydneyu ter 14.000 v bližnjih predelih Novega južnega Walesa (Colic-Peisker, 2003). Veljali so za kvoto beguncev in so prihajali z

vizami. Colic-Peisker (2003) meni, da je bil osrednji pogoj, da bi prisilno priseljeni spet normalno zaživel, zaposlovanje in za višje izobražene želja, da bi se zaposlili čim bližje svojemu poklicu. Pridobitev zaposlitve je bila tudi zelo povezana z rekonstrukcijo identitet (Colic-Peisker, 2003).

Tudi za prisilno priseljene Bošnjake v Avstraliji je značilno, da se le redki uspejo zaposliti v svojem poklicu, mnogi opravljajo fizična dela, celo zdravniki in drugi visoko izobraženi, kar povzroča tudi krize identitete (Colic-Peisker, 2003). Omenjeni avtor omenja neformalne potrošniške pritiske v skupnosti prisilno priseljenih iz nekdanje Jugoslavije, da je treba čim prej kupiti hišo (da se ne zapravlja denar za najemnino), zato začno mnogi čim prej fizično delati, ne čakajo na službo v svojem poklicu in se ta čas naučijo angleščino, spoznajo avstralski trg itd. Manj izobraženi, ki imajo težave z učenjem angleščine, težko dobijo tudi fizično delo. Problem je tudi v tem, da Avstralija nekaterih diplom ne prizna ali pa je treba opravljati dodatne izpite za priznanje kvalifikacije in diplome. Colic-Peisker meni, da tudi v Avstraliji obstaja precej visoka raven nezaposlenosti prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine. Svoj članek zaključí z ugotovitvijo, ki pa ne velja samo za prisilno priseljene Bošnjake v Avstraliji, temveč tudi v Sloveniji, in sicer da je treba okrepiti storitve, ki pomagajo prisilno priseljenim pri ekonomski integraciji, saj je ta »... najpomembnejši vidik naselitve in družbenega vključevanja nasploh« (Colic-Peisker, 2003).

Prisilno priseljeni s Kosova so bili tako kot Bošnjaki pod začasno begunsko zaščito, a so v večini držav dobili pravico do dela, v Sloveniji pa kot bošnjaške osebe z začasnim zatočiščem samo do osem ur tedensko. V Avstriji so imeli status *de facto* beguncev in so prav tako dobili dovoljenje za delo. Pravica do zaposlitve je bila prisilno priseljenim s Kosova zagotovljena še v naslednjih državah: Kanadi, na Danskem (morali so zaprositi za delovno dovoljenje), na Finskem, po treh mesecih bivanja tudi v Franciji, v Nemčiji (pod strogimi pogoji, če se za službo ni odločil Nemeč ali kak drug državlján Evropske unije, če so imeli status začasne begunske zaščite, če so imeli status *duldung*, pa se niso smeli zaposliti). Na Madžarskem so imeli pravico do dela zagotovljeno tisti, ki so dobili status begunca po Ženevski konvenciji, tisti s toleriranim statusom pa so se lahko zaposlovali samo takrat, ko so dokazali, da se lahko vzdržujejo. Za dostop do trga dela so potrebovali posebno dovoljenje. Na Islandiji so se lahko zaposlili tisti prisilno priseljeni s Kosova, ki so imeli status začasne zaščite, ne pa tudi iskalci azila. Pravico do dela so imeli tudi v Italiji, na Portugalskem, Španiji, na Švedskem, v Švici, na Švedskem je bilo delovno dovoljenje omejeno na dvanajst tednov prvo leto bivanja in dvakrat dvanajst tednov drugo leto, tretje leto bivanja na Švedskem pa so imeli prost dostop do delovnega trga. Turčija je dovolila, da se zaposlijo, prav tako Velika Britanija in Združene države Amerike.⁴⁹

⁴⁹ Pri opisih zaposlovanja prisilno priseljenih s Kosova sem se oprla na kompilacijo materialov, ki so jih zbrale pisarne UNHCR po svetu z naslovom Odnos do beguncev s Kosova v evropskih in drugih državah azila.

PSIHOLOŠKA INTEGRACIJA

Značilno za begunsko situacijo je, da so se bili ljudje primorani prisilno preseliti, ker so izkusili strah pred preganjanjem, pogosto je bilo ogroženo celo njihovo življenje, mnogim so umrli sorodniki, prijatelji in znanci. Tem izgubam se pogosto pridružijo tudi druge: porušene, izropane hiše, sprememba jezika v državi sprejema, padec ekonomskega standarda, prisilno priseljeni pogosto ne dobijo zaposlitve v državi sprejema ali pa se morajo zaposliti pod svojo izobrazbo, spremenijo se jim socialne mreže in žalovanju za vsemi temi izgubami se pridruži še žalovanje za izgubljeno kulturo, t. i. kulturna ovdovelost, kot jo je poimenoval Eisenbruch (1991). Opredelil jo je kot »izkušnje izkoreninjene osebe ali skupine, ki so nastale zaradi izgube socialne strukture, kulturnih vrednot in identitete jaza« (1991: 3).

Zato ker so se soočili z vojnimi grozotami ali političnim nasiljem, ki je ogrožalo njihovo življenje, so prisilno priseljeni doživeli številne travmatske dogodke. To so dogodki, katerih stvarne razsežnosti presegajo običajna stresna doživetja (Mikuš Kos, 1992). Pogosto so doživeli psihične travme, ki so »dogodki z neobičajno ogrožajočimi vsebinami« (Mikuš Kos, 1992).

Doživljanje travm je sicer značilno za vsako človeško življenje, odziv ljudi na travmo pa je univerzalen (van der Kolk, McFarlane, Weisaeth, 1996). Kar pa je značilno za begunske izkušnje, je dejstvo, da se prisilno priseljenim zgodi po navadi več travmatskih dogodkov hkrati, in prav splet teh dogodkov je namreč tisti, ki opredeli begunsko izkušnjo (Malkki, 1995a).

Poleg tega, da je bilo njihovo življenje ogroženo, so pogosto njihovi najbližji izgubili življenja, spremenile so se jim socialne mreže, izgubili so dom, morali so se naučiti nov jezik, zmanjšal se je njihov ekonomski standard itd. Zaradi te hkratnosti in večplastnosti izgub prisilno priseljeni predstavljajo ranljivo populacijo. Nekdaj prevladujoča mnenja, da taka travmatična doživetja predstavljajo tveganje razvoja duševnih bolezni (ba Thien, Malaport. V Miserez, ur., 1988 itd.), so med strokovnjaki soočena s pogledom, ki poudarja, da večina prisilno priseljenih vendarle psihično ne oboli zaradi travmatičnih doživetij, ki so jih doživeli (van der Kolk, McFarlane, v van der Kolk, McFarlane, Weisaeth, 1996).

Ne glede na to, da avtorji omenjene izgube in travme, ki so značilne za prisilno priseljene, omenjajo pogosto, pa so psihosocialni vidiki prisilnih migracij precej zanemarjena tema v študijah o prisilnih priseljevanjih. Barbara Harell-Bond je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja celo izjavila, da verjetno podcenjujemo stopnjo psihološkega trpljenja, ki ga doživljajo begunci in razseljene osebe, ko so se morali prisilno preseliti zaradi nasilja in vojne (v Ahearn, 2000).

Če so o tej temi raziskovalci že pisali, je do začetka tega tisočletja prevladoval pristop osredotočanja na patologijo. Prevladovale so raziskave psihologov

in psihiatrov, ki so najpogosteje iskali simptome ter jih navajali. Te raziskave so doživele kritiko, saj so z osredotočanjem samo na patologijo zanemarjale pozitivni potencial prisilno priseljenih in s tem tudi njihove moči in številne preživetvene mehanizme. Kritika je bila usmerjena proti medikalizaciji problemov prisilno priseljenih in s tem pogosto proti stigmatizaciji, saj prisilno priseljeni niso želeli veljati za duševne bolnike, kakor je sugeriral pristop, ki se je osredotočal samo na patologijo in posploševal simptome na vse prisilno priseljene. Med kritiki omenjenega pristopa naj poleg Ahearna naštejemo še Stubbsa in Soroyo, Brackena, Gellerja in Summerfielda.

Radikalni prelom s takimi raziskavami predstavlja knjiga *Psychosocial Well-being of Refugees: Issues in Qualitative and Quantitative Research*, ki jo je leta 2000 uredil Frederick L. Ahearn, Jr. Avtor uporablja izraz *wellness* kot sinonim za *well being*, za dobrobit. Za slednji izraz navaja naslednjo opredelitev: »stanje dobrobiti v življenju: sreča, zdravje in ugodni pogoji ter moralna ali fizična dobrobit (osebe ali skupnosti)«. Frederick L. Ahearn, Jr. navaja tudi opredelitev *World Health Organization* iz leta 1996, v kateri se za blaginjo, ki zadeva duševno zdravje, določa del splošne opredelitve o zdravju in se opredeli kot »stanje popolne fizične, duševne in socialne dobrobiti in ne zgolj odsotnost bolezni ali nemoči« (2000). Dopolnjujoča je tudi opredelitev Sena iz leta 1993, ki meni, da dobrobit pomeni »sposobnost delati vredna dejanja in doseganja vrednih stanj bivanja« (v Ahearn, 2000).

Omenjena knjiga poleg travm, stresov in izgub poudarja tudi različne preživetvene strategije prisilno priseljenih, njihovo moč in ne samo nemoč. Medkulturno dejstvo namreč je, da prisilno priseljeni reagirajo na situacijo prisilne priselitve zelo različno. Mnogi zberejo dovolj moči in imajo na razpolago dovolj virov (ekonomskih, socialnih in kulturnih), da začnejo življenje na novo. Tisti z največ možnostmi se odpravijo celo študirat, pa se morebiti tega ne bi lotili v domovini, mnogi se hitro naučijo jezika države sprejema, drugi pa imajo s tem težave. Reakcije na situacijo prisilne priselitve so odvisne od razpoložljivih ekonomskih, socialnih, kulturnih virov in osebnostnih značilnosti prisilno priseljene osebe. Nekateri lažje upravljajo stres kot drugi, so bolj odprti za učenje tujega jezika, nekateri se lažje privadijo na spremenjen način življenja, drugi pa težje.

V študijah o prisilno priseljenih so bile pogosto poudarjene neposredne fizične potrebe prisilno priseljenih oseb, kakor so zavetje pred nasiljem in vremenskimi neugodnostmi ter hrana. Tudi mednarodna humanitarna pomoč se je kar najbolj osredotočala (in se na žalost še osredotoča) samo na te primarne potrebe. Pogosto se raziskovalci in humanitarni delavci niso spraševali in pisali o številnih duševnih potrebah, ki jih ima vsak človek in tako tudi prisilno priseljeni. Tak pristop je še zlasti zmoten, kadar situacija prisilnega priseljevanja traja več let ali celo desetletij (kakor pri Palestincih), pa se pričakuje, da morajo biti prisilno priseljeni zadovoljni samo z zadovoljevanjem najosnovnejših primarnih potreb, in se jim odreka človeškost z vsemi drugimi potrebami, ki jih

ima vsak človek. Zlasti kadar države sprejema preprečujejo integracijo prisilno priseljenih, jim je dovoljeno zadovoljevati samo potrebo po zavetju in hrani. Nasprotno pa učinkovita integracija prisilno priseljenih v državo sprejema omogoča tudi zadovoljevanje številnih drugih psihosocialnih potreb prisilno priseljenih. Poleg tega imajo zaradi mnogih izgub in travm prisilno priseljeni številne duševne potrebe. Agger, Vuh in Mimica na primer pišejo, da ima več kakor milijon prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine postravmatski stresni sindrom in se bodo njihovi problemi nadaljevali v nadaljnjem življenju ali še pri več generacijah (v Ahearn, 2000).

Čeprav mnogi prisilno priseljeni v begunstvu razvijejo učinkovite preživetvene strategije in so se sposobni prilagajati spremembam, pa se dogaja, da nekateri razvijejo postravmatski stresni sindrom (PTSD). Zanj je značilno, da se spomin osebe, ki ima postravmatski stresni sindrom, osredotoča zlasti na travmatične dogodke in je s tem onemogočeno, da bi taka oseba v polnosti doživljala sedanost. Tudi v spanju se pogosto pojavljajo sanje o preživelih travmah. Taki simptomi lahko trajajo tudi leto dni ali več let. Če trajajo vsaj mesec dni, že govorimo o postravmatskem stresnem sindromu (Mikuš Kos, 1992). Omenjeni sindrom so sicer normalne reakcije na abnormalne dogodke (McFarlane in van der Kolk, v van der Kolk, McFarlane in Weisaeth, 1996). V osemdesetih letih preteklega stoletja je bil PTSD vključen kot diagnoza v psihiatrično nomenklaturu.

Citat Hermanove o univerzalnem doživljanju travm potrjujejo tudi rezultati terenskega dela med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Hermanova namreč meni:

Pri preučevanju psiholoških travm se soočimo z obojim: s človekovo ranljivostjo v naravnem svetu in s človekovo odločitvijo za zlo v človekovi naravi. Ko preučujemo travme, se soočimo z groznimi dogodki. Kadar so travmatske dogodke povzročili ljudje, so priče tem dogodkom ujete v konfliktu med žrtvijo in tistim, ki je travmatske dogodke povzročil. Iz moralnega vidika je nemogoče, da pri takem konfliktu ostanemo nevtralni. Tako se mora opazovalec opredeliti. Vse, kar želi tisti, ki je travmatske dogodke povzročil, je, da opazovalec ne stori ničesar. Sklicuje se na univerzalno željo po tem, da ne bi videli, slišali ali govorili zla. Po drugi strani pa žrtev pričakuje od opazovalca, da bi z njo delil breme in bolečino. Žrtev zahteva dejanje, aktivno vključenost in spominjanje. Po vsakem grozodejstvu lahko slišimo enaka predvidljiva sporočila: nikoli se ni zgodilo, žrtev laže, žrtev pretirava, žrtev je bila sama kriva, čas je, da se vse pozabi in gremo naprej. Močnejši kakor je storilec hudodelstva, močnejša sta njegovo poimenovanje in konstrukcija realnosti in pogosteje prevladajo njegovi argumenti. V odsotnosti močnih političnih gibanj za človekove pravice, aktiven proces pričevanja pogosto zamenja proces pozabljanja. Represija, razcep in zanikanje so fenomeni družbene kot tudi pozameznikove zavesti (v van der Kolk, McFarlane, Weisaeth, 1996: 28, 29).

Tudi v Sloveniji so obstajali nekateri posamezniki, ki se niso želeli ali zmogli soočiti s trpljenjem, ki so ga občutili prisilno priseljeni, in so zanikali travmatske dogodke, ki so se jim zgodili. Podobno kot se še vedno najde kdo, ki zanika holokavst, čeprav je to na primer v Avstriji in Izraelu celo kaznivo dejanje. Res pa je, da so zlasti ob prihodu prisilno priseljenih v Slovenijo mnogi Slovenci pomagali prisilno priseljenim. Pomagali so zlasti z obleko, v Ljubljani so družine prisilno priseljenih vabile na družinska kosila, v Celju so na primer v neki trgovini trgovci omogočili škatle, kamor so domačini dajali predmete, ki so jih kupili in so jih dobili prisilno priseljeni. Še več je bilo podobnih humanih dejanj, poleg tega, da so se nekateri organizirali v nevladne organizacije in tako pomagali.

Postravmatski stresni sindrom se pojavi zlasti takrat, ko travme niso predelane. Treba je torej travme predelati, to pa najbolj učinkovito omogočijo uspešno zaključeni procesi žalovanja. Ob izgubah – in pri prisilno priseljenih gre za že omenjene mnogotere izgube – se pojavi proces žalovanja. Cook in Dworkin žalovanje opredelita kot intrapsihični proces ponovnega vzpostavljanja ravnotežja po izgubi (v Nurmi in Williams, v Figley, Bride in Mazza, ur., 1997). Pri procesu žalovanja gre po Kübler Rossovi (1986, [1970]) za pet stopenj. Večina avtorjev jo še vedno citira kot tisto, ki je prva pisala o teh stopnjah. Po omenjeni avtorici se najprej pojavi *zanikanje* izgube ali izgub. Čeprav predstavlja zanikanje prvo stopnjo procesov žalovanja, se pogosto pojavi tudi v drugih stopnjah. Drugo stopnjo predstavlja *jeza*, ki se pojavi, ko se prva stopnja ne more več vzdrževati. Pojavi se jeza, zavist in sovraštvo, da se je ta izguba mogla zgoditi prav nam. Pri prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji je bila jeza seveda usmerjena na Srbe kot tiste, ki so bili v vojni v Bosni in Hercegovini agresorji. Sledila je tudi jeza na mednarodno skupnost, ki tako dolgo ni storila nič učinkovitega, da bi se vojna v njihovi domovini kmalu končala. Tretjo stopnjo predstavlja *pogajanje*, *barantanje*, ko oseba umirjeno prosi, da bi se vojna na primer končala. Oseba, ki je doživela izgubo, se trudi storiti, kar je v njeni najboljši moči, da bi bila potem nagrajena za to. Verni ljudje pogosto obljubijo bogu dobra dejanja, da ne bi bili več prizadeti. Četrta stopnja je *depresivnost*. Jezo pogosto zamenja občutek izgube in slabe možnosti za prihodnost. Kadar prizadeta oseba uspe izgubo izraziti, potem hitreje pride do zadnje stopnje, ki je *sprejetje* izgube. Po Freudu pa se proces žalovanja uspešno zaključi, če žalujoči svojo energijo investira v nov objekt (1917). V begunski situaciji so prav možnosti integracije tiste, ki prisilno priseljenemu zagotavljajo (ali ne, če učinkovite integracije ni) objekte, kjer lahko na novo investira svojo energijo in doživlja možnost prihodnosti. Sklepamo lahko, da procesi integracije pomagajo prisilno priseljenim zaključevati procese žalovanja. Ker se prisilno priseljeni v Sloveniji niso smeli zaposlovati deset let, so bile njihove možnosti za prihodnost slabe. Prihodnost so celo desetletje doživljali kot nekaj zelo negotovega, kot bodo pojasnile njihove izjave v nadaljevanju poglavja.

ETNOGRAFIJA: PERCEPCIJE PSIHOLOŠKE INTEGRACIJE PRISILNO PRISELJENIH

V tem poglavju me bodo zanimala percepcije integracije prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. V štirinajstih letih terenskega dela med njimi nisem naletela niti na enega izmed njih, ki se ne bi želel integrirati. Seveda se njihove želje razlikujejo od osebe do osebe v skladu s stopnjo izobrazbe in zlasti s starostjo, vendar pa si je tudi nepismena ostarela ženska, ki ni želela veliko stikov s Slovenci in ni iskala zaposlitve zase, vse to želela za svojega odraščajočega sina. Želela je, da v Sloveniji doštudira, najde službo, najde deklo itd. in da ekonomsko poskrbi tudi zanjo (mož ji je umrl med vojno v Bosni in Hercegovini).

Njihove zgodbe pripovedujejo o tem, ali se počutijo psihološko integrirane ali ne. Kvalitativna analiza občutkov integracije je namreč po mnenju mnogih avtorjev tisti pokazatelj, ki odloča o tem, če lahko govorimo o psihološki integraciji in o učinkovitosti integracije nasploh. Drugi pokazatelji, kakor je na primer stopnja zaposlenosti, ekonomski standard in stopnja politične participacije, namreč ne zadostujejo. Dejstvo pa je, da so različne dimenzije integracije med seboj povezane in rezultati ene dimenzije okrepijo drugo.

Naselitev

Vsebine pripovedi prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine so se z leti spreminjale. Ko so prihajali v Slovenijo, so se njihove zgodbe zlasti osredotočale na vojne grozote, ki so jih doživeli, ali pa so jih doživeli njihovi sorodniki, prijatelji in znanci, pa so pred njimi pobegnili. Ker je beg v begunstvo velik stres, ki je bil poln nevarnosti, so pripovedovali tudi o njem. Pogosto so bežali z avtobusi, v katere so vstopali srbski vojaki in zahtevali denar. Značilno za prisilno priseljene je, da so zbežali tisti, ki so imeli nekaj privarčevanega denarja, drugi so bili prisiljeni ostati v domovini. Razen tistih seveda, ki so se odločili, da jo branijo, in so doma ostali zato. Pot v begunstvo je bilo namreč treba plačati. Nekateri so plačali tudi za ilegalen prebeg, saj so nekatere države (med njim za nekaj časa tudi Slovenija) zaprle meje in prisilno priseljenih niso bile pripravljene sprejeti. Za vse informatorje je bilo značilno, da so mislili, da so prišli za kratek čas. Menili so, da se bo vojna situacija v Bosni in Hercegovini hitro umirila in se bodo lahko vrnili domov. Nihče ni pričakoval, da bo vojna trajala nekaj let. Skupna značilnost pripovedi prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji po prihodu in v prvih letih po prihodu je hvaležnost Sloveniji, da jih je sploh sprejela in nastanila. V prvih letih begunstva, ko je vojna v Bosni in Hercegovini še trajala, so veliko pripovedovali o spopadih

na vojnem območju. Čakali so, da se spopadi končajo, da bi se lahko vrnil v domovino.

Veso⁵⁰ iz Ključa je prišel v Slovenijo kmalu po začetku vojne v Bosni in Hercegovini. Rojen je bil leta 1980. Prišel je z mamo, oče je ostal na bojišču. Za njim se je izgubila sled, danes velja za enega od pogrešanih. Upanje, da je še živ, je z leti zamrlo. Ko je prišel v Slovenijo, sta se z mamo nastanila v izpraznjeni vojašnici nekdanje jugoslovanske armade v Mariboru. Bila sta brez vsakega dohodka, mama je bila nepismena. Osnovno šolo je končal z odličnim uspehom. Želel se je vpisati na ekonomsko šolo, vendar ga kljub odličnemu uspehu niso sprejeli. Obiskoval je zdravstveno šolo, ki pa ga ni zanimala. Svoj odnos do integriranosti v slovensko družbo je označil z naslednjimi besedami:

Nisem hotel na gimnazijo, saj nisem želel ostati brez poklica. Želel bi obiskovati ekonomsko šolo, pa me niso sprejeli, zato sem zelo nezadovoljen. Prav tako me zelo moti, ker se moram v begunstvu kar naprej seliti. Z mamo sva se morala preseliti že petkrat, ko so zapirali begunske zbirne centre. Najtežja je bila selitev iz Maribora v Ljubljano, saj sem moral zamenjati šolo. Zelo pogrešam vse prijatelje iz Bosne in Hercegovine. Imam noro otroštvo. V prostem času v glavnem berem. Problem pa je, ker so v zbirnem begunskem centru v glavnem na voljo verske knjige. Včasih berem tudi angleške knjige. V begunstvu sem začel pisati poezijo, nekaj pesmi je bilo že objavljenih. Ne vem, kaj bo z nami. Toliko je bilo mirovnih procesov, pa se nič ni zgodilo.⁵¹

Njegova mama pa je pripovedovala:

Želim, da Veso konča šolo in da šolanje nadaljuje na fakulteti. Najhuje je, ker je vsak dan v begunstvu isti. Dolgočasno je. Dan za dnem je brez upanja. Kam naj se vrnemo? V Bosni nas pozivajo, naj se vrnemo, a nimamo kam. Ko bo konec šolskega leta, bo spet konvoj za vračanje. UNHCR da 20 do 30 DM po osebi. V Ljubljani živi neki Anglež, ki ima kombi in za prevoz v Bosno in Hercegovino računa 350 DM po osebi. Nimam toliko denarja, niti se nimam kam vrniti. Šla bi v Bosno in Hercegovino tudi v barake, če bi obstajale. Podobne probleme imajo tudi begunci, ki so se nastanili v Nemčiji. Na tisoče se jih mora vrniti, a nimajo kam. Šla bi v Bosno in Hercegovino tudi zato, da bi se otrok namestil v eni šoli, ne pa da se moramo preseljevati iz enega zbirnega centra

⁵⁰ Zaradi zaščite informatorjev so imena in kraji spremenjeni. Drugi podatki so točni.

⁵¹ Ker je bil zelo nezadovoljen z obiskovanjem srednje zdravstvene šole, sem poklicala ravnatelja ekonomske srednje šole v Ljubljani in ga vprašala, zakaj ga niso sprejeli, saj je bil v osnovni šoli odličen. Ravnatelj je bil zelo prijazen, v eni minuti je bilo urejeno in Veso se je lahko prepisal na ekonomsko šolo. Škoda le, ker to ni uspelo že njemu prej in je moral nekaj časa ves nezadovoljen obiskovati šolo, ki ga ni zanimala. Toda Veso ni bil edini otrok prisilno priseljenih s takimi problemi. O izobraževanju pišem v poglavju o sociokulturni integraciji.

v drug center. Zdaj preseljujejo v zbirne centre v Ribnici in Postojni, problem tam pa je, da ni vseh srednjih šol. V Mariboru sem dobila 7000 SIT (29 EUR, op. N. V.) na mesec za šolanje sina in 30.000 SIT (125 EUR, op. N. V.) na leto, da sem mu kupila knjige. To je bil ves denar, ki sva ga imela. V zbirnem centru dobimo pol kile kruha in pol litra mleka na osebo na dan in kosilo, ki ga skuhajo v SCT. Hrana je slovenska in zanič. Kadar imam možnost, skuham našo bosansko hrano. Včasih so nam Italijani pošiljali pakete s hrano. Zdaj ne bo več paketov tujih donatorjev s hrano in oblačili. Veliko so nam pomagali. Italijani so zelo pogosto prihajali v zbirni center. Tudi drugače nihče več ne prihaja v zbirni center, nič več se ne dogaja.

Azra se je rodila leta 1979 v Srebrenici. Pred pokoli v rojstnem kraju je zbežala skupaj z mamo, dvema sestrama in bratom. Oče je ostal na bojišču. Pol leta niso vedeli ničesar o njem, niti tega ne, če je še živ. Potem so zvedeli, da je bil ranjen. Zaradi poškodbe se jim je pozneje pridružil v begunstvu v Sloveniji. Azrina mama je bila v domovini gospodinja, navajena je bila skrbeti za dom in družino, kar je vzorno opravljala tudi v situaciji prisilne preselitve v Slovenijo. Čeprav ni bila zaposlena, je vedno našla denar za material za peko peciva. Pogosto je gostila tuje prostovoljce. Ko si je mož opomogel, je pomagal v eni od ljubljanskih zelenjavnih trgovin prebirati in natovarjati sadje. Delo je bilo zelo slabo plačano, a številna družina je imela tako vsaj nekaj prihodka. Po navadi je lahko iz službe prinesel tudi sadje. Denar so potrebovali tudi za to, da so plačevali Azrino šolanje v Zagrebu. Kot večina otrok, ki so redno obiskovali šolo, je tudi Azra z več upanja doživljala bivanje v situaciji prisilne preselitve, tak je bil tudi njen odnos do prihodnosti.

V Slovenijo nismo mogli prebežati, saj je zaprla svoje meje. Šli smo ilegalno v Švico, od tam pa so nas vrnil na meji. Spet smo poskušali v Slovenijo, a ni šlo. Odšli smo za dvanajst dni v Trst, potem pa nam je Urad za priseljevanje in begunce končno omogočil vizo.

Že od malega sem želela postati *bula*.⁵² Nadela sem si dimije in ruto in govorila, da sem *bula*. Samo ženske in oče, brat, mož, dedek in stric lahko vidijo buline lase, zato vseskozi nosim ruto. Obiskujem medreso, ki je srednja verska šola za muslimane v Zagrebu. Hoteli so, da se vpišem na tekstilno šolo, a me ni zanimala. V tekstilni šoli sem preživela pol leta. Mama ni želela, da se vpišem na medreso na Dunaju, saj je dejala, da se bomo kmalu vrnil v Bosno in Hercegovino. Ko so leta 1994 odprli medreso v Zagrebu, sem se takoj vpisala. V šoli imamo dvaindvajset predmetov, od tega je pet tujih jezikov. Učimo se latinščino, angleščino, nemščino, arabščino in turščino. Po dokončani medresi se lahko vpišem na katero koli fakulteto. Želim se vrniti v Bosno in Hercegovino. Kot *bula* bi lahko tam učila otroke verouk in pripravljala mrtve za pokop. V

⁵² To je v Bosni in Hercegovini religiozna inštruktorica za ženske.

medresi smo se učili, kako potega pogreb (*dženaza*). Lahko bi bila tudi tajnica v Islamski zajednici ali profesorica jezika, če bi dokončala fakulteto.⁵³

Leila se je rodila leta 1974 v Bosanski Gradiški. V zbirni begunski center v Celje je prišla skupaj s šestmesečno hčerko, kjer sta živeli sami brez drugih članov širše družine. Ni vedela, kaj bo z njo, kdaj in kam se bo sploh lahko vrnila.

Zbežala sem šele takrat, ko se je nasilje že začelo. Prej sem slišala novice o tem, kaj se je dogajalo, a jim nisem verjela. Srbi so jemali materam otroke iz rok in jih metali v reko. Nekatero so se iz obupa vrgle za njimi. Dojenčke so dajali tudi v mešalce za beton. Pobjjali so ženske, moške in otroke. Beg v begunstvo je bil zelo nevaren, saj smo se vseskozi bali, da nas bodo ujeli. Pobegnili sem skupaj s še nekaterimi iz našega mesta. Na begu nam je primanjkovalo hrane in vode. Svoji hčerki sem pogosto zavezala usta, da ne bi jokala, saj bi jok lahko slišali srbski vojaki. Iz naše skupine so srbski vojaki ujeli neko žensko in jo posilili. Srečo imam, da sva živi in zdravi prišli v Slovenijo in da so nas tu sprejeli. Rada bi se vrnila v Bosno in Hercegovino, a se bojim, da bo spet prišlo do nasilja.

Mevlija se je rodila leta 1971 v Bijelini ob reki Drini, na meji med srbskim in bosanskim delom Bosne in Hercegovine. V Slovenijo je prišla aprila 1992. Najprej so šli v Čateške toplice in so si plačali bivanje tam, saj so mislili, da bodo prišli le za nekaj dni in se bodo lahko kmalu vrnili domov. Najprej ni rada govorila o sebi, pozneje pa se je razgovorila. Dejala je, da so na začetku begunstva pogosto prihajali v zbirni center snemat tudi tujci, pa so informacije pogosto obrnili proti njim. Njen oče ni živel z njimi v begunskem zbirnem centru, saj je bilo zelo malo prostora. Že pred začetkom vojne v Bosni in Hercegovini je bil zaposlen v Sloveniji in je tudi zdaj še vedno stanoval v samskem domu. Tem migrantom je bilo prepovedano spati v zbirnih centrih, če so jih dobili, so morali plačati denarno kazen. Brez njegovega dohodka bi družina težko preživela, saj nastanjeni v zbirnih centrih niso dobivali denarne pomoči. Mevlija je pripovedovala:

Najprej so Srbi napadli Bijelino, potem Zvornik. Zavzeli so mesto in nas tri do štiri dni psihološko ustrahovali. Ko smo bežali, smo morali pustiti vse stvari in hišo. Srbski vojaki so ponoči ubijali in ropali po hišah. Ljudem so dejali, da na svojih domovih nimajo več ničesar iskati. Naše hiše niso razrušili, le zavzeli. Še

⁵³ V Bosni in Hercegovini (tradicijo so ohranjali tudi v begunstvu v Sloveniji) je za pripravo telesa umrlega in za samo pogrebno šego značilna delitev po spolu. Če umre ženska, njeno telo pripravi za pokop *bula*. Če pa umre moški, njegovo telo pripravita *hodža*, religiozni učitelj v srednji šoli, ali *imam*, prav tako religiozni vodja. Beseda *imam* izvira iz arabščine, beseda *hodža* pa ima nacionalno, politično konotacijo. Pogreba (*dženaze*) se lahko udeležijo le moški.

po koncu vojne so v njej živeli Srbi. Na srečo sem imela srbskega prijatelja iz Beograda, ki je šel v našo hišo in prinesel moje šolske dokumente.

Največji problem v begunstvu v Sloveniji je, ker ni nič dela. Stari oče je v bolnišnici, ker nima nič za delat. Zdelali so ga živci. On je vedno doma nekaj delal. Tako kot mi vsi. Nedelo je postopoma spremenilo tudi mamó, ni več taka, kot je bila. Nekaj mesecev sem delala honorarno na črno v neki ljubljanski vrtnariji. Z menoj so bili zelo prijazni in so me naučili delati. Vendar pa je bilo to sezonsko delo, zdaj ga ni več. Končala sem srednjo trgovsko šolo, pa se ne smem zaposliti.

Včasih se razjočem, ko se spominjam, kako dobro smo včasih živeli. Tega se nikdar ne da pozabiti. Zdaj pa je vse odvisno od tega, če je tvoja hiša okupirana ali ne. Poleg tega nas imajo mnogi Slovenci za manjvredne, čisto drugače nas vidijo, kot smo v resnici. Včasih pa so tudi naši sami krivi za to, saj se ne obnašajo kulturno, a ne bi se smelo ocenjevati po posameznikih.

Sprašujem se, zakaj me prijatelji Srbi niso prej opozorili na to, kaj se bo dogajalo, če so vedeli. A niso oni krivi za to, kar se je dogajalo. Prišli so Arkanovi plačanci in zavzeli Bijelino. Bogate ljudi so ubijali. Poznam družino, katere žensko so po porodu posilili tako kot njeno mamó, ubili so očeta, dojenček je preživel. Nage ženske so odpeljali in pustili v srbski vasi na cesti. Vrnile so se polne brazgotin. Mi smo odšli takoj drugi dan, ko smo po radiu slišali za ta primer. V enem trenutku se je vse izbrisalo. Kakšen šok, ko imaš enkrat vse in potem nič. In koliko časa traja, da se človek privadi na novo državo. Zlasti težko je bilo na začetku. Ko sem na začetku prišla v trgovino, nisem nič govorila, da ne bi videli, da sem begunka. Zdaj živimo brezciljno, kot živali, saj lahko samo še sedimo, se uležemo in jemo. Nekateri lažje živijo brez cilja, jaz ne. Velikokrat si želim, da bi bila drugačen človek.

Tomislav je po narodnosti Hrvat. Rodil se je leta 1964 v Tesliču. V Slovenijo je prišel maja 1992 skupaj s štiri leta mlajšo sestro in mamó. Tomislav je povedal:

Takrat so začeli ovirati civiliste, tvegano je bilo oditi v mesto, če si bil druge narodnosti, so te lahko ulovili in poslali v taborišče. Srbi so iskali orožje, kot da smo mi njih napadali. Hišo so nam oropali, porušili in zažgali. Najtežje je biti begunec, ko moraš vse pustiti in vzeti samo tisto, kar lahko neseš v svoji roki. Nobeden od nas ni bil prej v Sloveniji. Na začetku smo se počutili zgubljene, kot da ne veš, kdo si, kaj si. Kot da se moraš boriti z zavezanimi rokami. Najprej smo prišli k bratu v samski dom, saj je že prej delal na železnici v Ljubljani.

V Bosni in Hercegovini so imeli Srbi privilegij za zaposlovanje. Večinoma so bili na oblasti na občinah in na policiji. Tudi komunisti so bili večinoma Srbi. Oče se nam je pozneje pridružil v Sloveniji, a se ni mogel privaditi, odšel je nazaj v Bosno in Hercegovino. Zdaj je v pokoju, izgubil pa je vse, kar je imel.

Mami je malo lažje v begunstvu, zamoti se, ko skrbi za družino in kvačka prte. Ko smo prišli v Ljubljano, so ji Italijani pomagali prodati nekaj prtov. Hrana je sicer slovenska v zbirnem centru, a mama ali sestra včasih še kaj spečeta. Na žalost je hrana slaba, že leta kuhajo eno in isto. Dobro pa je, da imamo toplo vodo in da je mogoča higiena. Včasih je samo treba malo počakati, da se boljler segreje, če ga kdo sprazni.

Tudi policija kontrolira, če kdo dela na črno. Na začetku so velikokrat prihajali v zbirni center, zdaj pridejo le še poredko. Včasih je bila okrog centra ograja in smo morali upravniku povedati, za koliko časa gremo ven, če smo hoteli zapustiti center. Zdaj to ni več potrebno.

Izkušnje podaljšane liminalnosti

Če upoštevamo Van Gennepovo pisanje o liminalni stopnji obredov prehoda, lažje razumemo, kako se prisilno priseljeni počutijo v Sloveniji oziroma so se počutili do avgusta leta 2002, ko jim je bila zagotovljena pravica do dela. Če so po opredelitvi Van Gennepa obredi prehoda »tisti obredi, ki spremljajo spremembo prostora, stanja, socialne pozicije in starosti«, potem so za prehod značilne tri stopnje: separacija, liminalnost in ponovna vključitev (Turner 1969: 78).

Za drugo stopnjo (liminalnost) je značilna negotovost, saj je prisotnih nekaj značilnosti iz preteklosti v novi situaciji, hkrati z nekaterimi značilnostmi prihodnosti. Situacija pa ni stabilna, saj še ni doseženo stabilno stanje ponovne vključitve, kjer so norme, etični standardi, vloge in dolžnosti točno opredeljene. Turner je ta koncept razvijal še naprej in napisal:

Osebe na liminalni stopnji niso niti tukaj niti tam; so ujete med pozicijami, ki jih določa pravo, šege, konvencije in slovesnosti ... Liminalne osebe kot neofiti pri iniciaciji ali obredih, v puberteti so predstavljeni, kot da nimajo ničesar ... Videti je, da so zreducirani na uniformno stanje ... (1969: 81).

Če uporabim besede Malkkijeve, za mnoge prisilno priseljeni postanejo samo »utelešenost čiste človeškosti« (1995b). Začasni status prisilno priseljenih zelo spominja na liminalno stopnjo. Vendar pa je situacija precej slabša kakor pri obredih prehoda pri predindustrijskih ljudstvih. Prisilno priseljeni namreč ne vedo (oziroma deset let niso vedeli), ali bo sploh sledila integracija v državo sprejema ali pa reintegracija kot stopnja ponovne vključitve v domovino. Poleg tega ostane vprašanje, zlasti v situaciji prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, če repatriacija sploh lahko pomeni trdno stopnjo vključitve, saj medetnični odnosi tudi po vojni še niso popolnoma urejeni, prav tako je v Bosni in Hercegovini 40-odstotna brezposelnost. Obnova Bosne in Hercegovine se dogaja počasi. Medkulturni podatki potrjujejo etnografsko evidenco o univerzalnosti podaljšanih liminalnih izkušenj prisilno priseljenih (prim. Eastmond,

1993, Malkki, 1995 idr.). Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji tako živijo med spomini, ki jih vežejo na domovino, in svojim življenjem v Sloveniji. To življenje pa je le začasno, kot neka priprava za vrnitev, za katero se ne ve, kdaj se bo zgodila, če se sploh bo.

Dejstvo, da so bili prisilno priseljeni vseskozi v napetosti, če se bo zaprl njihov center in se bodo morebiti morali v begunstvu spet preseliti, je še okrepilo njihove občutke podaljšane liminalnosti. Ta negotovost je še povečevala dodaten psihološki stres in je bila rezultat pogostih dezinformacij ali pa informacij o podaljšanju začasne zaščite ali zapiranju zbirnega centra, ki so pogosto prišle tik pred zdajci. Namen pomanjkanja informacij ali dezinformacij je bil v tem, da bi se čim več ljudi »prostovoljno« vrnilo v Bosno in Hercegovino.

Positivni občutki do lastne tradicije so bili v času po prebegu okrepljeni tudi zato, ker je Bosna in Hercegovina postala neodvisna država. To in pa dejstvo, da je bila v njihovi domovini vojna, je spodbudilo patriotska čustva. Vendar pa se je njihov ponos na Bosno in Hercegovino ohladil kmalu po koncu vojne. Zlasti so bili razočarani, da se vrsto let po vojni niso uresničevale tiste določbe Daytonskega sporazuma, kjer je bilo določeno, da se vsak vrne na svoj dom. Omenjena patriotska čustva pa so delovala preventivno, saj so pripomogla k pozitivni samopodobi, ko so ustvarjali nove stike v Sloveniji. V patriotizmu je bilo namreč implicitno, da je dobro, če si Bosanec (Vrečer, 2000).

Ne smemo namreč pozabiti, da so prisilno priseljeni prihajali v Slovenijo v velikem številu kmalu zatem, ko se je slednja odcepila od Jugoslavije. Prevladujoči sentiment v Sloveniji je bil, da bi se pozabila jugoslovanska skupna zgodovina in da bi se pridružili Evropski uniji. Tudi zato so nekateri Slovenci sprejeli prisilno priseljene na ksenofoben način, tako kot že prej ekonomske migrante iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Vendar pa so bile ksenofobične reakcije na srečo omejene samo na določen segment slovenske populacije. Mnogi Slovenci so do prisilno priseljenih reagirali sočutno. Po javnomnenjski raziskavi iz leta 1992 je 68,7 % slovenskih anketirancev pomagalo in dalo različne donacije prisilno priseljenim, 66, 1 % se jih je strinjalo z odločitvijo slovenske vlade, da se je odločila sprejeti tako veliko število prisilno priseljenih in jim dala začasni status (Toš, ur., 1999: 203). Čeprav se je večina anketirancev strinjala, da so prisilno priseljeni upravičeni do določene kakovosti življenja, jih je bila velika večina (81,5 %) proti temu, da bi se prisilno priseljeni za stalno naselili v Sloveniji.

Javnomnenjske raziskave so tako precej v skladu z vladno retoriko in strategijami, zato ni čudno, da so se začeli ustvarjati pogoji za učinkovito integracijo šele po desetih letih bivanja prisilno priseljenih v Sloveniji.

Vsebina pripovedi informatorjev se je z leti spreminjala. Po približno petih letih bivanja v Sloveniji so postajali manj zadovoljni, saj jim ni zagotovila možnosti zaposlitve. Ta problem je postajal iz leta v leto bolj pereč. Naj ilustriram, kako so prisilno priseljeni občutili odsotnost učinkovite integracije oziroma podaljšano liminalnost s pripovedjo Ramele in Velise.

Ramela se je rodila leta 1956 v vasi blizu Srebrenice. Moža ji je določil njen oče, kar je težko sprejela, vendar se je nanj navadila in rodili so se jima trije otroci. Mož je ostal na fronti v Srebrenici, pozneje se jim je pridružil v begunstvu v Sloveniji. Ramela je bila v domovini gospodinja, v Sloveniji je več let pomagala slovenskim družinam pri gospodinjstvu. Njen mož prav tako dela na črno in kdaj pa kdaj najde kakšno priložnostno delo. Cela družina je živela nekaj let v eni sobi v zbirnem centru na Viču. Soba je bila hkrati spalnica, dnevna soba in kuhinja. Nekaj let pred zaprtjem centra pa so dobili še eno sobo, ker so se nekateri izmed prisilno priseljenih preselili nazaj v Bosno in Hercegovino in je bilo v zbirnem centru malo več prostora. Osebno poznam Ramelo od leta 1996. Avgusta 2001 me je obiskala in začela pripovedovati, ne da bi ji jaz na začetku postavila kakršna koli vprašanja:

Če bi nam vsaj (Urad za priseljevanje in begunce, opomba N. V.) povedali, kako dolgo še lahko ostanemo v zbirnem centru. Če bi moji otroci in jaz vsaj vedeli, kaj nas čaka. Vsi si želimo isto. Zame je najtežje prav to, da ne vem, kako dolgo bom še lahko ostala v zbirnem centru. Ali je to res samo do oktobra ali dlje! Če bi vedela, bi poskusila poiskati kakšno stanovanje zase in za svojo družino. Če se bomo spet preselili, bodo otroci morali v drugo šolo. Vendar pa so v zbirnem centru tudi druge družine, ki bi rade dobro poskrbele za svoje otroke. Zakaj so nam rekli, da se bomo morali ta mesec preseliti iz zbirnega centra? Če hočejo, da se preselimo do prvega septembra, zakaj nas že niso preselili? Tako bi se vsaj že nekje nastanili. Mogoče bi bila to Bosna, mogoče bi bilo to kje v Sloveniji, tako da bi moji otroci lahko kam hodili v šolo. Ne pa da bodo otroci hodili v eno šolo en mesec, potem pa v drugo. Na nikogar nisem jezna. Me pa boli, zares me zelo boli, pa nisem jezna na Urad ali na vlado. Nikogar ne moremo kriviti. Vendar, zakaj našega problema že končno ne rešijo? Zakaj nam ne povedo, do kdaj bomo še begunci? Mogoče bi kdo zaprosil za delovno dovoljenje, saj bi tudi jaz, pa ne vem, kaj bo potem. Ne vem, kako se bomo vrnili. Nisem več preveč mlada. In naši otroci hodijo v šolo. Tudi moj mož bi zaprosil za delovno dovoljenje. Zakaj nam ne dajo vsaj stalnega bivanja? Zakaj nam niso povedali, do kdaj bomo imeli status begunca in roka, do katerega lahko ostanemo tukaj? Lansko leto so nam že rekli, da se bomo morali preseliti, to pravijo tudi letos. Morali bi poskušati razumeti našo situacijo. Zakaj nam ne rečejo, da moramo v Bosno, čeprav tam nimamo ničesar in se nimamo kam vrniti? Toda če bi se oni tako odločili, bi morali iti. Kaj bi ti storila, če bi živela tukaj deset let? Aprila bomo tukaj že deset let! Ali ni to že čas, da bi rešili naš problem? Veš, ko je bila vojna na Hrvaškem, mi je neka ženska dejala: 'Če bi se tri ženske skupaj usedle za nekaj časa, bi problem že rešile'. Mislim, da je res tako, če bi se tri ženske usedle, bi rešile naše probleme v Sloveniji, vse tiste probleme v Sloveniji, ki jih slovenska vlada ni rešila že toliko let. Če bi moja hiša še stala, bi se verjetno že jutri vrnila. Povrhu tega pa nimam nobenih veljav-
nih dokumentov za delo. Ljudje smo tako prisiljeni delati na črno za zasebna

podjetja. Včasih delamo tudi po dva meseca in ne dobimo plačila. Saj nikogar ne moremo tožiti, ker nimamo veljavnih dokumentov za delo. Namesto da bi nam plačali, včasih celo rečejo (delodajalci, opomba N. V.), da delamo brez dokumentov in da bodo poklicali policijo. To se dogaja, namesto da bi nam plačali, zlasti kadar želimo dobiti svojo plačo. Kdo pa nam bo dal stanovanja v najem, če nimamo dovoljenja za delo? Nihče, če se ne moremo zaposliti. Ali bi ti dala v najem taki osebi stanovanje? Težko. Tako pač je ... Jezna sem, ker ne rešijo našega problema in rečejo ali Bosna in Hercegovina ali Slovenija ...

Velisa se je rodila leta 1950. V Slovenijo je iz Bosne in Hercegovine pobegnila že leta 1992. Prišla je s sinom in možem. Ko so prispeli, so jih namestili v velike hale, ki jih je organiziral Rdeči križ. Kmalu pa so jih premestili v zbirni center v Celje. Živeli so v sobi, ki je bila velika petnajst kvadratnih metrov. Na začetku jih je bilo v sobi pet, saj so zaradi pomanjkanja prostora tja naselili še eno družino. Zadnjih nekaj let pa družina živi sama v sobi. Čeprav sta z možem univerzitetno izobražena, se v Sloveniji nista smela zaposliti. Njun sin je končal srednjo kemijsko šolo, vendar tudi on ne najde zaposlitve. Njegove prošnje za delo stalno zavračajo, kot razlog navajajo, da nima slovenskega državljanstva. Družina preživi s skromno vsoto denarja, ki jo dobi mož, ko od časa do časa dobi kakšno priložnostno delo.

Veliso sem prvič spoznala leta 1992. Med bivanjem v zbirnem centru pa je zbolela za astmo. Želela bi pomagati vsaj kakšni slovenski družini pri gospodinjstvu, vendar se v Celju tako delo težje najde kot v Ljubljani. Z Veliso sem se ponovno pogovarjala 22. marca 2002. Tudi tokrat na začetku nisem postavljala vprašanj, poslušala sem njeno pripoved:

Neka ženska je prišla pred nekaj dnevi v naš zbirni center in nam povedala, da lahko ostanemo do septembra, potem pa bomo dobili nekakšne dokumente. Dejala je, da še ne ve točno, katere dokumente bomo dobili, a da se bo vrnila čez en mesec in nam bo sporočila.⁵⁴

Begunci iz nekdanje Jugoslavije na Švedskem in v Nemčiji so dobili državljanstvo po petih letih. Tukaj dobiš 450 EUR, če se odločiš vrniti v Bosno in Hercegovino, kar pa ni dovolj za stroške tovornjaka. Strah nas je, da ne bomo imeli dovolj denarja za najem stanovanja. Poleg tega pa so v Bosni in Hercegovini higienski pogoji zelo slabi. Vsi tisti, ki v naši domovini ne najdejo zaposlitve, zelo težko živijo. Tukaj pa so nas vsi pozabili. Nihče nas več ne obišče. Če kdo že pride, gre samo v pisarno. Če iščemo službe, nam rečejo, da

⁵⁴ Pozneje sem ugotovila, da je bila ta ženska pravnica, ki sodeluje z neko nevladno organizacijo v Ljubljani. V zbirni center je prišla sama in govorila o odločitvah, ki jih Urad za priseljevanje in begunce še ni sprejel, takrat še niso niti vedeli, kaj bodo sprejeli. Tako širjenje dezinformacij civilne družbe je bilo redko, večina nevladnih organizacij je namreč dolga leta spodbujala bivši Urad za priseljevanje in begunce, da bi dajal točne in pravočasne informacije.

potrebujemo slovensko državljanstvo. V enem izmed sosednjih vrtcev so hoteli 240 EUR za varstvo otroka. Razlog je bil v tem, ker je mama začasna begunka in nima slovenskega državljanstva. Najtežja situacija pa je za odrasle. Nisem še za v pokoj, vendar pa nismo prilagojeni slovenski družbi, saj se deset let nismo mogli zaposliti. Tudi če dobim delovno dovoljenje, ne vem, če sem še sposobna delati, saj se nisem smela zaposliti deset let. Postali smo pasivni in bolni. Mladi, ki so v Sloveniji končali šolo, se bodo lažje prilagodili, če bodo dobili pravico do dela.

V zbirnem centru imamo žensko, ki je prišla v Slovenijo leta 1992 kot začasna begunka. Njen mož je že prej delal v Celju nekaj let. Imel je majhno plačo in vseskozi živel v samskem domu, ona pa v zbirnem centru. Prva leta prisilne preselitve je dobivala hrano v zbirnem centru, pred nekaj meseci pa ji hrane niso hoteli več dati in dejali, da lahko zanjo poskrbi njen mož, čeprav je imela ona še vedno status začasne begunke. Z možem pa se ni najbolje razumela in za nekaj časa je celo odšel in ni imela nobene hrane. Pritožili smo se upravniku zbirnega centra in spet je začela prejemati hrano.

Žal nam je, ker nismo šli na Švedsko ali v Nemčijo. Naše življenje je zdaj še težje kot na začetku ... Kljub temu pa nas preteklost ne zanima, radi bi vedeli, kakšna bo naša prihodnost. Veliko se govori o tem, vendar nimamo točnih informacij. Ne povedo nam (Urad za priseljevanje in begunce, opomba N. V.), kako bodo rešili naš problem. To je prikrita repatriacija. Očitno želijo, da se vrnemo v Bosno in Hercegovino, vendar nas nočejo pregnati s silo.

Na tisoče prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji se je sicer vrnilo v domovino, nekaj manj kakor 2000 pa se jih je odločilo ostati tukaj. Vendar pa je tudi za njih sedanost težavna, prav tako prihodnost, saj še vedno čutijo posledice tega, da se deset let niso smeli zaposliti. Nekateri so zaradi desetletne prepovedi zaposlovanja postali težje zaposljiva kategorija, saj nimajo več zaupanja vase, da bi še lahko opravljali delo, ali pa so zgubili upanje, da bi delo dobili, saj delo iščejo tudi Slovenci in slednji ga lažje dobijo kot prisilno priseljeni. Mnogi so v tem času zboleli ali ostareli in se ne počutijo več zmožne za delo. Občasno se kateri od njih tudi vrne v Bosno in Hercegovino, saj se tukaj ne more več preživljati.

SOCIOKULTURNA INTEGRACIJA

Izobraževanje

V prvem begunskem letu v Sloveniji je bila organizirana za otroke, ki so se prisilno preselili iz Bosne in Hercegovine, osnovna šola posebej za njih. Šolsko leto 1992/1993 se je tako v šolah za prisilno priseljene začelo decembra 1992. Prostorske in druge materialne pogoje so pomagale urediti občine. V teh šolah so poučevali prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine. Problem pa je bil, ker nekateri izmed njih niso imeli pedagoške izobrazbe. Za svoje delo pa so dobili skromno plačilo, ki so ga prispevali tuji donatorji, zlasti Mednarodna islamska organizacija za humanitarno pomoč (IRO). Nekaj manjših sredstev je bilo zagotovljenih iz proračuna Republike Slovenije, prispevali pa so jih tudi Visoki komisariat Združenih narodov za begunce, UNICEF in Zavod za odprto družbo – fundacija Soros. Segregacijsko obliko šolanja je Ministrstvo za šolstvo in šport pojasnilo z naslednjimi besedami:

Odločili smo se za vzpostavitev vzporednega izobraževalnega programa, ki ni vključen v šolski sistem Republike Slovenije. Otroci tako niso vključeni v naš obvezni šolski program, saj bi bila taka integracija prvi korak k asimilaciji teh otrok, tega pa načeta ne slovenska ne bosanska vlada. Ker pouk za otroke poteka v njihovem maternem jeziku, sta nacionalna in kulturna identiteta teh otrok ohranjeni. In ko se bodo vrnili v domovino, bodo lahko normalno živeli (Doupona Horvat, Verschueren, Žagar, 1998: 31).

Očitno je, da so tudi slovenski uradniki pričakovali, da bo vojna trajala le nekaj mesecev, in se niso zavedali tega, kar venomer ponavlja Harrell-Bondova, da so problemi begunstva dolgotrajni in da nekateri ostanejo za vedno. Slabo se zdi tudi razumevanje integracije in njene pomembnosti za blaginjo ljudi. Po podatkih v omenjeni knjigi Doupone Horvatove, Verschuerena in Žagarja so nekateri starši slovenskih otrok pisali pisma na tedanje Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, da ne želijo, da hodijo njihovi in otroci prisilno priseljenih v isti razred.

Po podatkih tedanjega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport so bile v šolskem letu 1992/1993 na petinpetdesetih lokacijah v petinštiridesetih slovenskih občinah ustanovljene osnovne šole za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine. Tabela 1 prikazuje stanje v naslednjih letih:

Tabela 1: Osnovne šole za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine⁵⁵

Šolsko leto	Število občin	Število šol	Število učencev	Število učiteljev	Letni učni uspeh (%)
1992/3	45	55	5252	362	97
1993/4	32	32	3835	368	95
1994/5**	23	23	2267	307	94
1995/6	1*	101	19	1	98

* v občini Postojna

** v šolskem letu 1994/1995 je 520 prisilno priseljenih učencev že obiskovalo slovenske šole

Stopnjo izobrazbe učiteljev v bosanskih šolah prikazuje Tabela 2.

Tabela 2: Stopnja izobrazbe učiteljev v bosanskih šolah

Šolsko leto	Število učiteljev	Srednja izobrazba	%	Višja izobrazba	%	Visoka izobrazba	%
1992/3	362	67	19	164	45	131	36
1993/4	368	25	7	137	37	206	56
1994/5	307	70	22	128	42	109	36

Šole za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine so bile zlasti primerne za tiste učence, ki so doživeli veliko vojnih travm in so imeli v begunstvu slabše pogoje. V teh šolah so imeli tudi učitelji izkušnje z vojnimi travmami. Poleg tega jim je tedanje Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport organiziralo več seminarjev, kjer so obogatili svoje znanje o sprostitvenih tehnikah v šoli, o možnostih preprečitve psihičnih travm v šoli itd. Način učenja je bil manj zahteven kakor v slovenskih šolah, kar pa ni odgovarjalo učencem, ki so doživeli manj vojnih travm in so imeli v begunstvu boljše pogoje. Mnogi starši teh otrok so želeli svoje otroke čim prej priključiti slovenskim šolam, da otroci ne bi izgubljali časa z lažjim programom.

Pomembna funkcija šole je bila tudi, da je učencem strukturirala čas ter jih poleg znanja osredotočala na nekaj drugega kot vojno v Bosni in Hercegovini. Problem pa je pogosto nastopil pri učenju, saj mnogi niso imeli prostora za učenje v natrpanih zbirnih centrih. Kljub temu pa so po mnenju tedanjega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport dosegli razmeroma dober učni uspeh (glej Tabelo 3).

⁵⁵ Podatke za tabele v tem poglavju je posredovalo tedanje Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

Tabela 3: Učni uspeh v osnovnih šolah za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine

Šolsko leto	1992/1993	1993/94	1994/95	1995/96*
Število učencev	5459	389	2838	84
Splošni učni uspeh	97	94	94	98
% odličnih učencev	31	29	25	30
% prav dobrih učencev	24	22	23	19
% dobrih učencev	27	26	25	30
% zadostnih učencev	15	18	21	19
% nezadostnih učencev	3	5	6	2

* Postojna

V šolskem letu 1995/96 so se otroci prisilno priseljenih vključili v slovenske osnovne šole, razen v Postojni, kjer prostorske razmere niso bile dovolj velike, da bi šole lahko sprejele tako veliko število otrok. Po podatkih tedanjega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport je bilo kar 87 % otrok uspešnih v prvem letu šolanja v slovenskih šolah. Značilno je, da se jim je učni uspeh v naslednjih letih izboljševal. Na splošno so starši slovenskih otrok otroke prisilno priseljenih dobro sprejeli, le 1 % šol je poročalo o negativnem odnosu staršev do prisilno priseljenih. Tudi večina učiteljev jih je pozitivno sprejela, pojavili pa so se tudi posamični primeri, ko so učitelji te učence odklanjali.

Po šolah je bila organizirana tudi učna pomoč za prisilno priseljene otroke, zlasti za učenje slovenščine in matematike. V glavnem so to pomoč financirali tuji donatorji. Prisilno priseljeni otroci so dobili tudi naslednjo materialno pomoč: brezplačne malice, okoli 10 % učencev je dobilo tudi brezplačna kosa (zdravstveno šibki, vključeni v podaljšano bivanje, posebno zanemarjeni učenci), brezplačni učbeniki so bili na voljo za vse, delna nadomestila za nakup delovnih zvezkov in drugih učnih pripomočkov ter brezplačen prevoz do šole za tiste, ki so ga potrebovali. Prav tako je šola prejela sredstva za kritje stroškov šolskih dejavnosti (ekskurzije itd.) prisilno priseljenih otrok.⁵⁶

Dlje kot je trajala bosanska šola, bolj so starši želeli vključiti svoje otroke v slovenske šole. Pogoji v begunskih šolah namreč niso bili najboljši, ni bilo telovadnic in namenskih učilnic. Zmanjševalo se je tudi število učencev in učiteljev.

Z več problemi pa so se srečali srednješolci, ki se pogosto niso mogli vpisati, kamor so želeli, temveč na šole, kjer so bila prosta mesta (zdravstvena, tekstilna, kemijska). Zlasti so imeli učenci težave pri tujih jezikih, saj se v domovini niso učili angleščine, ampak ruščino. Nekaterim je povzročal težave tudi slovenski jezik in naravoslovno-tehnični predmeti.

Nekateri visokošolski zavodi so oprostili prisilno priseljene študente iz

⁵⁶ Po podatkih tedanjega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport.

Bosne in Hercegovine v Sloveniji plačevanja šolnin, saj so drugače kot tuji državljani morali plačevati šolnine. Pri šolninah je pomagal tudi Visoki komisar Združenih narodov za begunce in Zavod za odprto družbo. Nekdanje Ministrstvo za znanost in tehnologijo pa je štipendiralo nekaj podiplomskih študentov iz Bosne in Hercegovine. Po mnenju tedanjega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport sta v šolskem letu 1998/1999 podelila več študijskih pomoči študentom iz Bosne in Hercegovine tudi Ministrstvo za ekonomske odnose iz Bosne in Hercegovine in tedanje Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. Sredstva, namenjena tem študentom, izhajajo iz sredstev, ki jih je Republika Slovenija namenila za obnovo Bosne in Hercegovine.

Leta 1999 je prišlo večje število prisilno priseljenih v Slovenijo s Kosova. Nekaj pa jih je prišlo v Slovenijo že prej, saj se je nasilje na Kosovu stopnjevalo. V šolskem letu 1998/99 je sedemindvajset prisilno priseljenih učencev s Kosova obiskovalo slovensko osnovno šolo. V drugih krajih v Sloveniji pa je slovensko osnovno šolo obiskovalo sedemdeset učencev s Kosova. Po eksodusu s Kosova spomladi 1999 pa jih je bilo skupno že dvesto triintrideset v slovenskih osnovnih šolah. Od tega jih je bila večina v Ljubljani (77). Po mnenju tedanjega Ministrstva za šolstvo, znanost in šport je bilo vključevanje otrok s Kosova v slovenske osnovne šole zaradi nepoznavanja slovenskega jezika težje kot vključevanje otrok iz Bosne in Hercegovine. Omenjeno Ministrstvo je tudi pripravilo izobraževanje učiteljev, ki so kosovske otroke poučevali, in dodatno pomoč za učence. Poleg tega so poleti organizirali razne poletne šole in taborne, da bi se prisilno priseljeni s Kosova lažje vključili v slovensko družbo. Na taborih so imeli možnost dodatnega učenja slovenskega jezika.

Slabše kot za otroke pa je bilo na področju izobraževanja poskrbljeno za odrasle. Poklicno usposabljanje je organizirala Ustanova Fundacija Gea 2000, občasno pa sta prispevala sredstva v tovrstne namene tudi tedanji Urad za priseljevanje in begunce ter UNHCR.

Zdravstvo

Tedanje Ministrstvo za zdravstvo je urejalo obseg zdravstvenih storitev za begunce, osebe z začasnim zatočiščem, za iskalce azila in tujce, ki jim je bila prošnja za azil zavrnjena, a se lahko začasno zadržujejo v Sloveniji. Do sprejetja Zakona o začasnem zatočišču leta 1997 je bilo začasnim beguncem zagotovljeno osnovno zdravstveno varstvo. Problem zdravstvenega varstva je bil v tem, da je šlo v glavnem samo za nujno medicinsko pomoč. Tako na primer mladim (in starejšim) prisilno priseljenim zoba niso pozdravili, če jih je bolel, temveč so ga izpulili.

Na podlagi 22. člena Zakona o začasnem zatočišču iz leta 1997 je minister tisti, ki določi obseg zdravstvenih storitev. Ta je odvisen od pravnega statusa, ki ga ima oseba. Največ pravic imajo begunci in begunke po Ženevski konvenciji, manj z jih imele osebe z začasnim zatočiščem.

Obseg in način zdravstvenega varstva oseb z začasnim zatočiščem je bil naslednji:

- Pravica do nujne medicinske pomoči, vključno z nujnimi reševalnimi prevozi in nujnimi zdravili;
- Pravica do nujnega zdravljenja po odločitvi lečečega zdravnika:
  - ohranitev življenjsko pomembnih funkcij, zaustavljanje večjih krvavitev oziroma preprečitev krvavitve;
  - preprečitev nenadnega poslabšanja zdravstvenega stanja, ki bi lahko povzročilo trajne okvare posameznih organov ali življenjskih funkcij;
  - zdravljenje šoka;
  - storitve pri kroničnih boleznih in stanjih, katerih opustitev bi neposredno in v krajšem času povzročila invalidnost, druge trajne okvare zdravja ali smrt;
  - zdravljenje vročinskih stanj in preprečevanje širjenja infekcije, ki bi utegnile voditi do septičnega stanja;
  - zdravljenje oziroma preprečevanje zastrupitve;
  - zdravljenje zlomov kosti oziroma zvinov ter drugih poškodb, pri katerih je nujno posredovanje zdravnika;
  - zdravila s pozitivne liste, ki so predpisana na recept za zdravljenje navedenih stanj;
  - nujni prevozi z reševalnimi in drugimi vozili v tem primeru;
- pravica do neodložljivih storitev specialistično ambulantnih in bolnišničnih dejavnosti;
- pravica do zdravstvenega varstva žensk: kontracepcijska sredstva, prekinitev nosečnosti, zdravstvena oskrba v nosečnosti in ob porodu.⁵⁷

Sredstva za zdravstvene storitve je poravnal tedanji Urad za priseljevanje in begunce, to so bila sredstva iz proračuna Republike Slovenije.

Tabela 4 prikazuje pregled stroškov zdravstvenih storitev za osebe z začasnim zatočiščem po letih.

Tabela 4: Pregled stroškov zdravstvenih storitev za osebe z začasnim zatočiščem (v SIT)

Leto	Znesek	Leto	Znesek	Leto	Znesek
1993	691.807.294,70	1997	522.843.122,13	2001	384.830.233,66
1994	821.699.838,43	1998	396.200.085,38	2002	336.999.293,77
1995	1.006.300.762,27	1999	381.652.723,54	2003	133.658.187,05
1996	812.023.836,78	2000	489.836.816,29		

⁵⁷ Podatke o obsegu plačanih zdravstvenih storitev in podatke v tabelah v tem poglavju mi je posredoval tedanji Urad za priseljevanje in begunce.

Sredstva so se zmanjševala zato, ker so se nekateri vračali v Bosno in Hercegovino in se je število porabnikov zmanjševalo (glej Tabeli 5 in 6).

Tabela 5: Razpored porabljenih sredstev glede na namen za leti 1997 in 1998

Namen	1997 v mio sit	%	1998 v mio sit	%
Splošna zdravstvena služba	46,8	8,95	38,4	9,68
Bolnišnična oskrba + spec. zdrav. storitve	285,8	54,67	204,8	51,69
Stomatološke storitve	10,0	1,91	4,5	1,13
Lekarniške storitve	92,4	17,68	71,3	17,98
Medicinsko-tehnični pripomočki	5,1	0,98	6,1	1,55
Reševalni prevozi	13,2	2,52	7,6	1,93
Domovi starejših občanov	62,7	11,98	63,4	16,01
Drugo	6,8	1,31	0,1	0,04
Skupaj	522,8	100,00	396,2	100,00

Tabela 6: Preglež porabljenih sredstev glede na namen za leti 2002 in 2003

Namen	2002 v mio sit	%	2003 v mio sit	%
Bolnišnice	175,9	52,19	70,7	52,87
Zdravstveni domovi	39,5	11,75	13,7	10,25
Lekarniške storitve in ortoped. pripomočki	63,7	18,89	27,3	20,42
Domovi starejših občanov	43,5	12,91	18,6	13,92
Reševalni prevozi	2,1	0,63	1,1	0,82
Zasebne ambulante	12,3	3,63	2,3	1,72
Skupaj	337,0	100,00	133,7	100,00

Sredstva za zdravstvene storitve so se občutno znižala leta 2003, saj so do konca februarja 2003 vse osebe z začasnim zatočiščem, ki so ostale v Sloveniji, pridobile status tujca z dovoljenjem za stalno bivanje v skladu z Zakonom o dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču. Ta status jim je omogočil vključitev v sistem zdravstvenega zavarovanja. Zakon o dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču je določil trimesečno prehodno obdobje, v katerem so si morali urediti zdravstveno zavarovanje. Dokler si tega niso uredili, vendar ne dlje kakor tri mesece od pridobitve dovoljenja za stalno bivanje, je bil plačnik zdravstvenih storitev tedanji Urad za priseljevanje in begunce.

Verska integracija

Večina prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine je muslimanske veroizpovedi. Po pisanju Moličnikove (v Vrečer, ur., 1999) so se nekateri zatekli k veri po begunski izkušnji, čeprav prej niso zahajali v džamijo, vendar pa to ne velja za vse Muslime v Sloveniji. Moličnikova meni:

Integracija skupnosti je ena od funkcij religije. Ob doživljanju izkoreninjenja pa dobi integracijska funkcija večjo težo od običajne. Religija kot integracijska vez postane posrednica med posameznikom in družbo (skupnostjo beguncev in begunk), je stanovitna in posameznika odtegne iz izoliranosti. Slednje je še posebno pomembno pri procesu premagovanja krize in adaptacije v novem okolju (v Vrečer, ur., 1999: 95).

Vendar pa je prisilno priseljenim muslimanom Slovenija omogočala samo delno versko integracijo, saj v Sloveniji ni džamije. V zbirnem centru na Viču so spremenili eno sobo v molilnico, ko je center še obstajal, drugače pa hodijo molit v Moste, kjer je v hiši na Grablovičevi ulici molilnica. Ta hiša pa ni bila zgrajena kot verski objekt, poleg tega pa je premajhna za 60.000 Muslimanov, ki živijo v Sloveniji.⁵⁸ Ob večjih praznikih muslimanska skupnost najame športne hale, ki pa tudi ne rešijo problema verske integracije, saj niso verski objekti. Čeprav je verska integracija človekova pravica in pomembna za enakopravno vključevanje, so v Sloveniji ovire za gradnjo džamije že tri desetletja in pol.

V Sloveniji je bila džamija v Logu pod Mangrtom med prvo svetovno vojno. Takrat se je veliko muslimanskih vojakov bojevalo za slovensko severozahodno mejo. Porušili so jo ob koncu vojne.

Prva iniciativa muslimanske skupnosti, da bi zgradili džamijo, sega že v leto 1969.⁵⁹ Od takrat pa si omenjena skupnost zaman prizadeva za zgraditev džamije. Takrat si je muslimanska skupnost želela zgraditi džamijo za Bežigradom, vendar je temu nasprotovalo lokalno prebivalstvo. Podobno se je dogajalo tudi v naslednjih desetletjih in še danes, ko lokalno prebivalstvo poskuša

⁵⁸ Ta številka je ocena nekdanjega vodje slovenskih muslimanov muftija Osmana Dogiča. Po Popisu prebivalstva iz leta 2002 je bilo v Sloveniji 47.488 muslimanov. Po popisu iz leta 1991 jih je bilo 29.361 in približno 3000 v Titovi Jugoslaviji (ocena, ki se je pojavljala v medijih). Razlike v številu ne pomenijo, da število muslimanov v Sloveniji narašča, temveč da je politična klima zdaj bolj odprta do religije, ki je bila zatirana v socialistični Jugoslaviji.

⁵⁹ Da bi ugotovila, kdo je preprečeval gradnjo džamije, sem analizirala pisanje slovenskih medijev od začetka sedemdesetih let naprej. Analizirala sem članke v naslednjih slovenskih časopisih in revijah: *Delo* (75 člankov), *Dnevnik* (20), *Večer* (4), *Slovenske novice* (6), *Primorske novice* (1), *Mladina* (12), *Mag* (3), *Družina* (2), *Panorama* (2), *Demokracija* (2), *Žurnal* (2), *Start* (1), *Jana* (1), *Nedeljski dnevnik* (1), *Mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo* (1), *Vjesnik* (2).

preprečiti gradnjo džamije. Le enkrat je graditvi džamije nasprotovala vladna institucija, in sicer v sedemdesetih letih na lokaciji Žale. Takrat je Zavod za ohranjanje naravne in kulturne dediščine nasprotoval gradnji džamije na tej lokaciji in trdil, da džamija ne bi bila v skladu s širšim kulturnim prostorom Plečnikovih Žal.

Petnajst let skoraj ni bilo javne polemike o gradnji džamije. Mediji v devetdesetih začnejo poročati o desničarskih strankah, ki niso bile naklonjene gradnji džamije v Sloveniji. Kot enega izmed argumentov so navedli, da gradnja džamije ni v skladu s krščansko kulturo slovenskega naroda in da je gradnja džamije tudi proti kulturi Srednje in Vzhodne Evrope. V medijih so se pojavili tudi očitki, da bi bil minaret previsok. *Panorama* pa je leta 1998 prvič objavila, da je sprenevedanje glede džamije kršitev človekovih pravic in kršitev evropskih civilizacijskih standardov.

Leta 1999 je muslimanska skupnost predlagala novo lokacijo za džamijo na Viču. Zgodilo se je podobno kot pri drugih lokacijah, pojavilo se je veliko »argumentov«¹ proti džamiji. Med drugim so dejali, da na tem območju živi veliko bosanskih Srbov, ki naj bi nasprotovali gradnji džamije. Eden izmed protiargumentov naj bi bilo tudi dejstvo, da na tem območju živi veliko slovenskih politikov (Murgle).

Javna debata o gradnji džamije je dosegla svoj višek v novem tisočletju. Eden izmed razlogov je v tem, da je leta 2001 Osman Đogić postal mufti, vodja muslimanske skupnosti v Sloveniji in si je začel zelo intenzivno prizadevati za gradnjo džamije v Ljubljani. Med protiargumenti za gradnjo džamije se pojavijo mišljenja, da bo gradnja džamije užalila religiozna čustva Slovencev (član stranke Nova Slovenija). Naslednji protiargument je bil, da bo mujezinov klic k molitvi preglasen in da bo gradnja džamija škodovala turizmu, saj bo Slovenijo postavila bolj na Balkan.

Leta 2001 se v medijih pojavijo tudi pisma vrtičkarjev na Viču, ki imajo na ozemlju, kjer naj bi bila džamija, najete vrtove. Bili so proti džamiji, pridružilo pa se jim je tudi lokalno prebivalstvo Viča. Pisali so tudi, da je tam potresno in poplavno območje in zato neprimerno za gradnjo džamije.

Leta 2002 se pojavi veliko pisem bralcev v najbolj branem dnevniku *Delo*. Vsako pismo, ki je govorilo v korist džamiji, je izzvalo negativen odziv in obratno. Po 11. septembru 2001 v New Yorku so nekateri začeli muslimane povezovati s terorizmom. Leta 2003 pa časopisi poročajo o izjavi takratnega slovenskega nadškofa Franca Rodeta, da je proti gradnji džamije, saj ta ni samo verski in duhovni center, temveč tudi politični.

Nekateri so šli v pismih bralcev tako daleč, da so primerjali muslimane v Sloveniji s Turki, ki so v 15., 16. in 17. stoletju ropali po Sloveniji in ubijali ljudi. V enem izmed pisem pa je nekdo izrazil ksenofobijo s strahom pred tem, da bi večje skupine muslimanov prinesle bolezni. Prav tako se je skupina Slovencev bala, da bi se potem muslimani v Sloveniji reproducirali v večjem številu kot zdaj.

Eden izmed ljubljanskih mestnih svetnikov je izjavil na sestanku, da bi morali vprašati vlado, če se strinja z zgraditvijo džamije ali ne. Nekdo druga pa se je zavzel za referendum, kjer bi ljudje odločali o gradnji džamije. Temu je nasprotoval član takrat vodilne Liberalne demokracije z argumentom, da na referendumu ne moremo odločati o človekovih pravicah. Pojavili pa so se seveda tudi članki, ki so se zavzemali za gradnjo džamije. Eden izmed slovenskih novinarjev je na primer zapisal, da je s slovensko identiteto že zdaj nekaj narobe in je gnila, če jo lahko ogrozi en minaret poleg deset tisoč katoliških cerkva. Člani desničarskih strank so zbrali 10.000 podpisov za referendum, vendar pa se je ljubljanska županja Danica Simšič odločila, da referendum ni v skladu s slovensko ustavo, in ga je dala v presojo ustavnemu sodišču. Slednje je rzsodilo, da bi bil tak referendum kršitev človekovih pravic, in do referenduma ni prišlo.

Na začetku leta 2005 se je pojavila nova ovira za gradnjo džamije. Oglasili so se namreč Lazaristi, katoliški red, ki so povedali, da je del zemlje, kjer naj bi bila zgrajena džamija, v denacionalizacijskem postopku in pripada njim. Na srečo pa so se v marcu 2005 temu ozemlju odrekli in obvestili so občino, da bi bili zadovoljni z vračilom katere druge zemlje. Na žalost se je tudi ta lokacija za džamijo pokazala za neuresničljivo. Mestni svetniki, ki so o tem odločali, so dobili anonimno pismo, da jim bodo stregli po življenju, če bodo zemljišče namenili za prodajo muslimanom za džamijo. Konec leta 2006 pa je postal župan Ljubljane Zoran Janković, ki je kmalu po izvolitvi poiskal novo lokacijo za džamijo, in sicer na Parmovi ulici za Bežigradom v Ljubljani. Muslimani so s to lokacijo zadovoljni. Ob zaključku pisanja knjige decembra 2006 še ni bilo protestov lokalnih prebivalcev proti džamiji. Upam, da nadaljnih ovir za gradnjo džamije ne bo in da lokalno prebivalstvo ne bo protestiralo kakor v prejšnjih treh desetletjih in pol.

Iz časopisnih člankov o gradnji džamije je razvidno, da se razlogi proti džamiji pogosto uporabljajo kot krinka za diskriminatorno obnašanje in ksenofobnost. Dejstvo, da gradnjo džamije preprečujejo že tri desetletja in pol, nakazuje večjo stopnjo netolerantnosti do muslimanov med Slovenci, kakor se kaže na prvi pogled.⁶⁰

Pri tem je zanimivo, da tu ne gre za državo, ki krši človekove pravice na eni strani in »dobrimi« ljudmi na drugi strani, temveč gre za ljudi, ki si vedno znova na neki novi lokaciji prizadevajo preprečiti gradnjo džamije (Vrečer, 2006).

---

⁶⁰ Protesti lokalnega prebivalstva proti džamiji so primerljivi z vaškimi stražami, s katerimi so poskusili preprečiti naselitev romske družine Strojani po vaseh v Ivančni Gorici in na obrobju Ljubljane konec leta 2006. Nakazujejo na veliko mero nestrpnosti do drugih etničnih in religioznih skupin med prebivalstvom v Sloveniji.

INTEGRACIJA SPOLOV

Po podatkih IOM je na svetu približno petdeset milijonov ljudi, ki so mednarodni migranti, približno polovica migrantov je žensk. Stephen Castles in Mark J. Miller govorita o feminizaciji migracij (1998, [1993]) kot o svetovnem trendu. Približno 80 % pa je med prisilno priseljenimi žensk, to je številka, ki je označena kot medkulturno dejstvo.

Problematika spolov je bila v zgodovini prisilnih gibanj precej zanemarjena do sredine sedemdesetih let, ko so prisilno priseljenim ženskam začeli posvečati več pozornosti. Znanstveniki in humanitarni delavci so se začeli zavedati, da imajo ženske posebne potrebe, programi pomoči pa so bili kar najbolj namenjeni moškim. Prisilno priseljene ženske so tako zlasti v osemdesetih letih dobile več pozornosti v znanstveni literaturi in v programih intervencije in pomoči. Vendar pa je vključevanje žensk v begunske strategije in študij potekalo počasi in marginalno (Callamard, v Ager, 1999).

Poudarjeno je bilo, da imajo ženske posebne potrebe tudi zato, ker so v državi izvora ali med begom ali celo v državi sprejema pogosto doživele spolno nasilje. Na začetku novega tisočletja so spolno preganjanje začeli bolj upoštevati kot vzrok za begunstvo. UNHCR si je začel v večji meri prizadevati, da dobijo ženske, ki so doživele spolno preganjanje, status begunk po Ženevski konvenciji. Prav tako so v svoj opis nalog in poslanstva iz leta 1998 vnesli naloge v zvezi z ženskami: zavzemanje za zaščito in pomoč beguncem in drugim na nepristranski način, na osnovi njihovih pravic in ne glede na njihovo raso, religijo, politično mnenje in spol. UNHCR še zlasti posveča posebno pozornost potrebam otrok in si prizadeva za promocijo enakopravnih pravic žensk in otrok (UNHCR, 2001).

Po mojem mnenju je pristop, ki posveča pozornost problematiki spolov, zlasti primeren za razumevanje medosebnih odnosov med ženskami in moškimi in za razumevanje življenja v begunstvu na splošno. V zadnjih letih pa je bilo poudarjeno, da mora pristop, ki upošteva problematiko spolov, upoštevati potrebe žensk in moških in jih preučevati relacijsko, saj je zanemarjanje specifičnih potreb moških tudi ena izmed oblik zanemarjanja problematike spolov (Voutira et al., 1995).

Ta pristop je zlasti primeren za razumevanje prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Tudi za Slovenijo sicer velja, da je približno 80 % žensk in otrok in da predstavljajo ranljivo skupino, zlasti tiste, ki so v begunstvu same z otroki. Vendar pa se je izkazalo, da tudi moški predstavljajo ranljivo skupino, saj so mnogi v begunstvu izgubili svojo ekonomsko vlogo, ker se niso smeli zaposlovati, in s tem pomembne smisle v svojem življenju. Za mnoge moške je izguba ekonomske vloge pomenila veliko izgubo, saj je bila v domovini ekonomska vloga njihova glavna vloga. Za mnoge družine, zlasti na podeželju, so bili v Bosni in Hercegovini značilni patriarhalni odnosi, ko je moški služil

denar, ženske pa so ostale doma in skrbele za otroke, dom in družino. Na podeželju Bosne in Hercegovine so bile značilne tudi dogovorjene poroke, ko so očetje odločali, s kom se bo hčerka poročila. Tiste s srednjo in univerzitetno izobrazbo so se pogosteje zaposlovale kakor tiste z nižjo izobrazbo. Zlasti so se pogosteje zaposlovale tiste prisilno priseljene, ki so živele v mestih, poleg službe pa so skrbele tudi za družino, ki je bila večinoma njihova skrb.

Medtem ko so ženske v begunstvu ohranile svojo tradicionalno vlogo in skrbele za otroke, dom in družino, se moški tudi v begunstvu niso bolj vključevali v skrb za družino, čeprav so bili brezposelni. Medtem ko je ženskam skrb za družino osmislila in strukturirala čas, moški po navadi niso vedeli, kaj bi počeli, zlasti tisti, ki so bili nastanjeni v nastavitvenih centrih. V Sloveniji se namreč prisilno priseljeni niso smeli dejavno vključiti v organizacijo življenja v nastanitvenih centrih, kar je pomenilo še izgubo vloge v skupnosti, ki so jo moški po navadi imeli v državi izvora. Tudi sicer po svetu so vloge moških prisilno priseljenih najbolj okrnjene v begunskih centrih (prim. Callamard, v Ager: 1999). Ohranjanje in vzdrževanje ženske vloge skrbi za otroke, dom in družino tako funkcionira kot prilagoditev na situacijo prisilnega priseljenstva. Moji terenski rezultati potrjujejo dejstvo, da so večinoma ženske begunstvo lažje prenašale kakor moški. Nekateri moški so se zatekli celo v alkohol, čeprav ga muslimanska vera prepoveduje, medtem ko nisem poznala nobene ženske, ki bi brezizhoden položaj poskušala »reševati« z alkoholom. Prav nasprotno, ker muslimanska religija in kultura nista alkoholu naklonjeni, so ženske težko prenašale, če so se moški napili.

Prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine so bili zaradi desetletnega statusa začasne begunske zaščite tudi izključeni iz politične participacije. Znano je, da se povsod po svetu moški bolj politično udeležujejo kakor ženske, kar je bila zanje dodatna izguba. Lahko so sicer volili v Bosni in Hercegovini, saj so ohranili državljanstvo domovine.

Naslednje dejstvo, ki je oteževalo situacijo moških v begunstvu, je bilo ekonomsko izkoriščanje, ki so ga mnogi doživljali pri delu na črno. Kot sem pisala v poglavju o ekonomski integraciji, prisilno priseljeni za svoje delo na črno pogosto niso prejeli plačila, kar je bilo zanje razumljivo zelo težko in je povečevalo njihovo depresivnost in občutke brezizhodnosti.

Tudi dejstvo, da so si nekatere ženske v begunstvu našle priložnostno delo, je bilo mnogim moškim težko sprejeti, zlasti tistim, katerih žene v Bosni in Hercegovini niso bile zaposlene. Nekateri so občutile zadovoljstvo, ker so prvič v življenju postale vsaj nekoliko ekonomsko neodvisne od moža, moške pa so ob tem pogosto občutili pomanjkanje občutka varnosti, saj se jim je zdelo, da so ženske nenadoma začele od njih več zahtevati in niso bile več zadovoljne s tradicionalno porazdelitvijo vlog.

Ženske so večinoma našle priložnostno zaposlitev v neformalni ekonomiji in so pomagale v gospodinjstvih slovenskih družin. Njihova situacija je bila podobna mnogim drugim ženskam migrantkam po svetu, ki se prav tako naj-

pogosteje zaposlujejo v neformalni ekonomiji (prim. Anderson, v Kofman in Sales, 1998). Problem tega dela pa je nizek ekonomski in socialni status, poleg tega pa ne omogoča socialnih in pokojninskih pravic. Udeležba v neformalni ekonomiji je tako pogosto edini način za pridobitev vsaj delnega dohodka. Za prisilno priseljene ženske je namreč značilno, da so na trgu delovne sile trojno diskriminirane: kot ženske, kot tujke in še kot prisilno priseljene, ki nimajo druge izbire, kakor da poprimejo za vsako delo, ki se jim ponudi (prim. Anderson, v Kofman in Sales, 1998). Poleg tega se na trgu delovne sile srečujejo tudi s ksenofobijo in diskriminacijo. Vendar pa je bilo značilno, da je bilo delo prisilno priseljenih v slovenski gospodinjstvih zelo slabo plačano. Pogosto so dobile komaj 500 SIT (dobra 2 EUR) na uro.

Ženske po navadi niso skrbele samo za svoje otroke in može, temveč tudi za širšo družino. Ohranjale so stik s tradicionalno kulturo, do katere izgube pride v situacijah begunstva, ženske pa so tradicionalno kulturo v begunstvu vzdrževale bolj kakor moški. Tako so na primer med vojno v Bosni in Hercegovini (in včasih tudi po njej) sorodnikom pošiljale denar in oblačila. Poleg tega so tradicionalno kulturo vzdrževale tudi prek ohranjanja rutine v gospodinjstvu. Večina žensk je kuhala njihovo tradicionalno hrano, če so le upravniki nastanitvenega centra to dovoljevali. Kuhanje tradicionalne hrane je pomenilo tudi ohranjanje kulturne identitete države izvora. Ženske so izdelovale tudi preproge, prevleke za blazine in prte, s katerimi so opremile sobe v nastanitvenih centrih in v zasebnih namestitvah. Skrb za tradicionalno kulturo je funkcionirala kot prilagoditev na begunsko situacijo, saj so tudi z njo ženske osmislile svoje bivanje v begunstvu in strukturirale svoj čas.

Drugače pa se prisilno priseljene ženske niso mogle dejavneje vključevati v organizacijo nastanitvenih centrov ali v širšo skupnost države sprejema, saj jim prepoved zaposlovanja in način organizacije nastanitvenih centrov tega nista dopuščala. Dovoljeno jim je bilo samo čistiti nastanitvene centre, medtem ko so moški po navadi čistili njihovo okolico.

Od avgusta 2002, ko so dobili pravico do dela, pa se ženske (in moški) srečujejo s problemom, kako najti službo. Neperspektivna situacija, ko so bile še osebe z začasnim zatočiščem, in zdaj, ko pogosto ne dobijo zaposlitve, je vzrok, da so se nekatere ženske v begunstvu hitro poročile, da bi izboljšale svojo življenjsko situacijo. Nekatere so se poročile tudi, če so se že pred poroko pojavili dvomi o partnerju. Po navadi se poročajo znotraj svoje etnične skupine z delavci iz Bosne in Hercegovine, ki so bili v Sloveniji že pred vojno in imajo slovensko državljanstvo.

Pojavi se vprašanje, če bo stik z različno kulturo pustil sledove v odnosih med spoloma v prihodnosti in morebiti tudi ob eventualni vrnitvi v domovino. Zanimivo bi bilo opazovati, zakaj so se ženske odločile za ekonomsko vlogo (čeprav delno, samo za priložnostna dela): ali samo zaradi prilagoditve težki situaciji v begunstvu ali moda zaradi vpliva slovenskega sociokulturnega sistema na vlogo med spoloma prisilno priseljenih.

ETNIČNA INTEGRACIJA

Teoretski vidik

Pri opredeljevanju etničnosti naj navedem še vedno aktualno klasično opredelitev Fredrika Bartha, da je etničnost »družbena organizacija kulturne raznolikosti« in da gre pri etničnosti za kakovost družbenih odnosov (v Šumi, 2000). Kakor meni Erikson, o etničnosti lahko govorimo, kadar je med člani skupin vsaj minimalen stik (v Šumi, 2000). Nagel pa meni, da je etničnost politično konstruirana in da predstavlja osnovo politični organizaciji (1986).

V pozni moderni etničnost ni nekaj, kar izginja, čeprav so funkcionalisti in tisti, ki so zagovarjali marksistični model družbenih sprememb, predvideli zaton etničnosti (Olzak in Nagel, 1986). Zanimivo je torej vprašanje, zakaj in kdaj se etničnost ohranja (Vrečer, 2004). Avtorja Hawley in Park, ki sta uvedla teorijo kompetitivnosti kot razlagalni model za etnične odnose, menita, da ljudje mobilizirajo etnično v situacijah, ko se člani različnih etničnih skupin znajdejo v situaciji, ko tekmujejo med sabo na delovnem mestu, pri porokah, pridobivanju stanovanj in drugih elementih trga (v Olzak in Nagel, 1986). Poleg socialnega ima pri teorijah tekmovalnosti velik pomen zlasti ekonomski dejavnik. Pomen ekonomskega dejavnika pri ohranjanju etničnosti poudarjata tudi Portes in Manning (1986). Avtorja navajata številne avtorje medkulturnih raziskav, kakor so na primer Greely (1971), Glazer in Moynihan (1970), Suttles (1986), Parenti (1967) idr., ki potrjujejo tezo o pomembnem vplivu ekonomskega dejavnika na ohranjanje etničnosti. Portes in Manning (1986) trdita, da nista našla izjeme med avtorji, ki bi omenjeno tezo zanikali. Po njunem mnenju se ljudje pogosto odločijo prakticirati etnične identitete tudi zato, ker te funkcionirajo kot podporni viri in kot politična moč.

Kot primer ohranjanja etničnosti navajata primer Judov v ZDA, ki si med seboj ekonomsko pomagajo. To dejstvo je precej pripomoglo k družbenemu in ekonomskemu uspehu Judov v ZDA. Po podatkih Rischina je leta 1900 povprečni dohodek Judov iz Nemčije v ZDA prerasel povprečni družbeni dohodek drugih Američanov (v Portes in Manning, 1986). Značilno zanje je bilo, da niso trgovali samo znotraj etnične skupine, temveč tudi v širši družbi. Judovski migranti so se naučili angleščino in tiste aspekte nove kulture, ki so bili potrebni za ekonomski napredek, drugače pa so ostali zvesti prakticiranju lastnega jezika, religije in vrednot. Značilno za drugo generacijo Judov je doseganje visoke izobrazbe, znali so namreč dobro unovčiti ekonomski uspeh prve generacije Judov. Za judovske skupnosti v ZDA je bila v preteklosti in zdaj značilna visoka stopnja solidarnosti med člani njihove etnične skupine (prim. Portes in Manning, 1986).

Naslednji primer, ki ga omenjata omenjena avtorja, so Japonci na Zahodni obali ZDA. Že na začetku naseljevanja v 20. stoletju jih je bilo 40 % samozaposlenih, večino samozaposlitev so omogočali krediti, ki so bili na voljo znotraj

njihove etnične skupine. Ekonomski uspeh japonske skupnosti je spremljalo delno učenje nove kulture in skrbno ohranjanje lastne etnične identitete ter vrednot. Podobno kot Judje so tudi Japonci ekonomski uspeh uspeli unovčiti za doseganje visoke izobrazbe zlasti naslednjih generacij Japoncev (Portes in Manning, 1986).

Podobno kot za etnično velja tudi za kulturo, mnogi se namreč zatekajo k reprezentaciji kulturnih vsebin, da bi dosegli enakopravnejši stik s kulturami države sprejema, pogost vzrok je doseganje politične participacije. Kakor menita Portes in Manning (1986), opazimo v mnogih migrantskih skupnostih odpor do tega, da bi »stopili svojo kulturo«. Pozitivna lastnost etničnih skupnosti pa je tudi v tem, da pogosto priskrbijo na novo prispelim migrantom pomembne informacije, ki jih potrebujejo ob prvih učenjih novih kulturnih lastnosti.

Vendar pa ekonomski in politični dejavnik ne zadostujeta za razlago vztrajanja etničnega oziroma etnokulturnega v celoti. Pomemben vidik je tudi identitetni, ljudje se namreč v različnih stopnjah identificirajo z etnično skupnostjo, v katero so bili vrojeni. Tako včasih želijo prakticirati etnično identiteto države izvora, saj predstavlja del njihove identitete. Roosens (1996) to razlaga s spoznanjem, da se etnične identitete pogosto drži pridih primordialnosti, saj ljudje razvijajo občutke pripadnosti etnični skupini, v kateri so se rodili.

Povezava z državo izvora ni sicer nujna človekova poteza, vendar pa deluje kot primarni izvor etničnosti, ki spremeni sociokulturno mejnost v etnično mejnost (Roosens, v Vermeulen, Govers, 1996: 83).

Dejstvo, da se posamezniki vsaj nekoliko identificirajo z etnično skupnostjo države izvora, pa ne pomeni, da za etničnost velja teorija primordialnosti, prav nasprotno, migranti razvijajo identifikacije tudi z narodom države sprejema. Etnična identiteta potemtakem ni vrojena in esencialistična, temveč je sociokulturno naučena oziroma, kakor meni Barth, situacijsko pogojena (glej tudi Šumi, 2000, Vermeulen in Govers, 1996). Pri tem se intenzivnost identifikacij in občutkov pripadnosti migrantov do naroda države sprejema razlikuje od posameznika do posameznika. Relevantna se zdi pripomba Nagelove (1986), ki meni, da je posameznikova etnična pripadnost v določenem času odvisna od tega, katere etnične identitete so mu na voljo v določeni življenjski situaciji. Avtorica meni, da včasih obstaja možnost izbire etničnih identifikacij, včasih pa te možnosti posameznik nima. Avtorji medkulturnih raziskav potrjujejo dejstvo, da so etnične identifikacije in občutki pripadnosti bolj okrepljeni, kadar država sprejema omogoči pot integracije, manj pa se identifikacije in občutki pripadnosti razvijajo do naroda države sprejema, kadar država sprejema s svojimi ukrepi ne želi integrirati migrantov. Ob odsotnosti ali neustreznosti integracijskih strategij se krepi segregacija migrantov v določene predele. Podobno se dogaja tudi, kadar države napišejo ustrezne strategije vključevanja, vendar pa jih ne implementirajo.

Procesom segregacije, ki jo izvaja država, pogosto sledi samosegregacija, ki jo aktivirajo sami migranti. Zlasti pri diskriminaciji, ki jo izvajajo člani dominantne kulture, se ljudje pogosto samosegregirajo, saj iščejo emocionalno spretetost in družbeno podporo med člani etnične skupine države izvora. Naslednji razlog za samosegregiranje je pogosto tudi v kršenju drugih človekovih pravic migrantov in migrantk, ki se pri kršitvah vse bolj zapirajo vase. Tak primer so na primer Turki v Nemčiji, ki so se začeli samosegregirati, ko so jim kršili človekovi pravici do združevanja družin in stalnega bivanja (Coussey, 2000). Danes pa se nekateri izmed njih nočejo naučiti nemščine in s tem povečujejo možnost ksenofobnih napadov nanje in na predele, kjer so segregirani. Podoben primer predstavljajo tudi kitajske četrti v ZDA. Leta 1989 sem spoznala v newyorški kitajski četrti Kitajca, ki je bil rojen v New Yorku in mi je v polomljeni angleščini povedal, da ne zna tekoče govoriti angleško, star pa je bil približno šestdeset let. Dejal mi je, da angleščine sploh ne potrebuje, njegovo bivanje pa je bilo zreducirano na kitajsko četrt. Značilno za kitajske migrante je, da med naseljevanjem v ZDA niso bili preveč dobrodošli in so bili diskriminirani, zato so začeli ustanavljati svoje četrti (Portes in Manning, 1986). Raziskave Portesa (1995) dokazujejo, da primer Kitajca, ki ne zna govoriti angleško tekoče in je rojen v ZDA, ni osamljen in da je samosegregacija kitajske etnične skupine značilna tudi za druge kitajske četrti ameriških velemest.

Vendar pa diskriminacija in kršenje drugih človekovih pravic nista edina razloga za zapiranje v etnično skupino, tudi pri nizkem ekonomskem standardu ali nezaposlenosti se migranti mnogokrat zatekajo k etnični skupnosti, iz katere izhajajo, saj etnična skupnost pogosto deluje podporno. Ne glede na že omenjeno pozitivno vlogo etničnega dejavnika pri procesih integracije migrantov v družbah sprejema pa je vendarle treba problematizirati omenjeno vlogo.

Kljub podporni vlogi, ki jo imajo etnične skupnosti, pa tudi te skupnosti niso idealne, tudi v njih je pogosta eksploatacija in občasno tudi izključevanje (prim. Brettell, 2000). Portes in Manning (1986) navajata, da morajo delavci v etničnih skupnostih pogosto veliko delati za nizko plačilo, vendar pa je značilno, da večinoma dobijo znanja, s katerimi pozneje odprejo svojo trgovino ali začnejo svoj posel. Pri kitajskih četrtih in nekaterih drugih zaprtih skupnostih je negativno za posameznike, če spodbujajo identifikacije predvsem z lastno etnično skupnostjo in ne tudi s skupnostjo države sprejema. Tako se lahko posameznik počuti ujetega v svojo skupino, saj se ne znajde v širšem svetu, povrh pa ga lahko ljudje zunaj njegove skupnosti zavrnejo, saj na primer ne zna jezika države sprejema. Pri eksploataciji znotraj etnične skupnosti države izvora tako ostane migrant ujetnik svojega omejenega prostora. Portes in Manning (1986) navajata tudi, da je poleg etnične solidarnosti pogosto prisoten v etničnih skupnostih tudi paternalističen odnos.

Portes (1995) meni, da se za vire, ki se pridobijo prek etničnih socialnih mrež, običajno pričakuje, da se ob določenem času povrnejo. Problem lahko nastane, če člani te skupnosti dolga še ne morejo povrniti. Po avtorjevem

mnenju so socialne mreže med najpomembnejšimi strukturami, kjer se odvijajo ekonomske transakcije. Te socialne mreže se pletejo med ljudmi, ki jih vežejo profesionalnost, družina, kultura ali čustvene mreže. Negativna plat sociabilnosti je po Portesovem mnenju tudi v tem, da lahko norme skupnosti včasih omejujejo posameznikovo obnašanje in inovativnost. Naslednja negativna lastnost etničnih skupnosti je, da se nagibajo k izključevanju tistih, ki ne pripadajo določeni etnični skupnosti. Prav tako lahko zavrnejo člana etnične skupnosti, ki se ne drži vseh norm etnične skupnosti (prim. Portes 1995).

Etničnost in prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji

Terensko delo med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine v celoti potrjuje zgoraj navedene teoretske predpostavke o izvoru in vztrajnosti etničnosti (Vrečer, 2004). Etnični dejavnik je imel veliko vlogo že ob sprejemu približno 45.000 prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine.

Večina jih je izbrala Slovenijo za državo azila zato, ker je bila geografsko blizu, ker je kulturno sorodna kot nekdanja jugoslovanska republika, prisilni priseljenci so razumeli slovenščino, in zato, ker so imeli v Sloveniji sorodnike. Obstoj sorodstvenih mrež v Sloveniji je bil pravzaprav najpomembnejši razlog za izbiro Slovenije kot države azila. Obstoječe etnične skupnosti so torej delovale kot ekonomska in družbeno kohezivna sila za novo prispele člane njihove skupnosti.

Približno polovica prisilno priseljenih je bila dolgo nameščena privatno. Rezultati terenskega dela potrjujejo trditev Roosensa (v Vermeulen in Govers, 1996), da je pri preučevanju etničnosti metafori mejnosti, ki jo je poudarjal Barth, treba dodati še metaforo družine. Po mnenju Roosensa se etnična identiteta ne formira samo v skladu z mejnostjo ali s samopripisovanjem določenih kulturnih potez ali pa tistih potez, ki nam jih pripisujejo drugi, temveč se etnična identiteta formira tudi glede na reprezentacijo genealogije človeka (1996). Roosens meni, da je genealoška dimenzija etnične pripadnosti za migrante stabilnejša, nespremenljiva in neodvisna od konteksta, hkrati pa tudi relevantnejša od kulturne razlike (1996). Značilno za migrante pa je, da je genealoška reprezentacija manj pomembna za drugo generacijo migrantov in še manj za naslednje generacije (prim. na primer Byron, 1999). Mnogi migranti v naslednjih generacijah so običajno popolnoma asimilirani in se nekaterim zdi ponavljanje pomembnosti etnične identitete države izvora skozi multikulturne strategije odvečno, nekateri pa so etnične identifikacije z državo izvora svojih prednikov ohranili, čeprav so rojeni v državi sprejema (glej tudi Byron, 1999; Alibhai-Brown, 2000).

Ob prihodu v Slovenijo so prisilno priseljeni iz Bosne in Hercegovine mislili, da bo etnični konflikt v Bosni in Hercegovini trajal le nekaj dni in da bodo potem odšli domov. Tudi to je bil eden izmed razlogov, da se je približno

polovica izmed njih naselila pri sorodnikih. Ker pa je vojna trajala nekaj let, so se nekateri tudi iz privatnih namestitvev naseljevali v begunske zbirne centre, ki jih je najprej organiziral Rdeči križ, pozneje pa tedanji Urad za priseljevanje in begunce. Njihovi sorodniki in znanci jih namreč niso mogli vzdrževati več let. Pri privatnih namestitvah je bil pogost fenomen »kolektivizacija revščine« (Ellis, v Stubbs, 1996), saj se prisilno priseljeni niso mogli zaposlovati deset let in niso mogli ekonomsko poskrbeti zase. Zato se je pogosto revščina razširila tudi na družine, pri katerih so bili nastanjeni. Podobna je bila situacija tudi na Hrvaškem, le da so prisilno priseljeni tam kmalu dobili pravico do dela.

Drugi razlog poleg ekonomskega, da so se nekateri prostovoljno naseljevali v begunske zbirne centre, je bil v možnosti deljenja izkušenj. Glavni razlog pa je še vedno ekonomski. Prenatrpanost sob in skupna uporaba sanitarij in kuhinj vsekakor nista naredila begunske zbirne centre za želen prostor bivanja, vendar pa so se nekateri za to odločili, ker jim je zmanjkalo prihrankov iz Bosne in Hercegovine. Tisti, ki so ostali v Sloveniji in imajo dovolj sredstev za privatne namestitve, ne pogrešajo bivanja v begunskih zbirnih centrih.

Več solidarnosti v begunskih zbirnih centrih je bilo opaziti takrat, ko je vojna še trajala, prav tako jih je povezovala ideja samostojne bosanske države. Kmalu po koncu vojne leta 1996 pa je sledila izguba iluzij o rešitvi problemov, saj se mnogi še vedno niso mogli vrniti domov, ker je bila njihova hiša še okupirana ali porušena (več o tem glej Vrečer, 2000). Poleg tega je v Bosni in Hercegovini 40-odstotna nezaposlenost, ki prav tako preprečuje ideje o veseli vrnitvi domov. Konec vojne je torej precej ohladil etnična čustva, saj sovražnika ni bilo več, ostala je samo nepredvidljiva in neperspektivna prihodnost. Dolgoletno bivanje v Sloveniji je pomenilo tudi določeno spremembo vrednot, zlasti je zaznati povečanje individualizma. Večina izmed prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine išče svojo pot za integracijo v slovensko družbo, ostal je sicer občutek za družino, manj pa za skupnost. Razlog, da se veliko let niso organizirali, da bi pomagali pri reševanju svojih problemov, je iskati v dejstvu, da imajo še vedno velike ekonomske probleme, prav tako se je že zdavnaj izselila večina intelektualcev, saj se pred letom 2002 niso mogli zaposliti in so odšli v tiste države, ki so zagotovile liberalnejše pogoje. Leta 2001 so prisilno priseljeni iz tedanjega poslednjega begunskega zbirnega centra v Ljubljani organizirali svojega predstavnika in odbor. Z razpadom centra avgusta 2003 pa je tudi odbor nehal delovati.

Za prisilno priseljene iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji so bile njihove neformalne etnične mreže pomembnejše od formalnih. Etnična društva, nastala iz etnij držav nekdanje Jugoslavije, namreč na svojo agendo niso uvrščala problemov prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine, delujejo namreč zlasti s kulturnim programom. Več pa so k reševanju njihovih problemov prispevale nevladne organizacije, ki so jih sestavljali večinoma Slovenci.

Glede občutkov diskriminiranosti prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine so izkušnje različne. Nekateri so občutili diskriminacijo na svoji

koži, nekaterih teh izkušenj nimajo. Ko govorijo o diskriminiranosti, jo zlasti povezujejo s trgov delovne sile in menijo, da se tisti, ki se pišejo na -ić, v Sloveniji še vedno težko zaposlijo. Izjema je očitno gradbeništvo, kjer delovno silo nujno potrebujejo, a se Slovenci za ta delovna mesta odločajo v manjšem številu kakor včasih. Na večjo stopnjo diskriminacije in ksenofobnosti Slovencev do prisilno priseljenih, kot se zdi na prvi pogled, nakazujejo tudi poroke, ki potekajo izključno znotraj njihove etnične skupine. Pravzaprav ne poznam primera, ko bi se kdo izmed prisilno priseljenih poročil s Slovincem oziroma omožil s Slovenko. Prav tako imajo prisilno priseljeni največ prijateljev v svoji etnični skupini, čeprav delujejo odprto. Zlasti veliko stikov s Slovenci imajo mladi, ki se še šolajo, in tisti, ki so zaposleni. Ti so tudi najbolj integrirani v slovensko družbo.

Izkušnje integracije se tako razlikujejo zlasti generacijsko, pogosto so pogojene tudi s stopnjo izobrazbe. Občutek pripadnosti bošnjaški etnični identiteti pa je prisoten tudi pri otrocih, čeprav so pogosto bolj vključeni v širši slovenski sociokulturni prostor kakor njihovi starši. Eden izmed adolescentov mi je dejal, da je po srcu Bosanec, čeprav je njegovo vedenje slovensko. Terensko delo med prisilno priseljenimi torej potrjuje tezo, da integracijske strategije spodbujajo krepitev občutkov pripadnosti državi sprejema. Prav tako se potrjuje teza o pomembnosti genealoške dimenzije etnične identitete pri prisilno priseljenih. Nekateri mladi in zlasti zaposleni se počutijo, kakor da pripadajo obema, Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Drugače pa je pri nekaterih izmed nezaposlenih. Ti se namreč pritožujejo, da ne pripadajo več Bosni, pa tudi Sloveniji ne, saj se ne morejo uspešno integrirati v slovensko družbo niti potovati v Bosno in Hercegovino, saj nimajo dovolj sredstev. Zanje stopnja liminalnosti, ko lebdijo v vakuumu med Bosno in Hercegovino in Slovenijo, po desetih letih begunstva v Sloveniji še ni končana, kajti prihodnost integriranja pripada zlasti otrokom in mladim moškim.

REPATRIACIJA IN REINTEGRACIJA PRISILNIH PRISELJENCEV V BOSNO IN HERCEGOVINO

Repatriacija je termin, ki se nanaša na procese, ko se prisilno priseljeni vračajo v svojo domovino, v kraj, od koder so bili ljudje prisiljeni oditi v begunstvo. V osemdesetih letih 20. stoletja so začeli poudarjati prostovoljno repatriacijo kot končno rešitev begunske situacije. Konceptu repatriacija so dodali pridevnik prostovoljna, kar naj bi poudarilo, da naj ne bi šlo za prisilno repatriacijo, temveč za prostovoljno. Devetdeseta leta 20. stoletja je Visoki komisariat Združenih narodov za begunce označil za desetletje repatriacije. V omenjenem desetletju so začeli številne programe po svetu, s katerimi so želeli pospešiti, da bi se prisilno priseljeni vračali na domove, od koder so bili priseljeni. To se je tudi začelo pospešeno dogajati, problem pa je bil, ker kljub poudarjanju, da mora biti repatriacija vedno prostovoljna, pogosto ni bilo tako. Mnoge vrnitve domov so bile prisilne. Moja trditev je, da je to v glavnem držalo tudi za repatriacijo prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji in za mnoge druge vrnitve prisilno priseljenih v Bosno in Hercegovino iz drugih držav.

Poleg tega pa repatriacija še ne pomeni konca težav prisilno priseljenih, tudi procesi reintegracije so po navadi polni problemov in izzivov.

Repatriacija

Vsi tisti, ki so pred vojnimi grozotami zbežali iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, so se želeli vrniti, takoj ko bi bilo to mogoče. Bili so zelo razočarani, ker se je vojna v njihovi domovini razplamtela in se niso mogli vrniti. Občasno se jim je v begunstvu pridružil še kak vojak, ki so ga ranili v Bosni in Hercegovini in so ga pripeljali v Slovenijo na zdravljenje.⁶¹ Nekateri so na dejstvo, da niso vedeli, kdaj se bodo sploh lahko vrnili domov, reagirali z izgubo volje in depresivnostjo, nekateri pa so iskali poti, kako bi se čim bolje integrirali v slovensko družbo. Vsi so pozorno spremljali bosanske televizijske programe in brali bosanske časopise, da so bili seznanjeni z informacijami o svoji domovini. Nihče pa ni predvideval, da bo vojna trajala več kakor tri leta. Poleg tega so se vsi hoteli vrniti v predvojno Bosno in Hercegovino, v tako državo, kakršno so zapustili, in ne v razmere, ki so se spremenile zaradi vojne. Na žalost pa to ni bilo mogoče, saj so se socialni, kulturni, ekonomski in politični pogoji v Bosni in Hercegovini zelo spremenili. Ob koncu vojne so občutke olajšanja, da je vojna končana, spremljali tudi občutki razočaranja, da so se razmere v

---

⁶¹ Take prevoze ranjenih vojakov je pogosto opravil Visoki komisariat Združenih narodov za begunce.

Bosni in Hercegovini tako spremenile. Med bivanjem v Sloveniji so mnogi Bosno in Hercegovino idealizirali. Kmalu pa je sledilo tudi razočaranje nad svetom politike, saj se mnogi niso mogli po koncu vojne vrniti v Bosno in Hercegovino, čeprav je bila takojšnja vrnitev prisilno priseljenih zagotovljena z Daytonskim sporazumom.

Zato ker se prisilno priseljeni v Sloveniji niso smeli zaposlovati deset let, so se mnogi razselili v tretje države, v glavnem v Kanado, Nemčijo, Združene države Amerike in skandinavske države že kmalu po svojem prihodu v Slovenijo. Večina pa se jih je iz Slovenije vrnila v Bosno in Hercegovino takoj po koncu vojne v Bosni in Hercegovini. Manj so bili nad vrnitvijo navdušeni pari iz mešanih etničnih skupin, saj se tudi po vojni niso počutili varne v Bosni in Hercegovini. Pogosto je bila vrnitev varna za enega člana družine, ne pa tudi za drugega partnerja z drugačno etničnostjo. Etnični odnosi so se namreč v povojni Bosni in Hercegovini zelo spremenili v primerjavi s predvojnimi stanjem. Na srečo so zahodne države dovoljevale razselitev parov mešanih etničnosti tudi po nekaj letih begunstva in so se tako nekateri tudi po koncu vojne še lahko naselili na zahodu. Prav tako se niso imeli kam vrniti niti Muslimani iz Republike Srpske, saj so bili tam manjšina in kar nekaj let po vojni razmere zanje še niso bile varne. Poleg njih se niso imeli kam vrniti tudi tisti, ki so jim podrli ali požgali hiše.

Nekateri so se bali rapatriacije tudi zato, ker niso vedeli, kako jih bodo sprejeli v domovini tisti, ki niso pobegnili pred vojnimi grozotami. Nekateri so se namreč počutili krive, da so preživeli in se niso bojevali, medtem ko so se mnogi bojevali ali celo umrli. Taki občutki krivde so bili pogosti tudi pri najstnikih, ne samo pri odraslih.

Ker je slovenska vlada zmanjševala število zbirnih centrov, je za mnoge zmanjkalo pogojev, da bi sploh prebivali v Sloveniji, saj se do avgusta 2002 niso smeli zaposlovati in poskrbeti zase, zato so se mnogi morali vrniti v Bosno in Hercegovino ne glede na to, če so se sploh imeli kam vrniti in če je bila zanje vrnitev domov sploh varna. Prav tako je prisilno priseljene prisilno vračala tudi Nemčija od leta 1996 naprej.

Reintegracija v Bosni in Hercegovini

Reintegracija je termin, ki se nanaša na procese, ki se dogajajo, ko se prisilno priseljeni ali notranje razseljene osebe vrnejo na svoj dom in so v stikih s tistimi, ki so ostali doma in niso šli v begunstvo.

Tisti, ki se vrnejo v domovino iz begunstva, doživijo kulturni šok, ki je podoben tistemu, ki so ga doživeli, ko so prišli v državo sprejema. Mnogo se je namreč spremenilo v domovini, medtem ko so bili v begunstvu, pogosto so se spremenili tudi prisilno priseljeni. Tako »nobena vrnitev ni samo vrnitev;

je nova migracija, ki jo prav tako spremljajo vse izgube, strahovi in upanja.« (Grinberg in Grinberg, v Ghanem, 2003: 50)

Izkušnje tistih, ki se vrnejo, se od človeka do človeka razlikujejo in jih ne moremo posploševati (prim. Ghanem, 2003). Vendar pa reakcije na stresne dogodke niso odvisne samo od preživetvenih strategij posameznika, temveč tudi od njegovega otroštva, izkušenj in kulturnega okolja, pa tudi od ekonomskih, socialnih, kulturnih in političnih virov, ki so na voljo v domovini in omogočajo ali preprečujejo reintegracijske procese. Zelo pomembna je poleg ekonomskih virov tudi stopnja družbene podpore, ki jo dobijo v domovini. Pomembni dejavniki pri procesih reintegracije so tudi starost, zakonski status, spol in odnos države sprejema do prisilno priseljenih (če so dovolili integracijo ali pa so se bili prisilno priseljeni prisiljeni asimilirati, prim. Ghanem, 2003). Poleg tega pa je znano medkulturno dejstvo, da se tisti, ki se jim je uspelo uspešno integrirati v državo sprejema, po navadi tudi uspešneje reintegrirajo v domovini. Tisti, ki so uspeli v državi sprejema prihraniti nekaj denarja, imajo več sredstev za obnovo svojega doma v domovini in zato več možnosti za vrnitev. Pogosto so to tisti, ki si sploh lahko privoščijo stroške repatriacije. Nekateri prisilno priseljeni, ki so iz države sprejema prinesli nekaj prihrankov, so se soočili z zavistjo tistih, ki so ostali v domovini in niso zbežali v begunstvo. Drugi vzrok za sovraštvo nekaterih je bil v tem, da eni niso zbežali v begunstvo, drugi pa so. Taki občutki sovraštva so bili pogostejši takoj po vojni.

Čeprav je Daytonski sporazum poudaril, naj se ljudje vrnejo na svoje domove, je etnopolitična in ekonomska situacija v Bosni in Hercegovini pogosto preprečila vrnitve takoj po vojni. Tudi velika stopnja nezaposlenosti je preprečevala vrnitve, zlasti med mladimi, saj je v Bosni in Hercegovini približno 40 % nezaposlenih.

Po podatkih Visokega komisariata za begunce se je do konca julija 2005 vrnilo na svoje domove v Bosni in Hercegovini 1.009.664 oseb. Od tega je bilo 441.700 vrnitev iz tujine in 567.964 vrnitev notranje razseljenih oseb. V novem tisočletju je bilo povečanje vrnitev pripadnikov manjšin, saj se je njihovo število do konca julija 2005 povečalo na 452.205. Prav tako je v novem tisočletju našlo svoj dom tudi mnogo notranje razseljenih oseb, saj jih je ob koncu julija 2005 le še 648 živelo po zbirnih centrih v Bosni in Hercegovini.

Pomemben prvi pogoj za vrnitev je implementacija lastniških zakonov. Lastniške zakone so oblikovali in izvajali skupaj z mednarodno skupnostjo. Po podatkih Visokega komisariata Združenih narodov za begunce so rešili do konca leta 2003 92,5 % vlog za lastništvo. Tako je mnogo prisilno priseljenih, ki so se vrnili v domovino, in notranje razseljenih oseb prišlo do svoje lastnine.

Ob koncu leta 2005 pa še vedno primanjkuje programov strokovnega usposabljanja in prekvalificiranja, ki so ključnega pomena za nezaposlene. Potrebovali bi tudi nova delovna mesta in mikrokredite.

Prav tako obstaja prepad med potrebami in obstoječimi viri za rekonstrukcijo hiš. Še vedno primanjkuje stanovanj za tiste, ki se vračajo. Tako so na začetku

novega tisočletja nekateri prisilno priseljeni, ki so se vrnil, še vedno živeli v šotorih, zbirnih centrih ali večjih zabojnikih. Mnoge organizacije, ki so dale sredstva za obnovo domov, so se zaradi pomanjkanja sredstev držale pravila, da vsaka družina lahko dobi sredstva le enkrat. Po navadi sploh niso dobili denarja, temveč samo gradbeni material, niso pa mogli plačati delovne sile, da bi hišo zgradili. Zato taka pomoč pogosto ni rešila problemov ranljivih skupin, na primer žensk, ki so ostale brez moža, ali ostarelih parov. Mnoge ranljive skupine tako sploh niso mogle obnoviti svojih domov. Zelo redki so pridobili dodatna sredstva za dokončanje hiše. Tako gospodinjstva, ki jih vodijo ženske in v njih ni odraslih moških članov, ker so umrli v vojni, še vedno predstavljajo ranljivo skupino s posebnimi potrebami. Poleg njih še vedno potrebujejo streho nad glavo mnogi ostareli, ljudje, ki so preživeli hude travme (tisti, ki so preživeli taborišča, žrtve nasilja in spolnega nasilja – na primer sistematičnih posilstev), in žrtve genocida.

Nadaljnje vrnitve v domovino preprečuje tudi pomanjkanje zdravstvenih domov. Po podatkih Inštituta za zdravje 40–50 % prebivalcev Bosne in Hercegovine nima pravice do javnega zdravstvenega varstva. Vrnitve v Republiko Srpsko preprečuje tudi pomanjkanje širše infrastrukture in pomanjkanje šol. Obsto min preprečuje vrnitev v ruralno okolje. Naslednji prvi pogoj za nadaljnje vrnitve je dosledno spoštovanje zakonov. Visoki komisariat Združenih narodov za begunce je leto 2001 označil za varno za Muslimane, ki so se vračali v Republiko Srpsko. Vendar pa so prisilno priseljeni, notranje razseljene osebe in nevladne organizacije v Sarajevu vedele za primere, ko so Muslimane v Republici Srpski v prvih letih novega tisočletja še ubijali. Nekaj let pozneje varnost ne predstavlja več glavnega problema, čeprav prisilno priseljeni Muslimani, ki so se vrnil v Republiko Srpsko, še vedno doživljajo kriminalna dejanja, naperjena proti njim, grožnje, še vedno uničujejo džamije itd.

Ključni problem pri vračanju domov pa še vedno predstavlja revščina. Po raziskavi bosanske vlade in organizacije World Bank Poverty Reduction Strategy Survey 20 % celotne populacije Bosne in Hercegovine živi v absolutni revščini in dodatnih 30 % živi v relativni revščini. Večino med njimi predstavljajo prisilno priseljeni, ki so se vrnil v svojo domovino, in notranje razseljene osebe. Rečemo lahko, da je utrujenost donatorjev nastopila prehitro, saj so začeli prehitro zmanjševati humanitarna sredstva za Bosno in Hercegovino. Na žalost so poznejša krizna žarišča na Kosovu, v Afganistanu in Iraku usmerila pozornost donatorjev nase in tako so jim dodelili tudi več sredstev.

Številni problemi, s katerimi se srečujejo prisilno priseljeni, ko se želijo socialno, ekonomsko, kulturno in politično reintegrirati v domovini, kažejo na to, da je treba posvečati problemom reintegracije več pozornosti. Poudarek Visokega komisariata Združenih narodov zlasti na repatriaciji je pustil veliko nerešenih problemov. Na žalost repatriacija še ne pomeni konca begunskih problemov (prim. Ghanem 2003).

Če bi Visoki komisariat Združenih narodov za begunce začel podobne programe, kot jih je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja za repatriacijo, tudi za integracijo in reintegracijo, bi to veliko prispevalo k reševanju problemov. Moj predlog je na primer, da bi to desetletje Visoki komisariat Združenih narodov za begunce označil za desetletje integracije in reintegracije, podobno kot so bila devetdeseta leta prejšnjega stoletja desetletje repatriacije.

Reševanje problemov reintegracije je namreč pomemben prvi pogoj za stabilnost in razvoj v Bosni in Hercegovini. Na začetku novega tisočletja je namreč še očitno, da bosanska vlada še vedno potrebuje pomoč mednarodne skupnosti, ki se je začela prehitro poslavljeti in odhajati. Tako so zaradi usiha-joče mednarodne pomoči propadle številne nevladne organizacije v Bosni in Hercegovini, med njimi zlasti tiste, ki so se ukvarjale s prisilno priseljenimi, ki so se vračali v domovino, in notranje razseljenimi osebami. Nujno pa bi bilo, da tudi vladne institucije in lokalne nevladne organizacije uvrstijo probleme reintegracije trdneje v svoje programe. Samo tako lahko pričakujemo, da se bodo problemi pri procesih repatriacije in reintegracije uspešno reševali.

ZAKLJUČEK

Slovenija je ob izbruhu vojne v Bosni in Hercegovini velikodušno sprejela več deset tisoč prisilno priseljenih ljudi iz te države. Najprej jim je Rdeči križ Slovenije pomagal, da so se naselili v izpraznjenih halah in vojašnicah. Vsi informatorji so bili naši državi za to nastanitev zelo hvaležni. Manj pa so bili zadovoljni z možnostjo svojega integriranja v slovensko družbo, saj jim naša država deset let ni omogočala pravice do dela, ki je temeljna človekova pravica in jo zagotavlja Splošna deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948. Po Zakonu o začasnem zatočišču iz leta 1997 so lahko opravljali le občasna in začasna dela. Pri tem je država poskrbela samo za primarne potrebe prisilno priseljenih, kakor so nastanitev, hrana, voda in obleka. Vendar pa ljudje ne morejo živeti dostojanstveno, če imajo dolgo zagotovljene samo primarne potrebe. Vsi so se namreč želeli integrirati v slovensko družbo, vendar so imeli te možnosti okrnjene, ekonomska integracija je namreč temelj vseh drugih integracij.

Če bi imeli zagotovljeno pravico do dela, se ne bi iz Slovenije izseljevali prisilno priseljeni intelektualci. Država bi tako pridobila pomemben socialni kapital, tako pa jih je večina takoj po prihodu v begunstvo odšla v zahodne države. Glede na to, da v Sloveniji rodnost pada in primanjkuje aktivnega prebivalstva, je težko razumeti, zakaj smo se tako bali integrirati omenjene prisilno priseljene, s katerimi nas vežejo še vezi nekdanje države. Mogoče so bile prav te vezi odveč tistim politikom, ki so želeli pozabiti, da smo bili vsi nekoč del Jugoslavije. Težko je tudi razumeti, zakaj se je država bala, da bi delali zakonito in plačevali davke, a so bili prisiljeni delati na črno, pogosto so jih izkoriščali, bili so brez pravic in večkrat so zato ostali tudi brez plače. Zaposlovanje prisilno priseljenih bi jim pomagalo tudi pri učenju slovenskega jezika in širši sociokulturni integraciji.

Ker deset let niso imeli stalnega bivanja v Sloveniji (leta 2002 so ga na srečo dobili tudi za pretekla leta bivanja v Sloveniji), niso smeli zaprositi za državljanstvo. Vemo pa, da samo državljanstvo omogoča tudi politično integracijo, čeprav na žalost tudi to ne reši vseh integracijskih problemov. Prav tako težko razumem tudi dejstvo, da pri izpitu iz slovenskega jezika (ki je pogoj za državljanstvo) zahtevajo tako raven slovenskega jezika, da mora obolela prisilno priseljena, ki ima samo štiri razrede osnovne šole, na izpitu prevajati in tako izpita seveda ne more opraviti in s tem tudi ne more pridobiti državljanstva. Možnosti njene integracije so tako okrnjene še po štirinajstih letih begunstva! Manj težav pri pridobivanju državljanstva pa imajo v novem tisočletju mladi prisilno priseljeni, ki so se šolali v Sloveniji.

Štirinajstletno terensko delo med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji me je prepričalo o tem, da ni samo intenzivnost travm tista, ki

Zaključek

odloča o tem, kako uspešno jih bodo prizadeti razrešili in mirno zaživel naprej ter spet upali v prihodnost. Velik pomen imajo namreč tudi pogoji, v katerih živijo v begunstvu. Opazovala sem, kako so se v dobrem desetletju zlomile tudi najmočnejše osebnosti, ki so bodisi fizično zbolele ali pa ostale brez upanja v prihodnost in tako postale samo pasivne žrtve agresorjev v domovini in ujetniki težkih razmer v begunstvu. Učinkovite integracijske strategije so se pokazale kot pogoj za (fizično in psihično) zdravje prisilno priseljenih ljudi in za možnost izražanja sebe kot socialnega in kulturnega kapitala, ki lahko prispeva državi sprejema. Slovenija je preprosto pozabila, da je integracija pravzaprav dvosmeren proces in da lahko prisilno priseljeni državi sprejema tudi veliko prispevajo, če imajo možnost učinkovite integracije v družbo.

POVZETEK

Ko se je vojna v Sloveniji razširila na Hrvaško leta 1991 in spomladi 1992 še na Bosno in Hercegovino, so v Slovenijo začeli prihajati prisilno priseljeni ljudje iz teh držav. Največ jih je bilo spomladi 1992, in sicer 45.000. Knjiga je rezultat 14-letnega terenskega dela med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine. Čeprav se je intenzivno terensko delo že končalo, še vedno ohranjam stike z nekaterimi informatorji. Uporabljena je bila torej etnografska metoda, s katero sem poskušala ugotoviti empirično perspektivo, to pomeni perspektivo informatorjev. Pristop neposrednega opazovanja z udeležbo sem dopolnila z metodo, ki jo Chambers poimenuje udeležba v organizaciji (v Harell-Bond, 1986), saj sem bila aktivno vključena v zagovorništvo njihovih človekovih pravic. Pri terenskem delu sem uporabljala tehniko delne identifikacije, ki predstavlja poskus »konstituiranja bližine v vsakdanjem življenju kljub različnim sociokulturnim kontekstom« (Rošker, 1996: 53). Izkušnje izgub, ki jih doživijo prisilno priseljeni, so namreč univerzalne, doživi jih vsak človek; kar pa je specifično za izkušnje prisilno priseljenih, je to, da ti doživijo več izgub hkrati (Malkki, 1995): pogosto izgubijo svoj dom, sorodnike in prijatelje, spremeniti morajo socialne mreže, naučiti se morajo nov jezik, zmanjša se njihov ekonomski standard, izgubijo kulturo, kar se kaže v kulturni ovdovelosti itd.

Menim, da je za preučevanje integracije pomemben celosten pristop, zato v študiji predstavim ekonomsko integracijo, pravno in politično integracijo, sociokulturno integracijo in psihološko integracijo. Ekonomska integracija predstavlja prvi pogoj vseh drugih integracij, saj prisilno priseljenim šele zaposlitev omogoča, da se enakopravno vključujejo v sociokulturni sistem družbe. V poglavju o politični integraciji pišem o temeljnem dokumentu mednarodnega prava, ki ščiti begunce, o Ženevski konvenciji o statusu beguncev iz leta 1951 in Newyorškem protokolu iz leta 1967. Ker je bila večina prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine začasno zaščitena (tudi v Sloveniji), je eno izmed podpoglavij posvečeno začasni begunski zaščiti. Predstavljen je tudi model pomoči, s katerim je naša vlada pristopila k reševanju begunskih problemov, in kritika tega modela, ki jo je napisala Barbara Harrell-Bond. V poglavju o politični integraciji so predstavljene tudi vladne, medvladne in civilnodružebene organizacije, ki se ukvarjajo s prisilno priseljenimi. Poglavje o psihološki integraciji govori o travmah in izgubah, ki jih doživijo prisilno priseljeni, o posttravmatskem stresnem sindromu in procesih žalovanja. Menim, da je učinkovita integracija prvi pogoj za uspešno zaključene procese žalovanja prisilno priseljenih. V tem poglavju so predstavljeni tudi izseki življenjskih zgodb prisilno priseljenih, ki ponazarjajo njihove percepcije psihološke integracije. Poglavje o sociokulturni integraciji pa se osredotoča na izobraževanje, zdravstvo in versko integracijo.

Ena izmed mojih tez je, da je stanje v teoriji t. i. begunskih študij primerljivo s stanjem v antropološki teoriji, obema disciplinama namreč manjkajo generalizacije, ki so pomembni deli konstrukcije teorije in ustvarjanja relevantnih teoretskih okvirov. Menim, da je teorije o prisilnih priseljencih mogoče dopolniti s teorijami o ekonomskih priseljencih, ob upoštevanju specifičnosti begunske situacije, saj so doživeli strah pred preganjanjem. V knjigi predstavim transnacionalne teorije in teorije multikulturalizma.

V nadaljevanju pišem o integraciji spolov ter o etnični integraciji. Zadnje poglavje pa se posveča repatriaciji, vrnitvi prisilno priseljenih v domovino. Ker pa samo vrnitev domov še ne pomeni konca begunskih problemov (prim. Ghanem, 2003), pišem tudi o procesih reintegracije, ki se nanašajo na procese ponovnega vključevanja v domovino.

INTEGRATION AS A HUMAN RIGHT: FORCED MIGRANTS FROM BOSNIA- HERZEGOVINA IN SLOVENIA (SUMMARY)

When the war in Slovenia spread to Croatia in 1991, and in spring 1992 to Bosnia-Herzegovina, the forced migrants from those states started to come to Slovenia. They were the most numerous in spring 1992, namely 45,000. This book is the result of fourteen years of fieldwork among forced migrants from Bosnia-Herzegovina. Although the intensive fieldwork has already finished, I still keep contacts with some of the informants. I therefore applied the so called "ethnographic method" with which I tried to find out the perspective of the informants. I complemented the participant observation approach with the method of participant organization (Chambers, in Harrell-Bond, 1986), because I was actively involved in advocating the human rights of the forced migrants. In performing the fieldwork I applied the technique of partial identification, which represents the attempt of »constructing the closeness in everyday life despite different sociocultural contexts« (Rošker, 1996: 53). Namely, the losses that the forced migrants experienced are universal – every human being experiences them. What is specific for the experience of forced migrants is that they experience multiple losses at the same time (Malkki, 1995). They lose their homes and often their neighbours and relatives, they have to change their social networks, they have to learn a new language, their economic standard decreases, they lose their culture which results in cultural bereavement etc.

I think that in order to research the integration we need a holistic approach; therefore I present the economic, political, sociocultural and psychological integration in this study. Economic integration represents the precondition of all other integrations as it is the employment which enables forced migrants to be incorporated in the sociocultural system of the society on equal footing. In the chapter on political integration I write about the main document of international law which protects refugees: the Geneva Convention about a Status of a Refugee from 1951 and the New York Protocol from 1967. Because most of the forced migrants from Bosnia-Herzegovina were protected temporarily (also in Slovenia) one of the subchapters focuses on temporary refugee protection. The relief model which was adopted by the Slovenian government in trying to solve the problems of forced migrants is presented in the book, as well as its critique by Barbara Harrell-Bond.

The chapter on political integration also includes governmental, intergovernmental and civil society organisations that deal with forced migrants. The

chapter on psychological integration speaks about traumas and losses that forced migrants experience, about the posttraumatic stress disorder and the grieving processes. I think that effective integration is a precondition for the successful conclusion of the grieving processes of forced migrants. This chapter includes the life histories of forced migrants which illustrate their perceptions of psychological integration. The chapter on sociocultural integration focuses on education, health and religious integration.

One of my hypotheses is that the state of the theories on forced migration is comparable to the anthropological theories, namely both disciplines lack generalizations, which are important parts of the construction of a theory and of creating relevant theoretical frameworks. I think that theories on forced migrants can be complemented with the theories on economic migrants, provided that we take into consideration the specific characteristics of a forced migrant situation that they experienced a well-founded fear of being persecuted. In this book I also present the transnational theories and the theories on multiculturalism.

In the continuation I write about the gender and ethnic integrations. The last chapter focuses on repatriation, the return of forced migrants to their homelands. Due to the fact that the return itself does not represent the end of the forced migrants' problems (cf. to Ghanem, 2003), I also write about the processes of reintegration, which refer to the processes of reincorporation into the society of origin.

BIBLIOGRAFIJA

- Adelman, Howard (1999). Modernity, Globalization, Refugees and Displacement. V *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (ur. Alastair Ager). London: Pinter, str. 83–111.
- Ahearn, Frederick L., Jr., (ur.) (2000). *Psychosocial Wellness of Refugees: Issues in Qualitative and Quantitative Research*. Oxford: Berghahn Books.
- Alibhai-Brown, Yasmin (2000). *After Multiculturalism*. Great Britain: The Foreign Policy Center.
- Ba Thien, Nguyen, in Malapert, Brigitte (1988). The Psychological Consequences of Children of War Trauma and Migration. V *The Humanitarian Role of Red Cross and Red Crescent* (ur. Diana Miserez). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, str. 248–286.
- Barnard, Alan, in Spencer, Jonathan (ur.) (1996). *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge.
- Barry, Brian (2001). *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Baubock, Rainer (ur.) (1994). *From Aliens to Citizens: Redefining the Status of Immigrants in Europe*. Vienna: European Centre Vienna.
- Baubock, Rainer, in Zolberg, Aristide R. (ur.) (1996). *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration*. Avebury: European Centre Vienna.
- Bauman, Zygmunt (2002). *Society under Siege*. Cambridge: Polity Press.
- Bennet, John W. (1996). Applied and Action Anthropology: Ideological and Conceptual Aspects. *Current Anthropology*, letn. 36, Supplement, februar 1996, str. 23–39, in pripombe, str. 39–53.
- Bošković, Aleksandar (2003). Multiculturalism and the End of History. www.gape.org/sasa/multiculturalism.htm (15. 12. 2003).
- Brettel, Caroline B. (2000). Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscapes. V *Migration Theory: Talking across Discipline* (ur. C. B. Brettel, J. F. Hollifield). New York: Routledge.
- Brettel, Caroline B., in Hollifield, James F. (2000). *Migration Theory: Talking across Discipline*. New York: Routledge.
- Byron, R. (1999). Ethnicity at the Limit. *Anthropological Journal on European Cultures, the Politics of Anthropology at Home I*, letn. 8, štev. 1, str. 9–31.
- Calhoun, C. (1994). Social Theory and the Politics of Identity. V *Social Theory and the Politics of Identity* (ur. C. Calhoun). Oxford: Blackwell, str. 207–235.
- Callamard, Agnes (1999). Refugee women: a gendered and political analysis of the refugee experience. V *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (ur. Alastair Ager). London: Pinter, str. 196–215.

- Čapo Žmegač, Jasna (v tisku). Transnacionalizam, lokalitet, rod: hrvatski gastarbajteri u Muenchnu. V *Zuwanderung und Integration* (ur. Klaus Roth). Muenchen.
- Castles, Stephen (1999). The Australian Model of Immigration and Multiculturalism: Is it Applicable For Europe? V *Migration and Social Cohesion: The International Library of Studies on Migration* (ur. Stephen Vertovec). Cheltenham, United Kingdom: An Elgar Reference Collection, str. 549–567.
- Castles, Stephen, in Davidson, Alastair (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London: MacMillan Press Ltd.
- Castles, Stephen, in Miller, Mark J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (druga izdaja). London: MacMillan Press Ltd.
- Chimni, B. S. (2000). *Globalisation, Humanitarianism and the Erosion of Refugee Protection*. RSC Working Paper No. 3. Oxford: Refugee Studies Centre.
- Colic-Peisker, Val (2003). Bosnian Refugees in Australia: Identity, Community and Labour Market Integration, New Issues in Refugee Research. Working Paper No. 97. Ženeva: UNHCR.
- Couseey, Mary (2000). *Framework of Integration Policies*. Strasbourg: Svet Evrope.
- Crisp, Jeff (2004). The Local Integration and Local Settlement of Refugees: a Conceptual and Historical Analysis, New Issues in Refugee Research. Working Paper No. 102. Ženeva: UNHCR.
- Davis, Martha Ellen (1992). Careers, “Alternative Careers”, and the Unity Between Theory and Practice in Ethnomusicology. *Ethnomusicology: Journal of the Society for Ethnomusicology*, letn. 36, št. 3, jesen 1992, str. 361–389.
- de Laine, Marlene (2000). *Fieldwork, Participation and Practice: Ethics and Dilemmas in Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Doupona Horvat, Marjeta, Verschueren, Jef, Žagar, Igor Ž. (1998). *Pragmatika legitimizacije: retorika begunske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.
- Dworkin, Ronald (2000). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Eastmond, Marita (1993). Reconstructing Life: Chilean Refugee Women and the Dilemmas of Exile. V *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities* (ur. Gina Buijs). Oxford: Berg Publishers Limited, str. 35–55.
- ECRE (1997). Position of the European Council on Refugees and Exiles on Temporary Protection in the Context of the Need for a Supplementary Refugee Definition. *International Journal of Refugee Law*, letn. 9, št. 3, str. 534–542.
- ECRE (1997). Position of the European Council on Refugees and Exiles on Temporary protection in the Context of the Need for a Supplementary Refugee Definition. *International Journal of Refugee Law*, letn. 9, št. 3, str. 534–542.
- Eisenbruch, Maurice (v tisku). From Post-Traumatic Stress Disorder to Cultural Bereavement: Diagnosis of Southeast Asian Refugees. *Social Science Medicine*.

- European Council Directive 2001/55/EC of July 20, 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing consequences thereof. *Official Journal of the European Communities*, 7. 8. 2001, str. 12–23.
- Evropska komisija (2000). Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress Towards Accession. 8. 11. 2000.
- Evropska komisija (2000). Temporary protection in the Event of a Mass Influx of Displaced Persons. Brussels, IP/00/518, 24. 5. 2000.
- Faist, Thomas (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- Favell, Adrian (1998). *Philosophies of Integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*. Great Britain: MacMillan Press Ltd.
- Figley, R. Charles, Bride, E. Brian, Mazza, Nicholas (ur.) (1997). *Death and Trauma: The Traumatology of Grieving*. Washington: Taylor & Frances.
- Fitzpatrick, Joan (1996). Revitalizing the 1951 Refugee Convention. *Harvard Human Rights Journal*, letn. 9, pomlad 1996, str. 229–255.
- Frechette, Ann (1994). Notes toward Development of a Multi-Disciplinary Model for Comparative Research on 'Integration', Michaelmas Term Final Paper (predmet: Uvod v prisilne migracije). Oxford: Refugee Studies Programme, neobjavljeno gradivo.
- Freud, Sigmund (1917). Mourning and Melancholia. V *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (volume XIV)*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, str. 239–261.
- Gellner, E. (1992). *Reason and Culture: New Perspectives on the Past*. Oxford: Blackwell.
- Ghanem, Tania (2003). When Forced Migrants Return 'Home': The Psychosocial Difficulties Returnees Encounter in the Reintegration Process. RSC Working Paper No. 16. University of Oxford: Refugee Studies Centre.
- Gilbert, Geoff (1997). The Best 'Early Warning' is Prevention: Refugee Flows and European Responses. *International Journal of Refugee Law*, letn. 9, št. 2, str. 206–228.
- Gingrich, Andre (2002). Anthropological Approaches to Understanding Refugees. Some Notes on Their Relevance for Research, for Cultural Identity, and for Politics. V *Refugee Studies and Politics: Human Dimensions and Research Perspectives* (ur. Susanne Binder, Jelena Tošić). Dunaj: Universitätsverlag, str. 13–25.
- Goldberg, David Theo (1995, [1994]). *Multiculturalism: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell.
- Goldschmidt, Walter (1990). *The Human Career: The Self in the Symbolic World*. Oxford: Blackwell.
- Goodwin-Gill, Guy S. (1998). *The Refugee in International Law: Second Edition*. Oxford: Clarendon Press.

- Goodwin-Gill, Guy S. (2000). The International Protection of Refugees: What Future? *International Journal of Refugee Law*, letn. 12, št. 1, str. 1–7.
- Goodwin-Gill, Guy S. (1997). Who to Protect, How..., and the Future? *International Journal of Refugee Law*, letn. 9, št. 1, str. 1–7.
- Greverus, Ina-Maria (1996). Rethinking and Rewriting the Experience of a Conference “War, Exile, Everyday Life”. V *War, Exile and Everyday Life* (ur. Jambrešić Kirin, Renata in Povrzanović, Maja). Zagreb: Inštitut za etnologijo in folkloristiko, str. 279–287.
- Grizold, Anton (1994). Rešitve begunskega vprašanja v Sloveniji. *Revija za mednarodne odnose*, letn. 1, št. 1, str. 32–39.
- Gutmann, Amy (ur.) (1994). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1994). Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. V *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (ur. Amy Gutmann). New Jersey: Princeton University Press.
- Hammersly, Martyn (1990). *Reading Ethnographic Research, A Critical Guide*. London: Longman.
- Hammersly, Martyn (1992). *What's Wrong With Ethnography? Methodological Explorations*. London: Routledge.
- Hannerz, Ulf (1996). *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge.
- Harrell-Bond, Barbara E. (1986). *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*. Oxford: Oxford University Press.
- Harrell-Bond, Barbara E. (1996). Refugees and the Challenge of Reconstructing Communities through Aid. V *War, Exile and Everyday Life* (ur. Renata Jambrešić Kirin and Maja Povrzanović). Zagreb: Inštitut za etnologijo in folkloristiko, str. 23–31.
- Harrell-Bond, Barbara E., in Elliott, Sue (1993). Report to the Government of Slovenia. Oxford: Refugee Studies Programme (neobjavljeno poročilo).
- Harrell-Bond, Barbara, in Voutira, Eftihia (1992). Anthropology and the Study of Refugees. *Anthropology Today*, letn. 8, št. 4, avgust 1992, str. 6–10.
- Hastrup, Kirsten (1995). *A Passage to Anthropology: Between Experience and Theory*. London: Routledge.
- Hastrup, Kirsten, in Elsass, Peter (1990). Anthropological Advocacy? A Contradiction in Terms. *Current Anthropology*, letn. 31, št. 3, junij 1990, str. 301–311.
- Havel, Vaclav (1994, [1978]). *Živeti v resnici: moč nemočnih*. Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Helton, Arthur, in Nagy, Boldzisar (1999). Gradivo za poletno šolo Človekove pravice in prisilni migranti: interdisciplinarni vidik. Budimpešta: Central European University (neobjavljeno gradivo).
- Hladnik Milharčič, Ervin (1999). Nerimane Kamberi, begunka: Norcu so dovolili, da izpelje norost do konca. *Delo, Sobotna priloga*, 30. 4. 1999, str. 36.

- IOM (2004). *Integracijski pristopi*. Ljubljana: IOM.
- Jelušič, Ljubica (1993). Refugees: A Special Weapon in Yugoslav Wars. V *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict* (ur. Marjan Malešič). Stockholm: Försvarsmedia.
- Joly, Daniele (1994). The Porous Dam: European Harmonization on Asylum in the Nineties. *International Journal of Refugee Law*, letn. 6, št. 2, str. 159–193.
- Joly, Daniele (1996). *Haven or Hell? Asylum Policies and Refugees in Europe*. Great Britain: Macmillan Press Ltd.
- Joly, Daniele (1998). Temporary protection within the Framework of a New European Asylum Regime. *The International Journal of Human Rights*, letn. 2, št. 3, str. 49–76.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kalin, Walter, (1996). *Towards a Concept of Temporary Protection: A Study Commissioned by UNHCR (Division of International Protection)*. University of Berne/Switzerland: Institute of Public Law.
- Kearney, M. (1995). The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism. *Annual Review of Anthropology*, št. 24, str. 547–565.
- Kelly, Paul (ur.) (2002). *Multiculturalism Reconsidered: Culture and Equality and its Critics*. Cambridge: Cambridge Polity Press.
- Kivisto, P. (2001). Theorizing Transnational Immigration: a Critical Review of Current Efforts. *Ethnic and Racial Studies*, letn. 24, št. 4, julij 2001, str. 549–577.
- Kofman, Eleonore, in Sales, Rosemary (1998). Migrant Women and Exclusion in Europe. *The European Journal of Women's Studies*, letn. 5, str. 381–398.
- Korać, Maja (2002). Dilemmas of Integration. A Case Study of Refugees from the Post Yugoslav States in Rome. V *Refugee Studies and Politics: Human Dimensions and Research Perspectives* (ur. Susanne Binder, Jelena Tošić). Dunaj: Universitätsverlag, str. 25–63.
- Krastev, Ivan (2002). *The Inflexibility Trap: Frustrated Societies, Weak States and Democracy*. Bratislava: UNDP Issues Paper.
- Krulfeld, Ruth M., in MacDonald, Jeffrey L. (ur.) (1998). *Power, Ethics, and Human Rights: Anthropological Studies of Refugee Research and Action*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Kübler-Ross, Elizabeth (1973, [1969]). *On Death and Dying*. London: Tavistock Publications.
- Kuper, Adam (1999). *Culture: the Anthropologists' Account*. London: Harvard University Press.
- Kymlicka, Will (1995). *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2001). *The Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Laczko, Frank (1995). Temporary protection and Ex-Yugoslav Refugees in Hun-

- gary. V *Refugees and Migrants: Hungary at Crossroads* (ur. Maryellen Fullerton, Andre Sik, Judith Toth). Budapest: CEU Press.
- Lavenex, Sandra (1999). *Safe Third Countries: Extending the EU Asylum and Immigration Policies to Central and Eastern Europe*. Budimpešta: Central European University Press.
- Lillesar, W. (1998). Integration – A Lifelong Never Ending Leaving and Adjustment Process. V *Migration and Refugee Policy on the Eastern Border of the EU* (ur. K. Hakola). Sweden: University of Jyaskyla, str. 123–139.
- Lima, F. H. (2001). Transnational Families: Institutions of Transnational Social Space. *Pores*, 2001, str. 77–93.
- Lindholmer, D. (1998). Local Identities and the Integration of Refugees. *Regional Contact*, letn. 12, št. 13, str. 135–142.
- Loescher, Gil (1992). *Refugee Movements and International Security*. Adelphi Papers 268. Great Britain: Nuffield Press Ltd.
- Loescher, Gil (1993). *Beyond Charity: International Cooperation and the Global Refugee Crisis*. Oxford: Oxford University Press.
- Loizos, Peter (1981). *The Heart Grown Bitter*. Cambridge: Cambridge University; London: Routledge.
- Lukšič - Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Malkki, Lisa H. (1995a). Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, letn. 24, str. 495–523.
- Malkki, Lisa H. (1995b). *Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago & London: The University of Chicago.
- McNamara, D., in Goodwin-Gill, Guy S. (1999). UNHCR and International Refugee Protection. RSP Working Paper No. 2. Oxford: Refugee Studies Programme.
- Mertus, Julie (1998). The State and the Post-Cold War Refugee Regime. *International Journal of Refugee Law*, letn. 10, št. 3, str. 321.
- Mesić, Milan (1992). *Osjetljivi i ljuti ljudi: Hrvatske izbjeglice i prognanci*. Zagreb: Promocija Zagreb.
- Mesić, Milan (2006). *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izzazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mikuš-Kos, Anica (1992a). Mentalno-higienski delavci in begunci. *Ždravstveno varstvo*, letn. 31, str. 219–226.
- Mikuš-Kos, Anica (1992b). Travma in obvladovanje. *Ždravstveno varstvo*, letn. 31, št. 7, 8, 9, str. 175–183.
- Mikuš-Kos, Anica (ur.) (1992). *Otroci in vojna*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Modood, Tariq, in Berthoud, Richard (ur.) (1997). *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*. London: Policy Studies Institute.
- Moličnik, Vesna (1999). Institucija boga v izkustvu begunstva. V *Vsakdanje življenje*

- beguncev in begunk v Sloveniji* (ur. Natalija Vrečer). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 86–100.
- Moore, Henrietta L. (ur.) (1999). *Anthropological Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
- Moore, J. D. (1997). *Visions of Culture: An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. London: Altamira Press.
- Nagel, J. (1986). Political Competition and Ethnicity. V *Competitive Ethnic Relations* (ur. S. Olzak, J. Nagel). London: Academic Press, Inc, str. 93–108.
- Nagy, Boldizsar (1997). The Acquis of the European Union Concerning Refugees and the Law in the Associated States. V *From Improvisation toward Awareness? Contemporary Migration Politics in Hungary* (ur. Maryellen Fullerton, Endre Sik, Judith Toth). Budapest: CEU Press.
- Novotna, H. (2002). Kultura: velik problem za družboslovje. *Glasnik slovenskega etnološkega društva*, letn. 42, št. 3, str. 11–16.
- Nurmi Lasse, A., in Williams, Mary Beth (1997). Death of a Co-Worker: Conceptual Overview. V *Death and Trauma: the Traumatology of Grieving* (ur. Charles R. Figley, Brian E. Bride, Nicholas Mazza). Washington: Taylor & Francis, str. 43–64.
- Olzak, S., in Nagel, J. (ur.) (1986). *Competitive Ethnic Relations*. London: Academic Press, Inc.
- Ong, Aihwa (1999). *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham & London: Duke University Press.
- Parekh, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave.
- Pettan, Svanibor (1995). Uloga znanstvenika u stvaranju predpostavki za suživot: ususret primijenjenoj etnomuzikologiji. *Narodna umjetnost*, letn. 32, št. 2, str. 217–235.
- Polič, M., Bukinac, A., Rajh, Z., in Ušeničnik, B. (1993a). Refugees' Perception of their Situation: the Case of Croatian Refugees in Slovenia. *Psihološka obzorja*, letn. 2, št. 1, julij 1993.
- Polič, M., Bukinac, Z., Mencin, M., Todorovič, T., Tušak, M. (1993). Psychological Aspects of Refugees' Experience: the Case of Bosnian Refugees in Slovenia. V *III. Alps-Adria Symposium of Psychology*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, str. 83–90.
- Polič, Marko, et al. (1992). *Hrvaški begunci v Sloveniji: psihološki vidik*. Ljubljana: UJMA.
- Portes, A. (ur.) (1995). *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation.
- Portes, A., in Manning, D. R. (1986). The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples. V *Competitive Ethnic Relations* (ur. S. Olzak, J. Nagel), London: Academic Press, Inc.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999b). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, letn. 22, št. 2, marec 1999, str. 217–237.

- Portes, Alejandro (1999a). Conclusion: Towards a New World – the Origins and Effects of Transnational Activities. *Ethnic and Racial Studies*, letn. 22, št. 2, marec 1999, str. 463–477.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rogelja, Nataša, (1999). Kulturni stik: Slovenci, Slovenke – begunci, begunke. V *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji* (ur. Natalija Vrečer). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 75–86.
- Rošker, Jana (1996). *Metodologija medkulturnih raziskav*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Schiller Glick, Nina, Basch, Linda, Blanc-Szanton, Cristina (1992). *Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration*. New York: New York Academy of Sciences.
- Seymour-Smith, Charlotte (1991, [1986]). *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London: The MacMillan Press Ltd.
- Smith, Michael Peter, in Guarnizo, Luis Eduardo (ur.) (1998). *Transnationalism from Below*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Smole, Alenka, (1999). Karitas in begunci, begunke. V *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji* (ur. Natalija Vrečer). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Stubbs, Paul (1996). Creative Negotiations, Concepts and Practice of Integration of Refugees, Displaced People and Local Communities in Croatia. V *War, Exile and Everyday Life: Cultural Perspectives* (ur. Renata Jambrešić Kirin, Maja Povržanović). Zagreb: Inštitut za etnologijo in folkloristiko, str. 31–41.
- Stullerova, Kamila (2002). Understanding Xenophobia in Eastern Europe. Workshop Report. Budapest: Center for Policy Studies and the Humanities Centre.
- Šumi, Irena (1999). *Blizu polnega kroga tega sveta: ameriški indijanci med preteklostjo in sedanjostjo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Šumi, Irena (2000). *Kultura, etničnost in mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, Irena (2001). Mislili smo, da je kaj takšnega možno samo na Marsu: kratka etnografija slovenstva skozi identifikacije evakuirancev Vlade Republike Slovenije in medvojne BiH. *Anthropos*, št. 1/3, str. 239–262.
- Summerfield, Derek (1999). Sociocultural Dimensions of War, Conflict and Displacement. V *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (ur. Alastair Ager). London: Pinter, str. 111–136.
- Taylor, Charles (1994). The Politics of Recognition. V *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (ur. Amy Gutmann). New Jersey: Princeton University Press, str. 25–73.
- Thorburn, Joanne (1995). Transcending Boundaries: Temporary Protection and Burden-Sharing in Europe. *International Journal of Refugee Law*, letn. 7, št. 3, str. 459–480.

- Toš, Niko (ur.) (1999). *Vrednote v prehodu II: Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskavo javnega mnenja.
- Turner, Terence (1995, [1994]). Anthropology and Multiculturalism: What is Anthropology that Multiculturalists Should Be Mindful of It? V *Multiculturalism. A Critical Reader* (ur. David Theo Goldberg). Oxford: Blackwell, str. 406–425.
- Turner, Victor W. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. London: Middlesex.
- UNHCR (1995). *Survey on the Implementation of Temporary Protection*. Ženeva: Humanitarian Issues Working Group of the International Conference on the Former Yugoslavia.
- UNHCR (2000). *Minority Returnees to the Republika Srpska – Bosnia and Herzegovina*. Bosna in Hercegovina: UNHCR.
- UNHCR (2000a). UNHCR summary observations on the Commission proposal for a Council Directive on minimum standards for giving temporary protection in the event of mass influx, COM (2000)303, 24. maj 2000.
- UNHCR (2000b). Complementary Forms of Protection: Their Nature and Relationship to the International Refugee Protection Regime, Executive Committee of the High Commissioner's Programme, Standing Committee (18th Meeting), EC/50/SC/CRP.18.
- UNHCR (2001). Prevention and Responses to Sexual and Gender-Based Violence in Refugee Situations: Inter-Agency Lessons Learned Conference Proceedings, 27. – 29. marec 2001, Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2004). Closing the Circle: From Emergency Humanitarian Relief to Sustainable Returns in South Eastern Europe. Bosna in Hercegovina: UNHCR.
- UNHCR (2005). Statistical Summary, 31. julij 2005. Ženeva: UNHCR.
- UNHCR (2005). Update on Conditions for Return to Bosnia and Herzegovina. Bosna and Hercegovina: UNHCR.
- Van der Kolk Bessel, A., McFarlane, Alexander C., Weisaeth, Lars (ur.) (1996). *Traumatic Stress: the Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body, and Society*. London: Guilford Press.
- Van Willigen, John (2002). *Applied Anthropology: An Introduction*. London: Bergin & Garvey.
- Vermeulen, H., in Govers, C. (ur.) (1996). *The Anthropology of Ethnicity: Beyond Ethnic Groups and Boundaries*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vincent, R. J. (1997, [1986]). *Human Rights and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vouk-Železnik, Jadranka (ur.) (1993). *Begunci v Sloveniji*. Ljubljana: Ljudske pravice.
- Voutira, Eftihia (v tisku). Refugees: Whose Term is it Anyway? *Emic and Etic* Constructions of "Refugees" in Modern Greek. V *The Refugee Convention at Fifty: A View from Forced Migration Studies* (ur. Joanne van Selm, Khoti

- Kamanga, John Morrison, Aninia Nadig, Sanja Špoljar Vržina, Loes van Willigen). USA: Lexington Books.
- Voutira, Eftihia, et al. (ur.) (1995). *Improving Social and Gender Planning in Emergency Operations: A Report Commissioned by the World Food Programme*. Oxford: Refugee Studies Programme.
- Vrečer, Natalija (1994). *Izkušnje begunskih otrok v Celju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, magistrska naloga.
- Vrečer, Natalija (2000). Human Costs of Temporary Refugee Protection: the Case of Slovenia. V *A Captured Moment in Time, IWM Junior Fellows Conferences* (ur. Adrienne Rubeli, Nina Vucenik), Vol. X. Vienna: Institute for Human Sciences (CD-rom).
- Vrečer, Natalija (2001). Politične konstrukcije azila: Evropska unija in Slovenija. V *Obrazi naše Evrope* (Tomaž Mastnak, Tonči Kuzmanič, Irena Brinar, Natalija Vrečer, Sašo Gazdić, Vera Kozmik Vodušek). Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 69–89.
- Vrečer, Natalija (2002). Temporary Refugee Protection: A Legalized Indifference or a Solution. V *Refugee Studies and Politics: Human and Research Perspectives. Proceedings from the international congress, January 11 – 13, 2001* (ur. Susanne Binder, Jelena Tosić). Vienna: Institute for Ethnology and Sociocultural Anthropology, University of Vienna.
- Vrečer, Natalija (2003). Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev. *Razprave in gradivo*, št. 42, str. 152–166.
- Vrečer, Natalija (2004). Etničnost, integracija in civilna družba : prisilni migranti v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, št. 45, str. 256–271.
- Vrečer, Natalija (2006). The Mosque Debate and Anti-Muslim Sentiment in Slovenia. V *Islam and Tolerance in Wider Europe* (ur. Pamela Kilpadi). Budimpešta: Open Society Institute, str. 136–139.
- Vrečer, Natalija (ur.) (1999). *Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Westin, Charles (1999). Regional Analysis of Refugee Movements: Origins and Response. V *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (ur. Alastair Ager). London: Pinter, str. 24–46.
- Wikan, Uni (1993). Beyond the Words: The Power of Resonance. V *Beyond Boundaries: Understanding, Translation and Anthropological Discourse* (ur. Gisli Palsson). Oxford: Berg Publishers Limited, str. 184–210.
- Wilson, Richard A. (ur.) (1997). *Human Rights, Culture and Context: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Wright, Susan (1998). The Politicization of 'Culture'. *Anthropology Today*, letn. 14, št. 1, str. 7–15.
- Zetter, Roger (1999). International Perspectives on Refugee Assistance. V *Refugees: Perspectives on the Experience of Forced Migration* (ur. Alastair Ager). London: Pinter, str. 46–83.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

Adelman, Howard 23, 24
Afrika 9, 19, 24, 28, 36, 67, 78, 79
Ahearn, Frederick L. 91, 96–98
akulturacija 36
Akvinski, Tomaž 18
Ameriško antropološko društvo 41
Amnesty International 89
antropologija 17–20, 30, 33, 34, 37, 42,
44, 46, 60
aplikativna antropologija 18–20
asimilacija 36–39, 49, 54, 57, 67, 68,
84, 110
Avstralija 37, 49, 94, 95
Avstrija 53, 69, 87, 94, 95, 99
azil 13, 23, 25, 27, 28, 31, 35, 36, 40, 65,
67–70, 72–75, 81–84, 89, 95, 113,
125

B

begunske študije 13, 30, 32, 136
Belgija 53, 79
Benedict, Ruth 20
Binder, Susanne 13
Bissoondath, Neil 58
Bošković, Aleksander 16, 56
Bosna in Hercegovina 8–11, 14, 15, 20,
23–25, 28, 31, 40, 48, 51, 59, 61–63,
65, 66, 68, 69, 74, 77–80, 82, 89–95,
98–113, 115, 116, 119–121, 125–133,
135
Brettell, Caroline B. 124
Byron, R. 38, 125

C

Callamard, Agnes 119, 120
Castles, Stephen 27, 28, 50, 52, 53, 119
Celje 15, 79, 80, 99, 103, 108, 109
Center za psihosocialno pomoč
beguncem 88

Chimni, B.S. 23, 25, 27–29, 68
civilna družba 68, 71, 73, 78, 87, 90,
108
Cohen, Roberta 25
Coussey, Mary 39, 124
Crisp, Jeff 35, 36, 40, 83, 86

Č

Čapo Žmegač, Jasna 46
človekove pravice 12, 25–29, 31–33,
57, 59, 65, 67, 69–71, 89–91, 94, 98,
117, 118, 124, 133, 135

D

Danska 38, 70, 74, 77
Davis, Martha 17
Daytonski sporazum 10, 106, 129, 130
Doupona Horvat, Marjeta 61, 80, 110
Društvo za aplikativno antropologijo
19
Društvo za razvijanje preventivnega in
prostovoljnega dela 88
država sprejema 13, 14, 16, 27, 30,
31, 35–41, 43, 46–51, 58, 59, 67, 72,
75, 78, 84, 91, 93, 94, 96–98, 105,
119, 121, 123–125, 127, 129, 130,
134
Dublinska konvencija 28
džamija 14, 116–118, 131
Đogić, Osman 117

E

Eastmond, Marita 105
ECRE 73, 89, 91
Eisenbruch, Maurice 96
ekonomske migracije 13, 24, 45, 86
Elsass, Peter 17
etnografska metoda 15, 135
Evropska unija 9, 12, 13, 27, 28, 31, 39,
53, 71–74, 92, 94, 95, 106

F

Favell, Adrian 14, 24, 49
Francija 23, 38, 69, 94, 95
Frechette, Ann 13, 35, 39, 41
Furlan, Karmen 89

G

Ghanem, Tania 130, 131, 136, 138
Goldschmidt, Walter 43
Goodwin-Gill, Guy S. 85
Govers, C. 123, 125
Greverus, Maria 30
Grizold, Anton 65
Guarnizo, L.E. 47
Gutman, Amy 52, 53

H

Habermas, Jurgen 12, 50–52
Harrell-Bond, Barbara 11, 13, 17, 30,
32, 36, 65, 69, 77–80, 91, 110, 135,
137
Hastrup, Kirsten 17
Havel, Vaclav 53
Helton, Arthur 12, 23, 25, 28, 68, 82,
83, 85
Herskovits, Melville 33
Hrvaška 9, 62, 65, 78, 79, 87, 135
Hrvati 9, 61, 62, 78

I

ICMPD 86
identiteta 11, 30, 42, 49–54, 57, 58, 60,
76, 95, 96, 110, 118, 121–123, 125,
127
integracija 8, 12–14, 24, 32–136
• ekonomska integracija 35, 71,
91–95, 120, 133, 135
• etnična integracija 122–127, 136
• integracija spolov 119–121, 136
• politična integracija 43, 65–90,
133, 135
• psihološka integracija 13, 96–109,
135
• sociokulturna integracija 36, 39,
101, 110–118, 133, 135

- izobraževanje 19, 66, 71, 72,
75–78, 101, 110–113, 135
- verska integracija 14, 66,
116–118, 135
- zdravstvo 21, 79, 82, 113–115,
135

integracijski zakon 77

IOM 39, 86, 89, 119
iskalci azila 25, 28, 69, 89, 95
Islandija 95
Italija 95

J

Jezuitska služba za begunce 86, 89
Joly, Danielle 11, 23, 65

K

Kanada 9, 12, 37, 49, 50, 54, 55, 58, 61,
95, 129
Karitas 82, 87, 89
Kearney, M. 46
Kelly, Paul 49
Kitajci 39, 55
Kivisto, Peter 46
Kofman, Eleonore 121
Korač, Maja 13
Kosovo 9, 31, 51, 63, 64, 68, 74, 81, 95,
113, 131
Krulfeld, Ruth M. 31
KUD France Prešeren 89
kultura 12, 17, 20, 33–39, 41–43, 46,
47, 49, 51–60, 75–77, 96, 116, 117,
120–125, 135
kulturna identiteta 49, 57, 76, 110, 121
kulturna ovdovelost 96, 135
kulturni posrednik 17
kulturno prevajanje 17
Kuper, Adam 41, 42, 47
Kymlicka, Will 50–52, 55, 56, 58

L

Landolt, P. 47
Latinska Amerika 67
Lavenex, Sandra 11, 25
Leonard, Mark 55

Lindholmer, D. 41
Loescher, Gil 23, 24, 67
Loizos, Peter 16
Lubbers, Ruud 68, 83, 84
Lukšič Hacin, Marina 38

M
MacDonald, Jeffrey 31
Madžarska 74, 87
Malkki, Lisa 11, 16, 106, 135, 137
Manning, D.R. 122–124
marginalizacija 21, 39, 49, 53, 59
McFarlane, Alexander C. 96, 98
Mead, Margaret 19, 20
Mednarodna islamska organizacija za humanitarno pomoč 90, 110
melting pot 38
Mertus, Julie 25
Mesi, Milan 23
Mies, Maria 15
Mikuš Kos, Anica 96, 98
Miller, Mark J. 27, 28, 119
Ministrstvo za notranje zadeve 64, 81, 82, 86
Ministrstvo za šolstvo in šport 82, 110
Ministrstvo za zdravstvo 82, 113
Mirovni inštitut 89
model pomoči 78–80, 135
Modood, Tariq 49
Mole, Nuala 28
MOST-SCI 88
multikulturalizem 7, 12, 13, 35, 37, 42, 45, 49–60, 136
multikulturno državljanstvo 52, 53
Muslimani 51, 62, 70, 116, 118, 129, 131

N
Nagel, J. 122, 129
Nagy, Boldzisar 23, 25, 28, 82, 83, 85
Nemčija 28, 39, 53, 61, 94, 95, 101, 108, 109, 122, 124, 129
Newyorški protokol 7, 65
Nizozemska 38, 53, 77
Norveška 38

notranje razseljene osebe 12, 15, 23, 25, 65, 78, 82, 129–132
Nova Zelandija 54

O

Olzak, Z. 122
Ortner, Sherry 44

P

Parekh, Bhikhu 42, 54, 56, 57
Pettan, Svanibor 20, 21
Portes, Alejandro 37, 39, 47, 122–124
Portugalska 94
posttravmatski stresni sindrom 98, 135
prisilni priseljenec 12, 28, 31, 61, 68
push-pull teorije 47

R

Rdeči križ 62, 80–82, 87, 89, 108, 126, 133
reintegracija 12, 40, 86, 105, 128, 130–132, 136
repatriacija 9, 12, 35, 40, 62, 70, 77, 81, 83, 84, 86, 105, 109, 128–132, 136
Rogelja, Nataša 37
Rošker, Jana 16, 135, 137
Ruanda 24

S

Sales, Rosemary 121
Sarajevo 15, 62, 131
Schlesinger, Arthur 58
segregacija 39, 123, 124
seksizem 55
Skandinavija 9
Slovenija 8–11, 14, 15, 20, 31, 40, 48, 51, 59, 61–129, 133, 135
Smole, Alenka 87
Spencer, Barnard 15
Splošna deklaracija o človekovih pravicah 31, 59, 89, 91, 133
Srbi 40, 62, 70, 103, 104, 117
Srebrenica 70, 102, 107
Stubbs, Paul 36, 56, 62, 80, 126
Summerfield, Derek 24

Svet Evropske unije 71–73

Š

Španija 94, 95

Šumi, Irena 9, 18, 20, 35, 38, 41, 122, 123

Švedska 54, 61, 109

Švica 53, 70, 95, 102

T

Tax, Sol 18, 20

Taylor, Charles 52, 56

tehnika delne identifikacije 15, 135

Thorburn, Joanne 69, 70

Tosić, Jelena 13

Toš, Niko 106

transnacionalne teorije 46–48, 136

travma 16, 96, 98, 99, 131

Tsilevich, Boris 58

U

udeležba v organizaciji 16, 30, 135

UNHCR 9, 11, 24, 25, 36, 69, 70, 82–86, 88, 90, 93, 95, 101, 113, 119

Urad za priseljivanje in begunce 9, 61, 71, 77, 80–82, 85, 87, 91, 93, 102, 107–109, 113–115, 126

Ustanova fundacija Gea 2000 88, 93

V

Vermeulen, H. 123, 125

Verschueren, Jef 61, 80, 110

Vodnikova domačija 89

Voutira, Eftihia 12, 17, 30, 65, 69, 119

Vrečer, Natalija 12, 23, 37, 38, 40, 42, 47, 56, 69, 87, 106, 116, 122, 125, 126

W

Weisaeth, Lars 96, 98

Wikan, Uni 16

Wilson, Richard A. 33

Wright, Susan 49

Z

zagovorništvo 17, 18, 21, 30, 135

Zakon o azilu 74, 75, 82

Zakon o tujcih 70, 74, 75, 82

Zakon o začasnem zatočišču 70, 71, 73, 74, 82, 91, 113, 133

žalovanje 96, 99, 135

Zavod za odprto družbo 110, 113

Združene države Amerike 9, 19, 21, 38, 49, 50, 54, 95, 129

Ženevska konvencija o statusu beguncev 7, 11, 65, 135

Zetter, Roger 25

Žižek, Slavoj 56

Neučinkovita integracija priseljenih ni le simptom družbene togosti, temveč tudi neprekinjen vir vedno novih človeških stisk in družbenih konfliktov. Predpogoj za uresničitev vseh drugih plasti integracije (politične, socio-kulturne in psihološke) pa je kajpak ekonomska integracija.

Po izbruhu vojne na Hrvaškem in nato še v Bosni in Hercegovini se je okoli 45.000 ljudi zateklo v Slovenijo. Nekateri so takoj nadaljevali pot v druge evropske države, Kanado in ZDA, večina pa se je do leta 2003 vrnila v domovino. Okoli 2000 ljudi iz Bosne in Hercegovine se je odločilo, da ostanejo v Sloveniji. Desetletna prepoved skoraj vsakršne zaposlitve pa jih je še bolj osamila, osiromašila in prizadela, ne samo ekonomsko, ampak tudi socialno, kulturno in osebno. Dr. Natalija Vrečer zaključuje pričujoče delo, ki je plod njenega štirinajstletnega tenrskega dela med prisilno priseljenimi iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji, z besedami: »Opazovala sem, kako so se v dobrem desetletju zlomile tudi najmočnejše osebnosti, ki so bodisi fizično zbolele ali pa ostale brez upanja v prihodnost in tako postale samo pasivne žrtve agresorjev v domovini in ujetniki težkih razmer v begunstvu. /.../ Slovenija je preprosto pozabila, da je integracija pravzaprav dvosmeren proces in da lahko prisilno priseljeni državi sprejema tudi veliko prispevajo, če imajo možnost učinkovite integracije v družbo.«

Odlika knjige je avtoričina sposobnost, da svoje dobro empirično poznavanje obravnavane problematike smiselno povezuje s sodobnimi teoretsko-metodološkimi pristopi in njihovimi temeljnimi koncepti, ki jih uvodoma kritično predstavi v zgodovinski perspektivi in nato poglobljeno analizira njihove korelacije. Knjiga prispeva tudi k terminologiji s področja (prisilnih) migracij, saj sistematično in prav tako z zgodovinskega vidika osvetljuje različne opredelitve danes uveljavljenih terminov s tega področja. Doc. dr. Irena Šumi ocenjuje v svoji recenziji, da »že sama empirija, ki jo rokopis razgrinja, predstavlja enega od najsystematičnejših tekstov na to tematiko v slovenskem družboslovju« in da gre za »izvirno znanstveno delo, ki po svoji temeljitosti in jasnosti izhodiščnih pozicij daleč presega vso tovrstno domačo strokovno produkcijo.«

Dr. Janja Žitnik

10 €

ISBN 978-961-6568-97-5

9 789616 568975

ZALOŽBA ZRC
<http://zalozba.zrc-sazu.si>